

WYDZIAŁ
ARCHITEKTURY

Imię i nazwisko studenta:

Nr albumu:

Poziom kształcenia: studia drugiego stopnia

Forma studiów: stacjonarne

Kierunek studiów: Architektura

Specjalność/profil: -

PRACA DYPLOMOWA MAGISTERSKA

Tytuł pracy w języku polskim: Arti-Gia-Nato. Architektura w obliczu zanikania tożsamości miejsca. Centrum Lokalnej Tożsamości i Rzemiosła w Papierni Papieskiej w Grottaferrata.

Tytuł pracy w języku angielskim: Arti-Gia-Nato. Architecture in the face of the disappearance of place identity. Centre for Local Identity and Crafts at the Papal Paper Mill in Grottaferrata.

Opiekun pracy:

Streszczenie

Przedmiotem pracy dyplomowej magisterskiej jest projekt koncepcyjny przekształcenia XVII-wiecznej Papierni Papieskiej w Grottaferrata na Centrum Lokalnej Tożsamości i Rzemiosła wraz z koncepcją otaczającego ją parku historyczno-krajobrazowego w dolinie miasta.

Opracowanie koncepcji architektonicznej zostało poprzedzone pracą badawczą, której celem było zgłębienie złożonej tematyki tożsamości miejsca – w ujęciu ogólnym, oraz na przykładzie miejscowości Grottaferrata. Wstępem do pracy jest analiza zjawiska tożsamości miejsca oraz ukazanie, w jaki sposób przekłada się ono na kształtowanie relacji: człowiek–miejsce oraz człowiek–człowiek. Kolejne etapy badań dotyczą wpływu tych relacji na środowisko miejskie, ze szczególnym uwzględnieniem problematycznej sytuacji mniejszych miast we Włoszech oraz potencjalnych kierunków ich rozwoju, opartych na filozofii *Cittaslow* i *slow tourism*. Rozważania te zostają dopełnione rozdziałami poświęconymi przykładom wdrażania wspomnianych idei poprzez narzędzia architektoniczne oraz istoty sfery kulturowej, na przykładzie roli rzemiosła w przestrzeni.

Przedstawiona następnie charakterystyka Grottaferrata została oparta na analizie analogicznej tematyki, co umożliwiło dogłębne poznanie miejscowości i zwrócenie uwagi na wyjątkowość jej dziedzictwa, w szczególności związanego z wytwórstwem rzemieślniczym. Podsumowaniem tego etapu jest ukształtowanie idei projektowanej polegającej na odzyskaniu traconego dziedzictwa Grottaferrata poprzez twórczą reinterpretację obiektu papierni i otaczającej ją doliny.

Projekt Centrum Lokalnej Tożsamości i Rzemiosła w Grottaferrata to projekt miejsca narodzonego na nowo, ukształtowanego z tego co już stanowi jego materialną i symboliczną istotę. Nowa forma budynku, jego relacja z doliną, poszanowanie historycznej tkanki oraz program funkcjonalny obiektu obrazują szacunek do zastanego miejsca i wydobywają jego wyjątkowość. W obiekcie będzie działać muzeum poświęcone historii papierni i rzemiosła w Grottaferrata, centrum warsztatowe, przestrzenie wystawowe, centrum spotkań oraz funkcje towarzyszące, wspólnie budujące wysoką jakość i wyjątkowość doświadczania miejsca i jego historii. Park historyczno-krajobrazowy w dolinie stanie się naturalnym przedłużeniem obiektu, wznawiając relację od zawsze łączącą go z papiernią oraz miastem.

Słowa kluczowe: architektura, tożsamość, tożsamość, relacje, *slow tourism*, adaptacja, rzemiosło, kultura, przyroda

Dziedzina nauki i techniki, zgodnie z wymogami OECD (Organizacja Współpracy

Gospodarczej i Rozwoju): 2. Nauki inżynierskie i techniczne - 2.1 Inżynieria lądowa (inżynieria architektury) 6. Nauki humanistyczne - 6.4 Sztuka (projektowanie architektoniczne).

Abstract

The subject of this master's thesis is the conceptual design for the transformation of the 17th-century Paper Mill in Grottaferrata into a Centre for Local Identity and Crafts, together with a concept for the surrounding historical-landscape park located in the city's valley..

The development of the architectural concept was preceded by a research work aimed at exploring the complex theme of place identity - in general, and on the example of the town of Grottaferrata. The work begins with an analysis of the phenomenon of place identity and how it translates into the formation of relationships: man-place and man-human. The next stages of the research are concerned with the impact of these relationships on the urban environment, with particular reference to the problematic situation of smaller towns in Italy and the potential directions of their development, based on the philosophy of *Cittaslow* and *slow tourism*. These considerations are complemented by chapters devoted to examples of the implementation of the aforementioned ideas through architectural tools and the essence of the cultural sphere, exemplified by the role of crafts in space.

The presented characterisation of Grottaferrata was based on an analysis of analogous themes, which made it possible to gain an in-depth knowledge of the village and to draw attention to the uniqueness of its heritage, particularly related to craft manufacturing. The conclusion of this phase is the formation of the design idea of recovering the lost heritage of Grottaferrata through a creative reinterpretation of the paper mill site and the surrounding valley.

The project of the Centre for Local Identity and Crafts in Grottaferrata is the project of a place born anew, shaped from what already constitutes its material and symbolic essence. The new form of the building, its relationship to the valley, its respect for the historic fabric and the functional programme of the building illustrate a respect for the existing place and bring out its uniqueness. The facility will house a museum dedicated to the history of the Grottaferrata paper mill and crafts, a workshop centre, exhibition spaces, a meeting centre and associated functions, together building a high quality and unique experience of the place and its history. The historical-landscape park in the valley will become a natural extension of the site, renewing the relationship that has always linked it to the paper mill and the town.

Key words: architecture, identity, slow tourism,

The field of science and technology, in accordance with OECD requirements:

2. engineering and technical sciences - 2.1 Civil engineering (architectural engineering) 6.
humanities - 6.4 arts (architectural design).

Spis treści

Streszczenie.....	3
Abstract.....	4
Wstęp i cel pracy	9

Część I – Studium problemu

1. Geneza problemu

1.1 Pojęcie tożsamości miejsca.....	11
1.1.1 Tożsamość miejsca i elementy stanowiące o niej.....	11
1.1.2 Tożsamość miejsca w dobie globalizacji i turystyki masowej.....	15
1.1.3 Idea zrównoważonej turystyki – slow tourism.....	17
1.2 Kondycja relacji międzyludzkich w obecnych czasach.....	20
1.2.1 Problem zaniku relacji.....	20
1.2.2 Poczucie przynależności do lokalnej społeczności.....	22

2. Wpływ turystyki na kondycję włoskich miast

2.1 Kryzys demograficzny włoskich miast	24
2.1.1 Wpływ i przejawy turystyki masowej we Włoszech.....	25
2.1.2 Rzym jako miasto dotknięte zglobalizowaną turystyką masową.....	26
2.2 Ruch cittaslow.....	28

3. Architektura i jej znaczenie wobec tożsamości i relacji. Twórcza reinterpretacja

miejsca jako narzędzie ich odzyskania i podtrzymywania.

3.1 Znaczenie przestrzeni publicznych i obiektów o funkcjach społeczno-kulturowych.....	32
3.2 Nowy wymiar przestrzeni publicznej.....	33
3.2.1 Twórcza reinterpretacja miejsca jako narzędzie ochrony i odzyskania tożsamości miejsca i relacji społecznych.....	35
3.2.2 Przekształcanie istniejących budynków na obiekty społeczno-kulturowe.....	36
3.3 Przykłady dobrych praktyk.....	37

4. Rzemiosło – rola i obecność w przestrzeni

4.1 Historia i współczesne rzemiosło.....	51
4.2 Rola rzemiosła w przestrzeni i w kształtowaniu jej tożsamości.....	51
4.2.1 Tradycja rzemieślnicza a poczucie przynależności.....	52
4.2.2 Nowy wymiar relacji generowanej przez rzemiosło – nowe środowiska twórcze.....	52
4.3 Rozwój indywidualny poprzez prace manualne i rzemiosło.....	53
4.4 Idea centrum rzemiosła i schemat działania.....	54

5. Grottaferrata – część regionu Castelli Romani i indywidualna charakterystyka

5.1 Charakterystyka regionu Castelli Romani.....	56
5.1.1 Historia regionu.....	56
5.1.2 Znaczenie regionu, uwarunkowania naturalne i architektoniczne.....	57
5.1.3 Kultura i tradycja gastronomiczna i rzemieślnicza regionu.....	56
5.2 Charakterystyka miejscowości Grottaferrata.....	59
5.2.1 Informacje ogólne.....	59
5.2.2 Historia miasta.....	63
5.2.3 Rzemiosło w Grottaferrata – działalność papierni i produkcja ceramiki.....	71
5.2.4 Elementy budujące tożsamość Grottaferrata.....	80
5.2.5 Problemy socjologiczno-urbanistyczne Grottaferrata miasta o tożsamości wymagającej ochrony.....	89
5.2.6 Szanse rozwojowe w celu podtrzymywania tożsamości w Grottaferrata.....	91

Część II - Praca projektowa

1. Analizy projektowe

1.1 Analizy w skali gminy.....	95
1.1.1 Dostępność i połączenia komunikacyjne.....	96
1.2 Analizy w skali miejscowości.....	97
1.2.1 Analiza chronologii tkanki miejskiej.....	97

1.2.2	Analiza uwarunkowań historyczno-kulturowych.....	98
1.2.3	Analiza funkcji i obszarów urbanistycznych.....	99
1.2.4	Analiza uwarunkowań przyrodniczych.....	100
1.2.5	Analiza transportu i dostępności.....	100
1.2.6	Analiza uwarunkowań kompozycyjnych.....	101
1.3	Analizy w skali wybranego terenu.....	102
1.3.1	Charakterystyka obszaru doliny i papierni.....	102
1.3.2	Uwarunkowania i wytyczne prawne oraz planowane przeznaczenie przez Comune di Grottaferrata.....	109
1.3.3	Struktura własnościowa.....	112
1.4	Inwentaryzacja obiektu.....	112
1.4.1	Stan obecny.....	113
1.4.2	Koncepcja rekonstrukcji	120
1.5	Wnioski z analiz i główne wytyczne projektowe.....	120
1.5.1	Wytyczne projektowe w skali miejscowości	121
1.5.2	Wytyczne projektowe w skali wybranego terenu	123

2. Koncepcja projektowa

2.1	Przedmiot i zakres opracowania.....	124
2.2	Idea projektowa.....	124
2.2.1	Założenia i strategia projektowa	126
2.3	Kompozycja i koncepcja zagospodarowania terenu	130
2.3.1	Park Doliny w Grottaferrata – koncepcja i masterplan.....	130
2.3.2	Idea wielopoziomowych ścieżek.....	133
2.3.3	Koncepcja projektu zagospodarowania terenu papierni.....	134
2.4	Koncepcja architektoniczna.....	136
2.4.1	Bryła i założenia kompozycyjne.....	136
2.4.2	Program i układ funkcjonalny.....	140
2.4.3	Substancja istniejąca i substancja dodana.....	143
2.4.4	Środki architektoniczne i materiały.....	146

2.4.5	Granice wnętrza i zewnątrz.....	146
2.4.6	Zestawienie pomieszczeń.....	148
2.5	Opis techniczny.....	151
2.5.1	Środki ochrony konserwatorskiej.....	151
2.5.2	Rozwiązania konstrukcyjne i ogólnobudowlane.....	151
2.5.3	Zastosowane technologie i instalacje.....	152
2.5.4	Rozwiązania proekologiczne.....	153
2.5.5	Zagadnienia przeciwpożarowe.....	153
2.5.6	Dostępność dla osób z innymi potrzebami.....	154
3.	Podsumowanie	155
4.	Wykazy	151
4.1	Spis pozycji literatury.....	156
4.2	Spis pozycji internetowych.....	160
4.3	Spis ilustracji.....	164

Tożsamość miejsca to uniwersalne pojęcie każdorazowo obejmujące неповtarzalny zbiór wartości materialnych i symbolicznych cechujących dany obszar. Kształtowana jest latami na podstawie współistniejących zależności między sferą kulturową, społeczną, krajobrazową, duchową czy gospodarczą i definiuje obraz żyjącego w danym miejscu społeczeństwa. Poczucie przynależności – do miejsca, kultury, wspólnoty stanowi podwalinę określania indywidualnego *ja* ludzkiego i niejednokrotnie decyduje o losie danej jednostki. Zjawisko to jest niezwykle ważne w dobie świata stawiającego za priorytety globalizację, uniwersalność i kult jednostki, prowadzące do stopniowego zanikania unikalności poszczególnych obszarów. Poszanowanie i priorytetyzacja wartości tożsamości miejsca może owocować zbiorem wytycznych dla kierunków rozwoju stających w opozycji do tych zagrożeń.

Architektura sama jest unikalną składową tożsamości miejsc, a dodatkowo może być niezwykle potężnym i elastycznym narzędziem realizującym wytyczne oparte na ochronie i rozwoju tej tożsamości. Architektura jest nośnikiem kultury, wiedzy, przemian historycznych i gospodarczych, działalności artystycznej i rozwoju technologicznego, ale przede wszystkim jest świadkiem losów tworzących i zamieszkujących ją ludzi. Odpowiednio zaprojektowane przestrzenie i obiekty mogą nadać zupełnie nowy rytm życia lokalnej społeczności, stanowić ośrodek ochrony i rozwoju lokalnych wartości wywodzących się z dziedzictwa danych miejsc i podkreślać ich wyjątkowość i unikalność.

Niniejsza praca magisterska jest poszukiwaniem środków umożliwiających projektowanie przestrzeni spełniających te zadania, kształtowanych na podstawie tego, co już stanowi materialną i symboliczną istotę poszczególnych miejsc. Architektura taka powinna stanowić integralną formę lokalnego krajobrazu, czerpać z zakorzenionych w lokalnej świadomości środków architektonicznych i przyjmować dostępną i zapraszającą formę. Kreowane w niej przestrzenie powinny stać się miejscem życia społeczności, wzmacniania relacji i lokalnej ekspresji, wspierając rozwój inicjatyw kulturowych i pro-społecznych. W pracy podjęto próbę zaprojektowania takiego obiektu a ramach kreatywnej reinterpretacji obszaru zabytkowej papierni i doliny w Grottaferrata we Włoszech.

Część I

Studium problemu

1. Geneza problemu

1.1 Pojęcie tożsamości i tożsamości miejsca

1.1.1 Tożsamość miejsca i elementy stanowiące o niej

„Tożsamość zatem to pewnego rodzaju identyczność z samym sobą, pewna stała identyfikacja jako ja.”¹

Pojęcie tożsamości, jako pojęcie subiektywnie interpretacyjne, nie posiada jednolitej definicji. Niezmiennie jednak podstawą większości definicji są koncepcje jedności i przynależności, zależne od zbioru cech charakterystycznych i wspólnych dla danej jednostki, grupy czy obszaru. Tożsamość jednocześnie oznacza indywidualność oraz bycie integralną częścią „czegoś większego” - pozyskanie i utożsamienie się z tymi cechami nie stanowi o jednolitości, ale przynależności i umożliwia umiejscowienie każdego podmiotu w zbiorze kategorii, pozwalając na jej poznanie, nazwanie, opisanie i zrozumienie. *„Tożsamość stanowi o autentyczności i niepowtarzalności”²*. Zbiór cech będzie bowiem zawsze unikalny dla każdego podmiotu, a na jego tożsamość składają się takie czynniki jak język, kultura, religia, etniczność, historia czy uwarunkowania geograficzne, a także wiek, nazwa lub nazwisko, pasje, zainteresowania czy doświadczenia życiowe. Poprzez połączenie tych struktur u jednostki zawiązuje się relacja z otoczeniem, która poza tożsamością indywidualną określa m.in. tożsamość kulturową, regionalną czy terytorialną³.

„Można więc powiedzieć, że narracja „kim jestem” konstruowana jest z doświadczeń płynących z miejsc o bardzo różnych parametrach i specyfice — miejsc konkretyzujących i porządkujących wyobrażenia podmiotu o sobie samym. Ch. Taylor pisał: „Określam to, kim jestem, poprzez określenie miejsca, z którego mówię, miejsca w drzewie genealogicznym, w przestrzeni społecznej, w geografii społecznych pozycji i funkcji, w intymnych związkach z ludźmi, których kocham, oraz, co nie mniej ważne, w przestrzeni moralnej i duchowej orientacji”⁴.

-
- 1 Pawlikowska-Musiewicz S., Foltyniak M., Głyda B.: Tożsamość miasta a tożsamość miejsca. Wybrane aspekty., Redakcja Wydawnictwa WST w Katowicach, Wyższa Szkoła Techniczna w Katowicach, Katowice 2018
 - 2 Żmudzińska-Nowak, M.: Innowacyjność a tożsamość miejsca w rewitalizacji obszarów miejskich., Politechnika Śląska, Gliwice 2012
 - 3 Łuczak, K., Leśniak, A. :Tożsamość miejsca w kontekście architektonicznym, Przestrzeń/Urbanistyka/Architektura, 1, s. 79–90, 2021
 - 4 Dziewierski M.: Tożsamość miejsca a strategie adaptacyjne mieszkańców małych i średnich miast, W: A. Bartoszek, U. Swadźba (red.), "Aktywizacja edukacyjna i zawodowa mieszkańców a jakość życia w miastach peryferyjnych" (S. 271-293)., Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2012

Charakter tożsamości jest silnie definiowany poprzez uwarunkowania lokalizacyjne. Powstaje pojęcie tożsamości miejsca, czyli zbioru cech i zależności opisujących dane terytorium i zamieszkujące je społeczeństwo. Zjawisko to wynika z wzajemnych relacji między jednostkami oraz jednostką a otoczeniem, Kategorie te wzajemnie się zawiązują i przenikają – dane terytorium zapewnia konkretne uwarunkowania geograficzne, które wygenerowały zależności historyczne, kulturowe, tradycyjne, a społeczeństwo jest nośnikiem ich interpretacji i ekspresji. W efekcie miejsce pozwala uformować i zdefiniować społeczeństwo, a społeczeństwo staje się reprezentacją danego miejsca. Szczególnie silnie odczuwalne jest to w mniejszych miejscowościach, ponieważ zamieszkujący je ludzie silnie utożsamiają się z nimi, wykształcając poczucie przynależności do społeczności, sprzyjające współpracy i wzajemnemu wsparciu. Osoby pochodzące miejsca o silnej tożsamości, będą najczęściej odczuwać przywiązanie do niego przez większość swojego życia. Miejsca o silnej tożsamości działają intrygująco i wiążąco na ludzi, stają się atraktorami rezydencyjnymi i turystycznymi. Ludzie poszukują takich miejsc także aby móc adaptować kultywowane tam wartości i tradycje, wzbogacając tym własną tożsamość^{5 6 7}.

„Tożsamość miejsca wpływa na kształtowanie się tożsamości jednostki oraz na tożsamość zbiorową. Każda jednostka inaczej oddziałuje z danym miejscem. {...} Większość z nas słowo „miejsce” wiąże z konkretną lokalizacją, ale poza pojęciem fizycznym ma ono także wydźwięk emocjonalny. Każde miejsce posiada swoją tożsamość, która kształtowała się albo przez wieki, albo przez krótką chwilę. Historia i wydarzenia odciskają w nim trwałe piętno, które jest widoczne po dziś dzień, co czyni je bardzo ważnym czynnikiem odbieranym przez osoby przebywające w danym miejscu”⁵.

Szczególnie odznaczającym się rodzajem tożsamości miejsca jest tożsamość regionalna. Regiony wyodrębnia się na podstawie kryteriów geograficznych, kulturowych, politycznych, gospodarczych i społecznych. Są to jednostki wyjątkowo nasycone cechami i zjawiskami dla siebie charakterystycznymi o często bardzo bogato rozwiniętej architekturze, zwyczajach, tradycjach miejscowych i regionalnych. Poczucie przynależności do regionu stanowi często znaczącą część tożsamości indywidualnej. Regiony posiadają także własne gwary lub języki, tradycje kulinarne, rzemieślnicze i celebracyjne. Elementy te potrafią być kultywowane przez całe życie danej osoby lub społeczności, przekazywane kolejnym pokoleniom oraz rozwijane wraz z upływem czasu, stanowiąc co raz większe dziedzictwo

5 Łuczak, K., Leśniak, A. :Tożsamość miejsca w kontekście architektonicznym, *Przestrzeń/Urbanistyka/Architektura*, 1, s. 79–90, 2021

6 Narodowy Instytut Architektury i Urbanistyki: Tożsamość miejsca w *Notes Archikultury*, https://issuu.com/niaiu5/docs/notesarchikultury_ebook/s/17749298, (dostęp 21.06.2024)

7 Chyła M.: Miejsce jako podstawa kształtowania się tożsamości, *Kujawsko-Pomorska Szkoła Wyższa w Bydgoszczy*, <https://open.icm.edu.pl/handle/123456789/15541>, (dostęp: 16.07.2024)

lokalne, niekiedy kwalifikując się do dziedzictwa ogólnokrajowego lub światowego.⁸ Niezwykłym przykładem wysoko rozwiniętej regionalności może być całe terytorium Włoch. Włochy podzielone są na 20 głównych regionów, a Włosi chętnie i z dumą mówią o swojej przynależności do nich, podkreślając unikalne dla każdego z nich zalety, uwarunkowania i tradycje. Poszczególne regiony znane są z flagowych ośrodków miejskich, uwarunkowań naturalnych i klimatycznych, charakterystycznej architektury, odmian języka czy tradycji, z których wyjątkowo silną jest tradycja kulinarna i chociażby praktykowanie sięgania po określone produkty czy potrawy jedynie w granicach regionu, z którego pochodzą, bo jedynie autentyczne są uznawane za dobre⁹. Kolejnym przykładem może być sama Sycylia, na której poza ogólnie pojętym językiem sycylijskim możemy wyróżnić minimum 9 dialektów regionalnych (Occidentale, Centro- Occidentale, Metafonetica centrale, Metafonetica sudorientale, Non metafonetica orientale, Messinese, Reggino, Pantesco, Eoliano)¹⁰, którymi na co dzień posługuje się ok.5 milionów Sycylijczyków i stanowią one znaczną część ich tożsamości.

Na tożsamość miejsca w dużej mierze wpływa jego jakość architektoniczna i urbanistyczna. Rozważać ją możemy w kategoriach od zabytkowego układu urbanistycznego, poprzez przestrzenie publiczne, budynki historyczne lub nowoczesne, unikalne konstrukcje, aż po najmniejsze detale znajdujące się pośród budynków i elementów infrastruktury. Elementy te stają się wyznacznikiem tożsamości danego miejsca, gdy są spójne, charakterystyczne i łatwo rozpoznawalne i z tym miejscem kojarzone. Efekt tej jest osiągany poprzez powielanie danego stylu i skali zabudowy, zastosowania jednakowych materiałów budowlanych i wykończeniowych oraz analogicznych detali, lub poprzez budowle unikatowe, stające się elementami flagowymi danego miejsca. Spójność stylu obiektów architektonicznych na danym terenie wynika z czynników geograficznych, kulturowych i historycznych, takich jak okres powstawania i szczególnego rozwoju, dostępność materiałów i technologii budowlanych, uwarunkowania gospodarcze, kultywowany styl życia, obecność lub brak przemysłu, skala obszaru zabudowanego. Tożsamość miejsca może być kształtowana przez inteligentne i przemyślane rozbudowywanie miast, rewitalizację zabytkowych śródmieść, rozwijanie infrastruktury oraz zachowanie istniejących i tworzenie nowych przestrzeni, a zachowanie tożsamości miasta wspiera budowanie nowych obiektów w zgodzie z historyczną architekturą i strukturą miejską¹¹. *„Architektura nie stanowi jedynie formy fizycznej, ale okazuje się*

8 Burdzik T.:Przestrzeń jako składnik tożsamości w świecie globalizacji. "Kultura-Historia-Globalizacja" (No. 11 (2012), s. 13–27), doi10.6084/m9.figshare.903720, 2012

9 Baszak E.: Historyczne uwarunkowania regionalizmu we Włoszech, Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne 38, 2021

10 Wikipedia, hasło: Lingua siciliana, https://it.wikipedia.org/wiki/Lingua_siciliana, (dostęp: 08.07.2024)

11 Burdzik T.:Przestrzeń jako składnik tożsamości w świecie globalizacji. "Kultura-Historia-Globalizacja" (No. 11 (2012), s. 13–27), doi10.6084/m9.figshare.903720, 2012

odzwierciedleniem ruchów kulturowych przeszłości. Każde miasto, poprzez architekturę przedstawia społeczeństwu swoją historię, a zachowanie przestrzeni zabytkowej stanowi o unikatowej tożsamości dzisiejszych miast”⁵.

Rys. 1.1 Diagram elementów budujących tożsamość miejsca. Opracowanie własne.

Tożsamość miejsca niezaprzeczalnie definiuje także los danej jednostki. Miejsca o bogatej tożsamości wykształcają swoistą wrażliwość na tradycje, kulturę, piękno, dobro wspólne. Pielęgnowanie tych wartości pozwala także odkrywać u jednostki większy zasób zalet, uzdolnień czy obszarów rozwoju, co następnie przekłada się na wartości i cele wybierane w życiu. W przypadku zamieszkania miejsca o niskiej lub słabo pielęgnowanej tożsamości może dojść do wszechobecnego zubożenia, braku zainteresowania otoczeniem, braku szerszych perspektyw i poszanowania dla społeczeństwa i dobra wspólnego. Wiąże się to następnie z zanikaniem unikalności i dziedzictwa danego miejsca lub szerszego obszaru. Istotnym zatem zagadnieniem staje się poszanowanie, utrzymywanie lub odzyskiwanie tożsamości miejsca. Obecnie, poczucie związku z miejscem rozluźnia się często ze względu na globalizację, wyparcie kulturowe, priorytetyzowany wzrost gospodarczy, co z kolei prowadzi do

5 Narodowy Instytut Architektury i Urbanistyki: Tożsamość miejsca w Notes Archikultury, https://issuu.com/niaiu5/docs/notesarchikultury_ebook/s/17749298, (dostęp 21.06.2024)

rozpowszechniania elementów powtarzalnych, pozbawionych unikalnego dla danej lokalizacji stylu, tematyki czy dopasowania¹². „Identyfikacja jednostki albo grupy z miejscem stanowi szczególny rodzaj zasobów symbolicznych, które są konwertowane na status społeczny, życiowe aspiracje czy strategie prowadzące aktora do określonych celów życiowych. Będzie to zatem czynnik znaczący w procesie rozpoznawania siebie i własnych szans życiowych”¹³.

1.1.2 Tożsamość miejsca w dobie globalizacji i turystyki masowej

„Turystyka, postrzegana jako zmiana miejsca codziennego życia, staje się do pewnego stopnia aktem wyzwolenia jednostki. Codziennosc bowiem, która stanowi podstawowe środowisko funkcjonowania ludzi, jest postrzegana jako pewne ograniczenie nieświadomionej w pełni wolności. Moment podjęcia decyzji o wyjeździe i jego realizacja daje impuls do różnych zachowań, które zwykle są manifestacją wolności i chęcią skorzystania z niej. W turystyce masowej zachowania te coraz częściej mają swoje negatywne urzeczywistnienia”¹⁴.

Podróże niezmiennie stanowią jedno z najpopularniejszych obszarów marzeń i zainteresowań ludzi, którym przyświeca pragnienie doświadczenia przygody, poznania nowego oraz zobaczenia na własne oczy elementów dziedzictwa naturalnego, historycznego czy kulturowego. Podróże kształtują światopogląd, są źródłem nowej wiedzy, inspirujących doświadczeń, przeżyć, zachwytów i szansą odkrycia różnic lub cech wspólnych dla danych obszarów. Podróże dają poczucie wolności, pobudzenia zmysłów, refleksji, są szansą na odpoczynek lub przeżycie ekscytujących wrażeń i wydarzeń. Najczęściej obieranymi destynacjami podróży są miejsca słynne ze swojej unikatowości, bogactwa naturalnego, kulturowego, dzieł architektury, znaczących wydarzeń historycznych czy posiadające unikalny dla siebie klimat, charakter. Celem takiej podróży była pełnia doświadczenia i zrozumienia danego miejsca. Wraz z modernizacją świata i zatarcia się ograniczeń transportowych oraz językowych, model podróżnika przerodził się w dużym stopniu w model turysty – indywidualnego lub poruszającego się w grupie zorganizowanej. Turysta udaje się w miejsce już przystosowane do jego przyjęcia i pobytu, korzysta z dedykowanych mu usług, udogodnień, zasobów informacji, przygotowanego transportu, zakwaterowania czy oferty gastronomicznej. Specjalnie dostosowana infrastruktura turystyczna coraz rzadziej opiera się na autentyczności i unikatowości, a bardziej dąży ku normalizacji, powszechnej przystępności i uproszczeniu,

12 Chyła M.: Miejsce jako podstawa kształtowania się tożsamości, Kujawsko-Pomorska Szkoła Wyższa w Bydgoszczy, <https://open.icm.edu.pl/handle/123456789/15541>, (dostęp: 16.07.2024)

13 Dziewierski M.: Tożsamość miejsca a strategie adaptacyjne mieszkańców małych i średnich miast, W: A. Bartoszek, U. Swadźba (red.), "Aktywizacja edukacyjna i zawodowa mieszkańców a jakość życia w miastach peryferyjnych" (S. 271-293)., Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2012

14 Komorowski J.: Współczesne problemy ekonomiczno-społeczne turystyki masowej w miastach, Studia Periegetica nr 2(22)/2018 DOI: 10.26349/st.per.0022.01

prowadząc tym samym do wypierania tożsamości miejsca. Szczególnie narażone są na to miasta dotknięte zglobalizowaną turystyką masową¹⁵.

„Zjawisko turystyki masowej dotyczy ogromnej liczby osób, które udają się do tego samego miejsca i często w tym samym czasie. Najczęściej są to zorganizowane grupy turystów dysponujących zunifikowanymi pakietami turystycznymi zawierającymi standardowe i wielokrotnie powielane usługi wakacyjne”¹⁴.

W 1964 roku, Marshall McLuhan w książce „Understanding Media” opisał ideę „nowej turystyki”, która w przeciwieństwie do jej genezy – osoby podróżnika udającego się w nieznane, zaczyna opierać się na podróży w celu weryfikacji miejsc poprzednio już widzianych w ogólnie pojętych mediach¹⁶. Turysta udaje się w miejsce, które poznał już poprzez teksty kultury – literaturę, fotografię, film, i na tej podstawie ukształtował już wizję, oczekiwania dotyczące niego i potencjalnych do przeżycia tam doświadczeń i realizuje odtwórczy model podróżowania. Następstwem jest tworzenie się nowego pokolenia podróżników biernych, często niebędących zupełnie świadomym charakterystyki, historii i wartości odwiedzanych przez nich miejsc. Tendencja ta dodatkowo może prowadzić do depopularyzacji wartościowych obiektów kultury, infrastruktury turystycznej oraz usług, lokali gastronomicznych i lokalnych biznesów, czego skutkiem jest komercjalizacja i utrata tożsamości całych regionów. *„W szczycie sezonu turystycznego najatrakcyjniejsze miasta w znacznym stopniu tracą swoją tożsamość i charakter, zmieniając się w ogromne, zaludnione parki tematyczne, wielkie cyrki ku zabawie przybyszy”¹⁷.* Zjawisko to dotyczy zarówno ogromnych ośrodków kultury i miast, ale także mniejszych obszarów, starających się podążać za bieżącymi tendencjami, aby móc utrzymać swoją pozycję. Masowa turystyka przekształca przestrzeń, strukturę demograficzną i rynki pracy w centrach miast na swój obraz i podobieństwo¹⁸.

„W dobie globalizacji trudno odszukać ugruntowaną i niczym niezachwianą tożsamość małych miast oznaczającą jedność i nie- zmienność. W poszukiwaniu takiej tożsamości przemierzamy często tysiące kilometrów, aby stwierdzić, że właściwie można ją odnaleźć w małych miastach europejskich, w wąskiej uliczce, na placu-ryнку, w karczmie z prostą kuchnią czy codziennej rozmowie w rodzimym dialekcie. Tożsamość kształtują przestrzeń, architektura, sztuka, a przede wszystkim ludzie”¹⁹.

15 Kędziorek W., Różycka E.: Turystyka w dobie globalizacji i internacjonalizacji działalności gospodarczej, Zeszyty Naukowe PWSZ w Płocku, Nauki Ekonomiczne, t. XXIV, 2016,

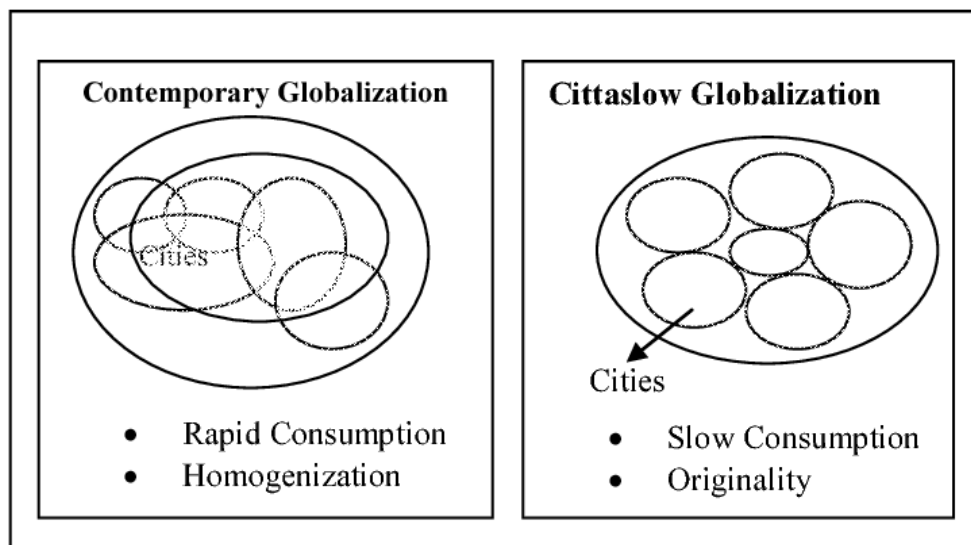
16 McLuhan M.: Understanding Media: The Extensions of Man, McGraw-Hill, Canada 1964

17 Kamen H: El furor del turismo masivo, www.elmundo.es (dostęp: 21.06.2024)

18 Kowalczyk-Anioł J., Zmysłony P.: Turystyka miejska jako źródło protestów społecznych: przykłady Wenecji i Barcelony, Turystyka Kulturowa, www.turystykakulturowa.org Nr 2/2017 (marzec-kwiecień 2017) , (dostęp: 16.07.2024)

19 Jaszczak A.: Przyszłość miast Cittaslow, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, 2015, s. 71

1.1.3 Nowa natura turystyki – idea „slow tourism”

Rys. 1.2 Schemat globalizacji współczesnej i globalizacji w nurcie Cittaslow. Źródło: Baybars M., Güzeloğlu E.B., Üstündağı E.: *Collaborative Sustainability: Analyzing Economic and Social Outcomes in the Context of Cittaslow*

Gwałtowny rozwój turystyki masowej doprowadził także do przesytu i wykształcenia nurtów o naturze odwrotnej, bazujących przede wszystkim na indywidualnym doświadczeniu podróżującego, oscylującego wokół prawdziwego poznania charakteru, historii, kultury i specyfiki miejsca będącego celem podróży i pobytu. Globalizacja i praktycznie nieograniczony dostęp do masowych produktów i usług sprawił, że ponownie pożądanymi wartościami stają się autentyczność, jakość, kompatybilność z indywidualnymi potrzebami i potrzeba stymulującej i rozwijającej eksploracji. Kolejnym skłaniającym do takiego wyboru czynnikiem jest coraz powszechniejszy tryb życia w pośpiechu i nieustającym stresie. Zamiast popularnych city breaków i maratonów po najbardziej okupowanych zabytkach poszukuje się m.in. wypoczynku w otoczeniu natury, pieszych wycieczek, degustacji lokalnych produktów i warsztatów kreatywnych²⁰.

„Często możliwość osobistych kontaktów z mieszkańcami, poparta znajomością języka, może stanowić jeden z bardziej pociągających aspektów turystyki indywidualnej. Stoi to w kontrze do turystyki masowej, gdzie nie ma czasu, a często i ochoty na takie doznania, gdzie postrzeganie

20 Burmecha-Olszowy M.: *Slow tourism – cechy i funkcje nowego nurtu w turystyce*. Akademia Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, Wrocław 2014

miejsc turystycznych przez masowego turystę jest bardzo powierzchowne, często bezrefleksyjne"²¹.

Elementy te składają się na ogólne pojęcie inicjatywy „slow movement”, rozdzielającej się na mniejsze kategorie takie jak slow life, slow food, slow city, slow consumption. Jednym ze źródeł tych nurtów jest organizacja „Slow Food”, założona we Włoszech w 1986 roku, zajmująca się ochroną tradycji kulinarnej, uprawy rolnej oraz hodowli i powszechnie pojętej tradycji gospodarstwa, charakterystycznej dla danego regionu. Obecnie organizacja propaguje także ideę Slow Food Tourism *„który proponuje nowy model podróży, składający się ze spotkań i wymian z rolnikami, serowarami, pasterzami, rzeźnikami, piekarzami, winiarzami, którzy wraz z szefami kuchni gotującymi swoje produkty będą narratorami swoich terytoriów i specjalnymi przewodnikami odkrywającymi lokalne tradycje*"²².

Obecny slow tourism to kompleksowe podejście do turystyki, które skupia się na promowaniu lokalnej odrębności, uwzględniającej kulturę, krajobraz i kuchnię regionu, opartej na świadomości konsumpcyjnej i ekologicznej. Idealnymi destynacjami stają się lokalizacje o bogatej lokalnej historii i kulturze, niezanieczyszczonym środowisku, posiadające wyjątkowe miejsca eksploracji otoczenia lub integracji z społecznością i możliwości uczestnictwa w jej tradycjach.²³ Doświadczenie podróży w takie miejsce powinno wzbogacić turystę o unikatową wiedzę, głębsze duchowe przeżycie podróży, poznanie miejsca pobytu i siebie, sprawdzenie się w nowych sytuacjach i okolicznościach oraz nabycia niecodziennych umiejętności, będących wynikiem np. z warsztatów miejscowego rękodziela. Szczególnie istotna jest możliwość interakcji z mieszkańcami, zawiązanie relacji i obserwacja ich zwyczajów, umiejętności. Odpowiedzią na te potrzeby powinna stać się infrastruktura składająca się z obiektów wypoczynku o zmniejszonym przepływie odwiedzających, osadzonych w lokalnych centrach lub zdystansowanych okolicznościach natury, gospodarstw, gastronomii i wytwórni zapewniających możliwość wizyty, degustacji itp., a także obiektów i przestrzeni użyteczności publicznej, stanowiących miejsce integracji, spotkań i możliwości obcowania z lokalną tradycją, historią i kulturą. Władze miast powinny dbać o organizację wydarzeń cyklicznych, festiwali, podejmowania inicjatyw wzmacniających lokalną tożsamość, a także promujących turystykę aktywną, m.in. pieszą i rowerową *„Jednostka identyfikuje się bardziej z regionem – popularyzując inicjatywy lokalne (kuchnię regionalną, lokalne manufaktury, lokalne produkty dzieła artystycznego)”*²⁴.

W ramach ruchu slow tourism promowana jest możliwie zmniejszona konsumpcja, użycie alternatywnych źródeł energii i transportu. Dzisiejszy turysta jest świadomy aspektów

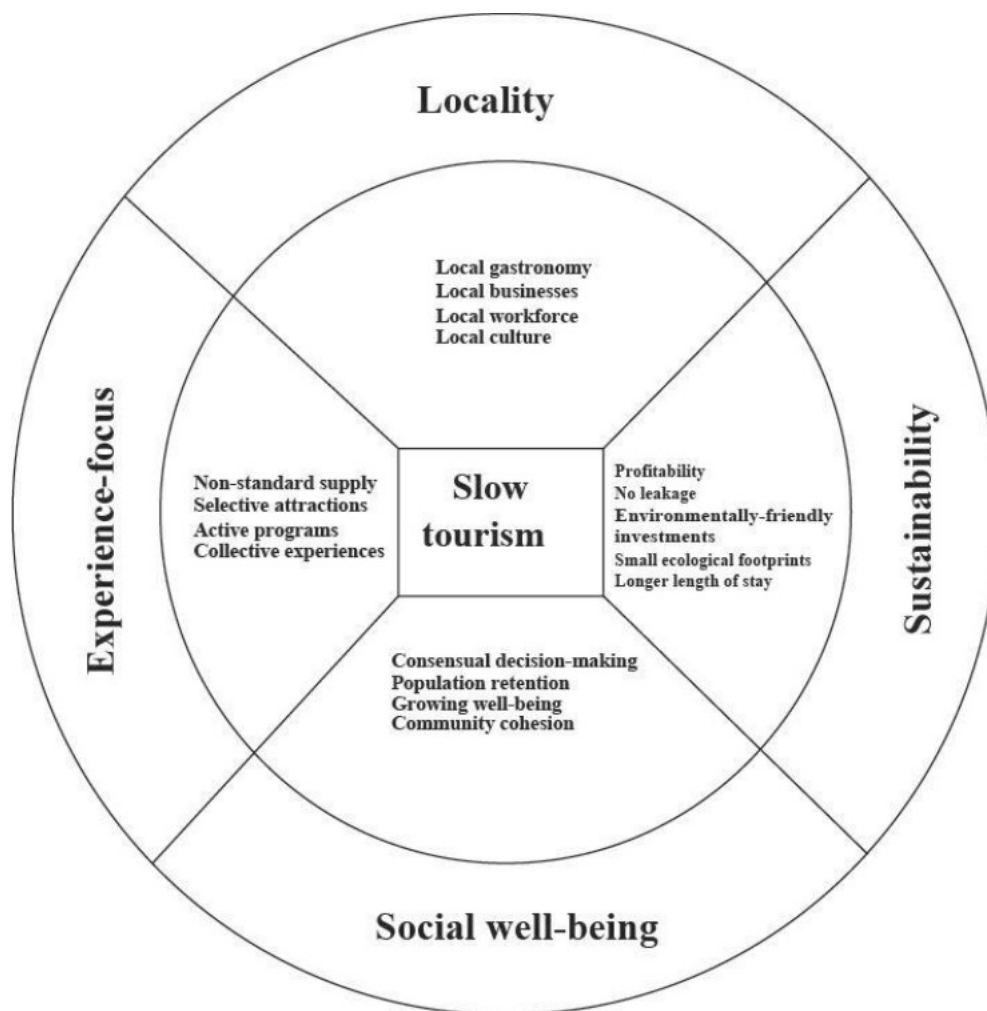
21 Komorowski J.: Współczesne problemy ekonomiczno-społeczne turystyki masowej w miastach, *Studia Periegetica* nr 2(22)/2018 DOI: 10.26349/st.per.0022.01

22 Slow Food Travel, <https://www.fondazione Slow Food.com/it/cosa-facciamo/slow-food-travel/>, (dostęp: 21.06.2024)

23 Niezgoda A., Markiewicz E.: Slow tourism - idea, uwarunkowania i perspektywy rozwoju, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Rozprawy Naukowe Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, Wrocław 2014

24 Burmecha-Olszowy M.: Slow tourism – cechy i funkcje nowego nurtu w turystyce. Akademia Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, Wrocław 2014

środowiskowych i będzie dążył do możliwie najmniej inwazyjnych wyborów w czasie swojej podróży, decydując się na użycie niskoemisyjnych środków transportu oraz atrakcji, które nie wpływają na szkodliwą eksploatację terenów naturalnych²⁴.

Rys. 1.3 Schemat podstaw i działania slow tourism, źródło: Pecsek B.: *Slow tourism as the sustainable alternative for developing urban tourism destinations*, Szent István University, Gödöllő, Hungary 2018

Idea slow tourism wykształciła się nie tylko z potrzeby zwolnienia tempa podróży i życia, ale także z poszukiwania powrotu do autentycznego doświadczenia i wyzbycia się uczucia dysocjacji od otaczającego świata spowodowanego przesyconą bodźcami codziennością i zacieraniem się granicy świata rzeczywistego z światem mediów i internetu. Podróż w idei tego nurtu powinna zapewnić poczucie chwilowego zatrzymania, przynależności i jedności z otoczeniem i społecznością. „Turystyka jest sposobem poznawania świata, przeżywania świata, jest sposobem bycia z innymi. Jest realizacją wolności. Może być także sposobem twórczości”

²⁵. Kluczowe jest tutaj wspomnienie o wolności – podstawowej wartości i potrzebie w życiu człowieka, obecnie będącej zagrożoną uzależnieniem od konieczności pozostania online, stale dostępnym i stale skomunikowanym z pędzącym światem. Wypoczynek w myśl nowych nurtów powinien zapewnić przerwanie tego stanu i umożliwić ponowne poczucie pozostania w koneksji z życiem przyziemnym, prostszym, wyzwajającym²⁶.

1.1 Kondycja relacji międzyludzkich w obecnych czasach

1.1.1 Problem zaniku relacji

Zmiany w ogólnym funkcjonowaniu świata – powszechnie ułatwiony dostęp do wszelkich dóbr i usług, podniesiony standard życia, cyfryzacja i postęp technologiczny nieprzerwanie zwiększają możliwości indywidualne człowieka, czym coraz bardziej uniezależniają go od innych. W konsekwencji mamy do czynienia ze społeczeństwem, w którym postępuje zanik relacji, chęć ich tworzenia i pielęgnowania. Rozwój technologii i mediów społecznościowych przyczynił się także do wykształcenia substytutów tradycyjnego prowadzenia relacji. Bez wątpienia ma to ogromne zalety, ponieważ umożliwia utrzymywanie kontaktów pomimo pozostawania w znacznej odległości od siebie nawzajem. Niestety, coraz bardziej można zauważyć nadużycie tych zamienników i tendencję do wypierania interakcji tradycyjnych, co przyczynia się do zwiększonego występowania złego samopoczucia i chorób na tle psychicznym. Sytuacja ta staje się wyzwaniem społecznym zarówno na poziomie indywidualnej jednostki, jak i struktur społecznych, które niejednokrotnie muszą zostać zbudowane na zupełnie innych płaszczyznach od znanych do tej pory. Dodatkowym utrudnieniem jest także różnica w stopniu adaptacji do nowej rzeczywistości wśród pojedynczych osób lub grup, prowadząca do coraz głębszego braku wzajemnego zrozumienia i obustronnego poczucia wyobcowania. *„Ta zachodząca zmiana społecznego funkcjonowania przekształca również działanie instytucji społecznych i rodzinnych (w tym stosunków panujących pomiędzy członkami). Współczesne postrzeganie czasu wolnego powoduje ograniczenie komunikowania się, a relacje stają się instrumentalne i pobieżne”²⁷.* W obliczu nowej natury relacji rodzi się wyzwanie adaptacji struktur uwzględniających współdziałanie, ideę

²⁵ Przeclawski K.: Człowiek, a turystyka. Zarys socjologii turystycznej, ALBIS, Kraków, 1997, s. 157

²⁶ Burmecha-Olszowy M.: Slow tourism – cechy i funkcje nowego nurtu w turystyce. Akademia Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, Wrocław 2014

²⁷ Mroczkowska D. (2008). Czas wolny jako kategoria społecznie i kulturowo zmienna. Przeobrażenia w czasowej organizacji oraz doświadczaniu czasu wolnego. W: W. Muszyński (red.). „Czas ukoi nas?”. Jakość życia i czas wolny we współczesnym społeczeństwie. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 89-101.

grupy, wspólnoty i znalezienie nowych form komunikacji, pozwalających na zaangażowanie i interakcję tak zróżnicowanych użytkowników²⁸.

Kolejnym zjawiskiem mającym wpływ na kondycję relacji w bieżącym świecie jest wykształcenie się pokolenia kultu jednostki i indywidualizmu. W przekazie edukacyjnym, medialnym czy kulturowym przede wszystkim podkreśla się znaczenie, możliwości i szanse indywidualne. Kulturowany jest samorozwój, dążenie do nieustannego powiększania swoich umiejętności, zestawu zalet i świadomości swojej osoby i psychiki, stawiając swoje dobre i rozwój na pierwszym miejscu. Same w sobie, nie są to zjawiska negatywne, ponieważ z założenia mają pomóc każdej osobie wykształcić świadomy, zdrowy obraz siebie oraz motywację do wykorzystywania osobistego potencjału. Kluczowe jednak jest, aby praca ta nie była ukierunkowana jedynie na korzyść własną, ale pokrywała się z ideą wspólnoty, działania na rzecz ogólnego dobra, podejmowania inicjatyw opartych na korzyściach dla wszystkich. W sferze publicznej może dochodzić do rozpowszechnienia problemu braku społecznego zaangażowania, wynikającego z nadmiernego skupienia się jednostki na sobie i wyłączenia jej z uczestnictwa w życiu publicznym²⁹.

Opisany schemat nie przynosi korzyści ze względu na nieodłączną zależność jednostki od innych. *„Jednostka doświadcza siebie samej jako takiej nie bezpośrednio, lecz tylko pośrednio, przyjmując punkt widzenia innych członków tej samej grupy społecznej lub uogólniony punkt widzenia grupy społecznej, do której należy”*³⁰. Narzuca to powrót do definicji tożsamości człowieka, która budowana jest na zasadzie zależności między nim, a innymi ludźmi. Swoją tożsamość definiujemy poprzez przynależność lub separację do wszelakich grup i jednostek społecznych, historię kształtowaną przez poprzednie pokolenia, przypisane nam rolę w świecie, przez odniesienie naszych cech, umiejętności, wiedzy do tych wartości u innych ludzi. Przypomniany wyżej kult jednostki również funkcjonuje jedynie w ujęciu społecznym, ponieważ społeczeństwo zapewnia płaszczyzny, na których jednostka może się realizować. Ważne jest, aby człowiek żyjący w współczesnym świecie był świadomy tej zależności i nie zatracił wagi zawiązywania relacji i wspólnoty. *„Mianowicie, te dwie kluczowe wartości, jakimi są wolność jednostki i społeczne zaangażowanie, nie muszą się wykluczać, a wręcz uzupełniają się, stanowiąc dla siebie nawzajem warunek konieczny do zaistnienia”*³¹.

28 Jarczyńska J., Orzechowska A.: Sieciologizm i fonologizm zagrożeniem młodzieży, w Uzależnienia behawioralne i zachowania problemowe młodzieży. Teoria, Diagnoza, Profilaktyka, Terapia, red. Jarczyńska J., Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2014

29 Sennett R., Upadek człowieka publicznego, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza, Warszawa 2009.

30 Leszniewski T.: Tożsamość jednostki w obliczu wyzwań wielokulturowego społeczeństwa, edycja: E. Smolarkiewicz, J. Kubera, „Człowiek i Społeczeństwo” vol. XLIV: Tożsamość i identyfikacje. Propozycje teoretyczne – doświadczenia badawcze, Poznań 2017, pp. 65-79, Adam Mickiewicz University.

31 Leszniewski T.: Tożsamość jednostki w warunkach kultury indywidualizmu – problem społecznego zaangażowania. Wokół rozważań Richarda Sennetta, Studia Edukacyjne nr 36, 2015, Poznań 2015, pp. 205-218. Adam Mickiewicz University Press

Stanowi to potwierdzenie, jak ważne dla człowieka jest identyfikowanie się ze społecznością oraz konieczność kształtowania przestrzeni i struktur, w których może spełniać swoje ambicje na korzyść wspólną.

1.1.2 Poczucie przynależności do lokalnej społeczności

Przestrzeniami, w których najszybciej każdy człowiek może wykazać się inicjatywą są społeczności lokalne. *Są to zbiorowości związane z pewnym terytorium, w ramach których wytworzyła się sieć odrębnych instytucji i interakcji społ. oraz poczucie przynależności do tej zbiorowości*³². Utożsamienie się z lokalną społecznością zapewnia też poczucie bezpieczeństwa i stabilności, pozwala na precyzyjniejsze określenie swojego miejsca w świecie i ułatwioną integrację z innymi ludźmi, z którymi jest się złączonym historią, poglądami, kulturą, zainteresowaniami. Mniejsze społeczności charakteryzują się zawiązanymi bliższymi relacjami w ich obrębie, co przekłada się na wzrost wrażliwości społecznej i większą chęć okazywania sobie wzajemnego wsparcia i podejmowania wspólnie działań. Poczucie przynależności do lokalnej społeczności przejawia się w ich życiu codziennym, podczas korzystania z przestrzeni publicznej i usług, pracy i edukacji, kultywowania miejscowych tradycji i zwyczajów. Wszystkie te czynniki potrafią znacznie ukształtować życie człowieka. Może się to również przyczynić do rozwiązywania problemów społecznych, takich jak ubóstwo, wykluczenie i nierówności³³. Ze względu na skalę, w mniejszych społecznościach łatwiej także o realizację ambicji i poczucie sprawczości, ponieważ działania jednostkowe są szybciej i łatwiej zauważalne i doceniane. Jest to szczególnie ważne w obecnym świecie kiedy na co dzień odczuwana jest globalizacja, często doprowadzająca do poczucia umniejszenia roli jednostki w grupie, ze względu na rozszerzony obszar porównawczy. *„W dobie dominacji wizji zatomizowanego społeczeństwa globalnego cechującego się ponowoczesną płynnością małe społeczności lokalne jawią się antidotum na anonimowość, anomię i brak znaczenia indywiduum”*³⁴.

Małe społeczności mogą odgrywać bardzo ważną rolę w życiu człowieka i stanowić w dużej mierze o jego tożsamości. Aby jednak mogły ją pełnić, bardzo ważne jest dbanie o ich zawiązywanie wytwarzanie przestrzeni, w której mogą funkcjonować. Zarówno w dialogu społecznym, jak i w działaniu organów zarządzających i wpływowych powinna zostać przyłożona uwaga do „*promowania bezpośredniej komunikacji proponowanie i umożliwianie*

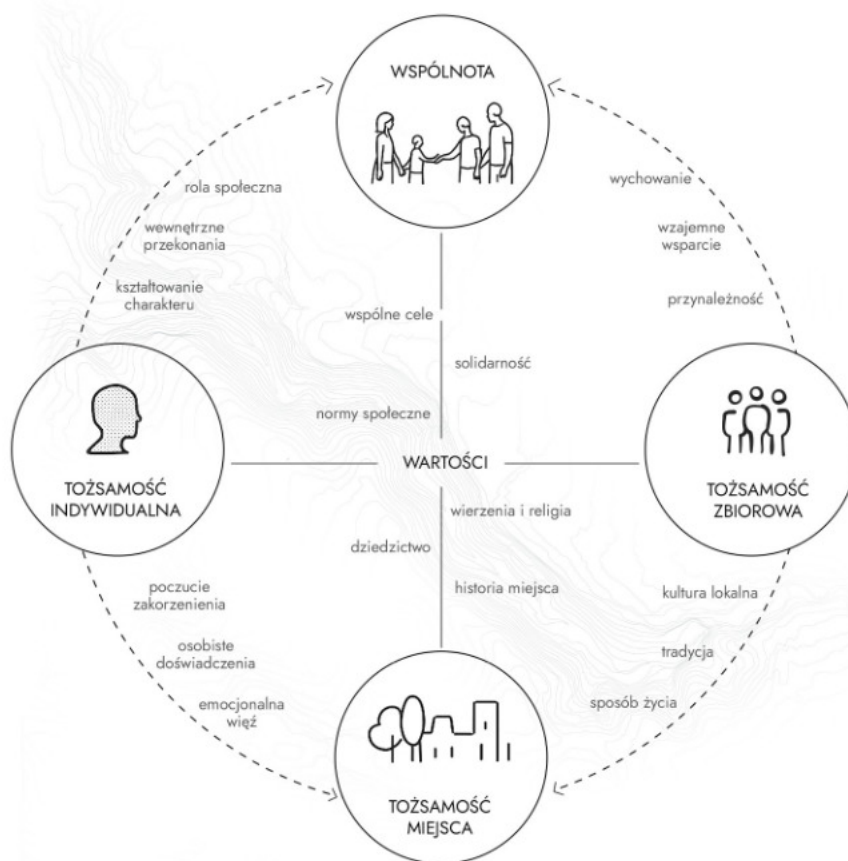
32 Encyklopedia PWN, hasło: społeczność lokalna, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/spolecznosc-lokalna;3978393>, (dostęp: 21.06.2024)

33 Dziewierski M.: Tożsamość miejsca a strategie adaptacyjne mieszkańców małych i średnich miast, W: A. Bartoszek, U. Swadźba (red.), "Aktywizacja edukacyjna i zawodowa mieszkańców a jakość życia w miastach peryferyjnych" (S. 271-293)., Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2012

34 Herudziński T., Swacha P.: Społeczności lokalne. Konteksty przemian i innowacje., Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2018

gromadzenia oraz zrzeszania się ludzi w małe twórcze i aktywne grupy, angażowania tych małych grup w lokalne działania o charakterze społeczno-politycznym tak, by wzmacniać poczucie odpowiedzialności za własny obszar życia (ale też by podnosić sprawstwo)³⁵. W ramach takiej działalności należy zadbać o odpowiednie obiekty i przestrzenie umożliwiające organizację i przeprowadzanie wszelkiego rodzaju spotkań, akcji, wydarzeń, a także codziennej interakcji między członkami danej społeczności³⁶.

Relacje ukształtowane przez wspólnotę nie odnoszą się wyłącznie do kategorii przestrzenno — symbolicznych, ale również do interakcji grup społecznych na danym obszarze. Stosunki społeczne w obrębie określonej przestrzeni stanowią ważny element świadomości zbiorowości, odróżniający to, co ważne, od tego, co zwyczajne.

Rys. 1.4 Schemat zależności pomiędzy wartościami i rodzajami tożsamości, a kształtowaniem wspólnoty. Opracowanie własne.

- 35 Leszniewski T.: Tożsamość jednostki w warunkach kultury indywidualizmu – problem społecznego zaangażowania. Wokół rozważań Richarda Sennetta, *Studia Edukacyjne* nr 36, 2015, Poznań 2015, pp. 205-218. Adam Mickiewicz University Press
- 36 Herudziński T., Swacha P.: *Społeczności lokalne. Konteksty przemian i innowacje.*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2018

2. Wpływ turystyki na kondycję włoskich miast

2.1 Kryzys demograficzny włoskich miast

W obecnych czasach Włochy i włoskie miasta zmagają się z serią poważnych problemów społecznych, politycznych, demograficznych, kulturowych i ekologicznych. Kraj został znacznie dotknięty zmianami klimatycznymi, czego skutkiem są nieustanne powodzie, pożary, wichury oraz stale rosnąca średnia temperatura. Kolejnym czynnikiem, który poważnie wpłynął na sytuację kraju, była pandemia wirusa Covid-19 w 2020, obejmująca zakażeniem 12 829 972 osoby, z czego 155 000 zmarło³⁷. Czas pandemii wymagał ogromnych nakładów i nadzwyczajnej organizacji, a także przyczynił się do długofalowych zmian w funkcjonowaniu struktur państwa i społeczeństwa. Z powodu niepewności spadła liczba zawartych małżeństw, spadło zapotrzebowanie na pracę w wielu sektorach. Pandemia tak szczególnie dotknęła Włochy także ze względu na strukturę społeczeństwa – we Włoszech starzeje się ono znacznie szybciej niż w innych krajach europejskich, szybciej niż przewidywały prognozy (ISTAT 2023)³⁸.

Od wielu lat ogromnym wyzwaniem jest także fala imigracji. Według stanu na 1 stycznia 2023 r. we Włoszech mieszkało 5 050 000 obcokrajowców, co stanowi wzrost o 3,9%, czyli o około 20 000 osób, w porównaniu z rokiem poprzednim (ISTAT 2023)³⁹. Wymienione zjawiska to zaledwie część przyczyn i problemów z jakimi obecnie boryka się państwo, niezmiennie jednak skutkuje to sytuacją kryzysową ośrodków miejskich i wiejskich na terytorium całych Włoch.

W związku z tak dużymi zmianami w strukturze Włoch, bardzo powszechnym zjawiskiem stało się także wyludnianie miast. Mimo że tak dumni ze swojego pochodzenia i związani ze swoją tradycją, Włosi coraz częściej decydują się na relokację. Zmuszeni są opuszczać mniejsze miasta ze względu na brak wystarczających możliwości transportowych, przestarzałą infrastrukturę, brak ofert pracy i wizji kariery dla młodych ludzi. Szacuje się, że aktualnie poza granicami kraju przebywa 5.9 miliona włoskich emigrantów, z czego 44% to osoby w wieku 19-34 lat⁴⁰. (Fondazione Migrantes, l'AIRIE). Włosi opuszczają także mniejsze miasteczka, położone często w miejscach narażonych na klęski klimatyczne lub takimi dotknięte, miejsca o niewystarczającej ilości usług lub będące trudno dostępne oraz niekomfortowe do zamieszkania ze względu na niezmodernizowane warunki mieszkaniowe. „*Ponad 2500 miast i wsi – czyli około jedna trzecia wszystkich małych osiedli – uważa się za*

37 Wikipedia, hasło: Pandemia COVID-19 we Włoszech w 2020 roku, https://pl.wikipedia.org/wiki/Pandemia_COVID-19_we_W%C5%82oszech_w_2020_roku, (dostęp: 08.07.2024)

38 Romano I.: Rapporto Istat 2023: una popolazione sempre più anziana, <https://www.spazio50.org/rapporto-istat-2023-una-popolazione-sempre-piu-anziana/>, (dostęp: 16.07.2024)

39 ISTAT 2023, Indicazioni demografici, <https://www.istat.it/comunicato-stampa/indicatori-demografici-anno-2023/>, (dostęp: 16.07.2024)

40 Fondazione Migrantes della Conferenza Episcopale Italiana: Rapporto Italiani nel Mondo 2022, Tau Editrice, 2022

„niebezpiecznie wyludnione”⁴¹. Wraz z ludnością odpływającą z mniejszych miast i miejscowości, zanika możliwość międzypokoleniowego przekazu tradycji, wiedzy oraz rodzinnych przedsiębiorstw, gospodarstw. W konsekwencji kraj staje w obliczu ryzyka utraty ogromnej części swojego dziedzictwa, a także całkowitej restrukturyzacji podziałów terytorialnych i społecznych. Kolejnym zagrożeniem jest także pogłębienie niewydolności większych miast, do których odbywa się migracja. Przejawami tej sytuacji są trudności ze zdobyciem miejsca zamieszkania oraz pracy, niewystarczająca pojemność komunikacji miejskiej, znaczne opóźnienia procesów urzędowych, utrudniony dostęp do opieki społecznej, medycznej, edukacji oraz następnie – pogłębienie problemów społecznych, takich jak bezdomność, ubóstwo, uzależnienia. Problem objawia się także w cenach i wydolności dostarczanych mediów, utrzymaniu miast w czystości i przeprowadzaniu nowych inwestycji. W opozycji, w mniejszych ośrodkach, pojawia się problem rentowności zapewnienia wymienionych usług i ulepszania lub zwiększania infrastruktury i zabudowy⁴².

Ogólna sytuacja włoskich ośrodków miejskich przynosi szereg wyzwań dla społeczeństwa i jednostek zarządzających. Priorytetem powinno być zapobieganie nierównomiernemu rozprzestrzenianiu się ludności i pustoszeniu miast, co wiąże się z utratą lokalnego dziedzictwa⁴³.

2.1.1 Wpływ i przejawy turystyki masowej we Włoszech

Na skomplikowaną sytuację kraju i miast przekłada się również aktualny obraz turystyki we Włoszech. Ogromna popularność Włoch jako destynacji turystycznej doprowadziła do przejawiania się turystyki masowej, szczególnie w największych miastach i najbardziej malowniczych częściach kraju. Jej efektem jest znaczne nadwyrężenie kondycji miast, infrastruktury oraz wypieranie mieszkańców i funkcji publicznych na rzecz usług dyktowanych turystom. *„Pobłogosławione bogatym dziedzictwem historycznym i artystycznym Włochy przez lata stawiały na zapchanie swych ulic i muzeów turystami. Turystyka, uznawana za bezpieczny kierunek rozwoju nawet w momentach kryzysów, w wyniku braku rozsądnej polityki dywersyfikacji gospodarki naraziła krajową gospodarkę na kłopoty”*⁴⁴. Aktualnie wiele miejsc

41 Smith D.: An Excellent View of Oblivion: On Italy's Vanishing Towns, w Literary Hub, <https://lithub.com/an-excellent-view-of-oblivion-on-italys-vanishing-towns/>, (dostęp: 03.07.2024)

42 Jachimowicz K.: Status i przyszłość prowincji włoskich. Toruńskie Studia Polsko-Włoskie, 2014, s.89–114, DOI10.12775/TSP-W.2014.005, (dostęp: 08.07.2024)

43 Gibelli, M. Urban crisis or urban decay?: Italian cities facing the effects of a long wave towards privatization of urban policies and planning. In F. Eckardt & J. Sánchez (Ed.), City of Crisis: The Multiple Contestation of Southern European Cities (pp. 89-108), 2015 Bielefeld: transcript Verlag. <https://doi.org/10.1515/9783839428429-006>, (dostęp: 16.07.2024)

44 Cherici S.: Miasta jako puste skorupy. Turystyka miejska w świecie po koronawirusie, w Green European Journal, <https://www.greeneuropeanjournal.eu/miasta-jako-puste-skorupy-turystyka-miejska-w-swiecie-po-koronawirusie-2/>,

boryka się z overtourismem, nie będąc w stanie nadążyć za napływającymi turystami, poziomem ich konsumpcji, także energetycznej. Niewystarczające stają się obiekty pobytowe, wydolność transportu publicznego i instytucje odpowiedzialne za utrzymanie miast w porządku, czystości i bezpieczeństwie. Spada jakość życia i poczucia bezpieczeństwa i komfortu Włochów. Coraz częściej w przestrzeni publicznej pojawiają się ich głosy wyrażające żal wywołany spadkiem kondycji przestrzeni publicznej oraz wzrostem przestępczości. Dotyczy to zarówno mieszkańców dużych miast, jak i małych ośrodków rozsianych na prowincji. Trudniejsze staje się dbanie o tożsamość lokalną i regionalną oraz pielęgnowanie dziedzictwa. Włosi, na skutek dyskomfortu oraz braku perspektyw poprawy, często wycofują się z przestrzeni publicznej, ponieważ przestają się czuć w niej swobodnie, swojsko. Wręcz nienaturalne wydaje się to, że w kraju tak bogatym w historię miejską, planowanie przestrzenne i ochronę dziedzictwa kulturowego, dochodzi do wyżej wymienionych zjawisk^{44 45}.

Szczególnym przykładem jest Wenecja, która powoli zaczyna nabierać cech ogromnego skansenu. Jej niezwykła forma urbanistyczna, charakterystyczna architektura i bogata tradycja kulturowa przyciągają co roku miliony turystów. Wraz z napływem turystów Wenecję opuszczają jej regularni mieszkańcy, borykający się z co raz większą ilością problemów dotyczących życia w mieście, spowodowanych znacznymi utrudnieniami komunikacyjnymi, brakiem dostępności oraz niszczącą na skutek wilgoci zabudową. Problemy te zostały spotęgowane wpływem turystyki masowej, doprowadzając do wyparcia wielu struktur służących mieszkańcom i ogromnego wzrostu kosztów życia. W ramach walki z tą sytuacją miasto zdecydowało się wprowadzić dodatkową opłatę za wjazd do niego, mającą w jakimś stopniu uregulować liczbę odwiedzających i przyczynić się do zgromadzenia środków pozwalających na działania usprawniające funkcjonowanie miasta^{46 47}.

2.1.2 Rzym jako miasto dotknięte zglobalizowaną turystyką masową

Rzym jest jednym z miast szczególnie negatywnie dotkniętych tym zjawiskiem – masowa i bierna turystyka doprowadziły do zatarcia autentyczności wielu jego obszarów, co mogłoby wydawać się niemożliwe w mieście o tak bogatej i silnej historii, tradycji i kulturze.

45 Ostrowska B.: Globalizacja światowej gospodarki a trendy we współczesnej turystyce, W: Gospodarka światowa w dobie globalizacji. (red.) Marcin Lasoń. Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM, 2011, s. 47-62.

46 Cherici S.: Miasta jako puste skorupy. Turystyka miejska w świecie po koronawirusie, w Green European Journal, <https://www.greeneuropeanjournal.eu/miasta-jako-puste-skorupy-turystyka-miejska-w-swiecie-po-koronawirusie-2/>, (dostęp: 08.07.2024)

47 Komorowski J.: Współczesne problemy ekonomiczno-społeczne turystyki masowej w miastach, Studia Periegetica nr 2(22)/2018 DOI: 10.26349/st.per.0022.01

Jednakże aktualnie coraz większym wyzwaniem staje się odbycie podróży pozwalającej na dogłębne poznanie prawdziwego charakteru miasta.

„Zamiast oddawać tego typu przestrzenie zamieszkującym daną okolicę spora część miasta zmienia się w obszary, oferujące dostosowane do potrzeb turystów noclegi, sklepy czy ofertę kulturalną. Komercjalizacja przestrzeni miejskiej w Rzymie, pobudzająca rozwój niskiej jakości turystyki, sabotuje działania na rzecz rewitalizacji, wprowadzając do niej motyw zysku. W efekcie miasto zmagą się z dużymi problemami przestrzennymi, a „zrewitalizowane” budynki odrywają się od lokalnej tkanki społecznej”⁴⁶.

Obejmująca tysiące lat historia Rzymu pozostawiła unikatowe, na skalę światową przeogromne, wielowarstwowe dziedzictwo, czyniąc go nieustannie od wieków jedną z najczęściej wybieranych destynacji, celem fascynatów historii i architektury, artystów, wielbicieli sztuki, gastronomii i sceniczności, a także regularnych turystów, marzących o zobaczeniu „wiecznego miasta”. Naturalnym jest jednak, że tak szeroka oferta zmusza odwiedzającego do bardzo okrojonego planu podróży i selekcji odwiedzonych miejsc i doświadczeń. Niezaprzeczalnie można wyróżnić zbiór obiektów najbardziej charakterystycznych, znaczących i świadczących o historii i kulturze miasta, które stają się celem większości odwiedzających. Jednakże, wytworzyło to tendencję podążania jedynie utartymi już ścieżkami eksploracji - do najbardziej spopularyzowanych zabytków i lokali gastronomicznych ustawiają się godzinne kolejki, podczas gdy inne, mniej rozgłoszone, a równie fascynujące miejsca potrafią zostać bezrefleksyjnie ominięte i przeoczone. Niektóre z nich stają się niedostępne dla wszystkich użytkowników – osób o niepełnej sprawności, nie będących w stanie przedostać się w tłumie innych turystów, a także osób odczuwających dyskomfort w zatłoczonych miejscach, dotkniętych lękami społecznymi, niepokojem przed zgromadzeniami. Prowadzi to do wytworzenia szeregu barier, a w ujęciu ogólnym do turystyki wykluczającej, zarówno w ujęciu do miejsca odwiedzonego, jak i odwiedzającego.

Jednym z większych filarów kultury rzymskiej jest oczywiście tradycja kulinarna. Na całym świecie znane są dania kuchni rzymskiej, desery i sztuka winiarska. Obecnie jednak odszukanie lokali serwujących autentyczną lokalną kuchnię staje się prawdziwym wyzwaniem. Coraz częściej oferta restauracyjna jest przystosowana pod turystę, mogącego być nieświadomym charakterystyki dań, istoty jakości użytych składników i sztuki przygotowania. Przesycenie turystami i pędzącą konsumpcją w stolicy skutkuje wyparciem inicjatyw i usług bazujących na autentyczności na rzecz tych bardziej zglobalizowanych, uniwersalizowanych i łatwiej zrozumiałych dla podróżujących. Prowadzi to także do wypchnięcia rdzennych mieszkańców miasta w mniej popularne dzielnice.

„W Wenecji, Rzymie czy Florencji lokalna kultura staje się towarem dla turystów, służącym tworzeniu sztucznego wrażenia obcowania z lokalnym kolorytem. Podmywa to fundamenty miejskiego życia. Słynny rzymski rewir Trastevere stracił swoją tożsamość i lokalną społeczność w wyniku wzrostu cen czynszów oraz zamknięcia warsztatów rzemieślniczych i innych, lokalnych biznesów”⁴⁸.

2.2 Ruch Cittaslow

Cittaslow to włoska inicjatywa rozpoczęta w 1999 roku. Greve in Chianti, Bra, Orvieto i Positano stały się pierwszymi miejscowościami z certyfikatem Cittaslow. Z 297 miast posiadających go dzisiaj, najwięcej - 87, znajduje się we Włoszech. Idea ta uwzględnia istotę miasta samego w sobie i nowy nurt rozwoju miejscowości, oparty na poprawie jakości miejsca i życia⁴⁹. Celem Cittaslow było i jest nie tylko ugruntowanie i rozwinięcie idei Slow Food, ale wykształcenie z niej większej inicjatywy, mającej na celu rozpowszechnienie świadomego, zrównoważonego rozwoju, opartego na dbałości o jakość przestrzeni, życia mieszkańców, ochronę dziedzictwa i promocję wartości skoncentrowanych wokół lepszego, spokojniejszego i wysokojakościowego życia.

Organizacja opracowała dokument, obecnie pod nazwą Międzynarodowa Karta Cittaslow, określający cele i wartości przyświecające organizacji i miastom członkowskim, zawierający spis wytycznych, które dane miasto musi spełnić, aby móc ubiegać się o certyfikat. Certyfikacja miast dotyczy 72 wymagań jakościowych, podzielonych na 7 makroobszarów: polityka energetyczna i środowiskowa, polityki infrastrukturalne, polityka jakości życia w miastach, polityka rolna, turystyczna i rzemieślnicza, polityka gościnności, świadomości i szkoleń oraz spójność społeczna i partnerstwo⁵⁰. Spełnienie podanych wymagań ma przede wszystkim pobudzić dane miasto do podążania za filozofią współpracy i zrównoważonego rozwoju, co na koniec przyniesie efekt wejścia w posiadanie Karty, stania się częścią inicjatywy i rozszerzania zarówno jej filozofii, jak i nawiązania relacji i wspólnych celów z innymi jej członkami. *„Członkowie ruchu Cittaslow podkreślają konieczność kreacji nowej przestrzeni w małych miastach na podstawie cech historycznych. Przestrzeń ta obecnie ma służyć mieszkańcom oraz w perspektywie przyszłym pokoleniom”⁵¹.* Cittaslow w dużej mierze skupia się wokół polepszenia sytuacji szczególnie mniejszych ośrodków miejskich, wydobycia

48 Cherici S.: Miasta jako puste skorupy. Turystyka miejska w świecie po koronawirusie, w Green European Journal, <https://www.greeneuropeanjournal.eu/miasta-jako-puste-skorupy-turystyka-miejska-w-swiecie-po-koronawirusie-2/>, (dostęp: 08.07.2024)

49 Lowry, Linda L. and Lee, Misoon, "CittaSlow, Slow Cities, Slow Food: Searching for a Model for the Development of Slow Tourism" (2016). Travel and Tourism Research Association: Advancing Tourism Research Globally. 40. <https://scholarworks.umass.edu/ttra/2011/Visual/40>, (dostęp: 16.07.2024)

50 Oficjalna strona organizacji Cittaslow, <https://www.cittaslow.org/>, (dostęp: 08.07.2024)

51 Jaszczak A.: Przyszłość miast Cittaslow, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, 2015, s.73

tkwiącego w nich potencjału, stworzenia atrakcyjnej i wysokiej jakości przestrzeni do życia ich mieszkańców, co także ma przyczynić się do odbudowy i wzmacniania relacji międzyludzkich oraz zaangażowania w działalność na rzecz swojego miejsca zamieszkania. Filozofia ruchu to również sprzeciw wobec negatywnych aspektów globalizacji i uniwersalizacji, zapobieganie taktykom prowadzącym do zagrożenia tożsamości miejsca i szkodliwemu wpływowi overtourismu.

Rys. 2.1 Diagram ilustrujący współzależność między miastem a wsią w modelu Cittá Slow. Wieś dostarcza produkty, tradycję i naturę, a miasto zapewnia infrastrukturę, handel i usługi społeczne. Ten model sprzyja harmonijnemu rozwojowi obu obszarów. Źródło: Jaszczak A.: *Przyszłość miast Cittáslow*, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, 2015

Docelowo, miasta należące do ruchu Cittáslow, mają stworzyć sieci – krajową i międzynarodową, co ma zapewnić budowanie partnerstw i członkostwa. Sieciowanie ma wspomóc organizację wspólnych inicjatyw, działań rozwojowych i promocyjnych, festynów i inwestycji, wymianę informacji, pomysłów i doświadczeń. Pozwala stworzyć wspólnotę, której celem jest dążenie do polepszenia ogólnej sytuacji społecznej, przestrzennej, ekologicznej i kulturowej, z zachowaniem indywidualności i różnorodności poszczególnych miast oraz tożsamości lokalnej. Miasto może wykształcić szczególną rolę w sieci, stając się wiodącym ośrodkiem konkretnej inicjatywy oraz udostępniać innym miastom swoje charakterystyczne zasoby w ramach rozszerzonej współpracy. Dzięki temu, miasta mogą uzupełniać wzajemnie środki, jakimi dysponują, z zachowaniem indywidualnego charakteru i roli każdego z nich,

unikając unifikacji. Zarządzanie i organizacja miast w ruchu *cittaslow* ma zatem szansę zwiększyć komfort życia mieszkańców oraz ułatwić osiągnięcie charakteru miasta zrównoważonego i dostępnego, a także pozwolić na odzyskanie i utrzymanie zanikającego obecnie dziedzictwa⁵². *„Dziedzictwo kulturowe odgrywa w życiu społeczności „slow cities” istotną rolę. Po pierwsze integruje i buduje poczucie tożsamości lokalnej. Po drugie jest instrumentem pobudzania aktywności społeczności lokalnych oraz zwiększa atrakcyjności obszaru z punktu widzenia zarówno mieszkańców, turystów i inwestorów”*⁵³. Mieszkańcy otrzymują narzędzia, dzięki którym mogą odegrać dużą rolę w kreowaniu wizerunku miasta i wzmacnianiu jego oferty kulturowej. *„Gwarantuje to poczucie przynależności, a także współodpowiedzialności za otoczenie, ponieważ aktywna forma współpracy poprzez zaangażowanie społeczeństwa ma szansę przynieść dobre efekty”*⁵⁴. Działania w filozofii *cittaslow* powinny skupiać się także na reaktywacji lokalnego wytwórstwa i rzemiosła, małych przedsiębiorstw napędzających lokalną gospodarkę, a także na odzyskaniu zatraconych tradycji i historii. Członkostwo w *Cittaslow* przyczynia się do reaktywacji lokalnej produkcji z wykorzystaniem regionalnie dostępnych surowców, która ma także znacznie mniej negatywny wpływ na środowisko, generuje dochód dla miejscowych sprzedawców i producentów oraz wzmacnia autonomię gospodarczą mniejszych miejscowości.

W myśl idei *Cittaslow*, szczególnie duża uwaga powinna zostać przyłożona do interwencji architektonicznych prowadzących do możliwie najlepszej ochrony zabytkowej zabudowy i planifikacji oraz ponownego wykorzystania istniejących struktur. Propagowane i przeprowadzane są renowacje i adaptacje historycznej i wartościowej lokalnie zabudowy i zagospodarowania, a umiejscowione w niej funkcje powinny służyć rozwojowi i wspólnym relacji lokalnej społeczności⁵⁴. Podczas kształtowania przestrzeni miejskiej priorytetowo traktuje się historyczną tkankę miejską, a poprzez jej rewaloryzację i odnowę, prowadzi się do uzyskiwania jakościowej przestrzeni publicznej, utrzymywania ładu przestrzennego, poprawy komfortu użytkowania przestrzeni architektonicznej, likwidacji barier, a także zwiększania rekreacyjnych miejskich obszarów zielonych. *„Przyjęto, że rozwój miast Cittaslow ma się opierać na poszanowaniu historycznej tkanki miejskiej, ochronie zabytków oraz obiektów kulturowych o wyjątkowych wartościach, a także kultywowaniu działalności kulturalnej i artystycznej”*⁵³. *Cittaslow* skupia się na wytworzeniu funkcjonalnej, estetycznej, jakościowej i pozbawionej ograniczeń przestrzeni życiowej. Propagowane są przede wszystkim rozwiązania

52 Gruszecka-Tieśluk A., Sieć *Cittaslow* – Strategią rozwoju małych miast w Polsce?, Szkoła Nauk Społecznych IFiS PAN w Warszawie, Akademia Pedagogiki Specjalnej w Warszawie, 2013, nr 144, cz. 2 Nowoczesne instrumenty polityki rozwoju lokalnego - zastosowanie i efekty w małych miastach, s. 383–393

53 Zadęcka, E. (2018). “Slow city” as a local development model/ „Slow city” jako model rozwoju lokalnego. *Economic and Regional Studies*, 11(30), 84-106. <https://doi.org/10.2478/ers-2018-0027> (dostęp: 08.07.2024)

54 Baybars M., Güzeloğlu E.B., Üstündağı E.: Collaborative Sustainability: Analyzing Economic and Social Outcomes in the Context of *Cittaslow*, *Business and Economics Research Journal*, Volume 6 Number 1 2015, pp. 125-144 ISSN: 1309-2448, www.berjournal.com, (dostęp: 24.06.2024)

pro-ekologiczne i pro-środowiskowe, korzystanie z odnawialnych źródeł energii, ekologiczne alternatywy transportowe i wydajność transportu publicznego, użytkowanie materiałów budowlanych i rozwiązań o zmniejszonej szkodliwości ekologicznej, a także wdrażanie projektów zwiększających powierzchnię biologicznie czynną⁵⁵.

55 Lowry, Linda L. and Lee, Misoon, "CittaSlow, Slow Cities, Slow Food: Searching for a Model for the Development of Slow Tourism" (2016). Travel and Tourism Research Association: Advancing Tourism Research Globally. 40. <https://scholarworks.umass.edu/ttra/2011/Visual/40>, (dostęp: 16.07.2024)

3. Architektura i jej znaczenie wobec tożsamości i relacji. Twórcza reinterpretacja miejsca jako narzędzie ich odzyskania i podtrzymywania

3.1 Znaczenie przestrzeni publicznej i obiektów o funkcjach społeczno-kulturowych

Przestrzeń publiczna jest odzwierciedleniem charakteru i życia miasta, jest to stały element struktury urbanistycznej świadczący o tożsamości miejsca. W przestrzeniach publicznych dochodzi do spotkań i interakcji społecznych, organizacji i wdrażania inicjatyw, procesów kulturowych. To obszar, który powinien być inkluzywny i dostępny, umożliwiający swobodę i kreatywność użytkowania, budować poczucie bezpieczeństwa, przynależności i wspólnoty. Przestrzeń publiczną można rozumieć w kategorii bardziej abstrakcyjnej, jako sekwencję struktur miejskich, w których zachodzą wyżej wymienione procesy, lub w nadanych jej sprecyzowanych formach, takich jak place, skwery, ulice, tereny parkowe, bulwary itd.⁵⁶ „Są to budynki i budowle, elementy infrastruktury, tereny zieleni, a także powiązania i relacje pomiędzy nimi, ich wielkości i odległości od siebie, podział na dzielnice, kwartały i działki. Tworzą one układ funkcjonalny tego, w jaki sposób korzystamy z przestrzeni i architektury [...]”⁵⁷.

Przestrzeń publiczna wyznacza rytm życia i funkcjonowania ludzi w społeczności, a podstawowym jej kryterium powinna być dostępność, którą można rozpatrywać w trzech kategoriach: fizycznej, wizualnej i symbolicznej. W rozumieniu fizycznej dostępności kryterium jest brak barier wykluczających możliwość jej użytkowania, takich jak przegrodzenia, brak odpowiedniego dojścia, zamknięcie, a także barier wynikających z braku przystosowania przestrzeni do użytku osób z niepełnosprawnościami, dzieci, opiekunów. Dostępność wizualna wiąże się z czytelnością przestrzeni i zapraszającym charakterem, natomiast kryterium symboliczne dotyczy figuratywnych podziałów, symboli będących skutkiem użytkowania lub pewnego zawłaszczenia przestrzeni przez dane grupy. Zakrawa to na poczucie bezpieczeństwa i inkluzywności, które powinny być stałym wyznacznikiem przestrzeni publicznych⁵⁸. „Jednym z najtrudniejszych wyzwań w kształtowaniu przestrzeni miasta jest właśnie zapewnienie ram zarówno do spotkania z innym, jak i do odnalezienia poczucia zakorzenienia i wspólnoty, tworzenia miejsc, gdzie różnorodność nie będzie się wiązała ze strachem ani wykluczeniem, gdzie wspólnota nie będzie oparta na zamknięciu i lęku przed innymi, a każdy będzie mógł odnaleźć właściwe dla siebie proporcje prywatności i przynależności”⁵⁷. W dostępnej przestrzeni

56 Bierwaczonok K.: Miejskie przestrzenie publiczne i ich społeczne znaczenia – próba systematyzacji. "Przegląd Socjologiczny" (2018, z. 1, s. 25-48), doi 10.26485/PS/2018/67.1/2, 2018

57 Happach M. Sadowy K.: Przestrzeń publiczna jako wyzwanie społeczne, w Autoportret, nr 4 [51] 2015

58 Bierwaczonok K.: „Społeczne znaczenie miejskich przestrzeni publicznych”, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2016

publicznej dochodzi do powstawania relacji między użytkownikami oraz użytkownikiem a przestrzenią, co jest jednym z podstawowych czynników generujących tożsamość miejsca⁵⁹.

Przestrzeń publiczna odgrywa zatem kluczową rolę w kształtowaniu kultury i tożsamości miejsca, jest niezbędna dla identyfikacji miejsca i społeczności. *„Znaczenie miejsca jako przestrzeni interakcji oznacza wspólnotowy wymiar wartości miejsc pamięci poprzez rozumienie ich nierozdzielnie z kulturą danego regionu”*⁶⁰. Użytkowanie tych przestrzeni, zbiorowe rozpoznawanie jej elementów składowych jest niezbędne w zawiązywaniu relacji zbiorowości, co jest szczególnie ważne w czasach dystrybucji kultury masowej i globalizacji. *„Charakter relacji jednostka — otoczenie wynika z potrzeby zapewnienia sobie miejsca odniesienia w stosunku do zmieniającej się rzeczywistości”*⁶⁰. Odpowiedni zasób i charakter przestrzeni i obiektów o funkcjach społeczno-kulturowych stanowi niezmiennie ważną rolę w funkcjonowaniu społeczności, zawiązywaniu społeczności lokalnych i procesie rozwoju jednostek. Przestrzenie, mogą być również sposobem na zapobieganie negatywnym skutkom funkcjonowania obecnego świata globalizacji i cyfryzacji. Przede wszystkim są jednak możliwością zachowania, rozwijania i przekazywania dalej lokalnej kultury, będącej jednym z najważniejszych wyznaczników określających tożsamość miejsca, zbiorowości i jednostki.

3.2 Nowy wymiar przestrzeni publicznej

Zmieniająca się rola i waga przestrzeni publicznych wiąże się także z zapotrzebowaniami dotyczącymi jej wyglądu i funkcjonalności, co przekłada się na konieczność poszukiwania i wdrażania nowych rozwiązań w już istniejące lub nowo-projektowane miejsca. Aktualnie popularyzuje się zerwanie z priorytetyzacją ruchu samochodowego w miastach i zwrócenie przestrzeni użytkownikom pieszym lub małej komunikacji, np. rowerom. Przejawem tego jest przebudowa i restrukturyzacja wielu otwartych przestrzeni w mieście – zwężanie dróg jezdnych, zwiększanie powierzchni parków, zielonych skwerów, tworzenie ścieżek rowerowych, wózników, bulwarów, a także zdobywanie miejsca na nowe obiekty użyteczności publicznej. *„Współczesne projektowanie otwartych przestrzeni powinno uwzględniać ideę „wielkiego obrazu”, który tworzą 4 koncepcje — społeczności, dostępności, zrównoważonego rozwoju i technologii”*⁶¹.

59 Burdzik T. :Przestrzeń jako składnik tożsamości w świecie globalizacji. "Kultura-Historia-Globalizacja" (No. 11 (2012), s. 13–27), doi10.6084/m9.figshare.903720, 2012

60 Burdzik T. :Przestrzeń jako składnik tożsamości w świecie globalizacji. "Kultura-Historia-Globalizacja" (No. 11 (2012), s. 13–27), doi10.6084/m9.figshare.903720, 2012

61 Trendy w projektowaniu przestrzeni publicznej, Artykuł w Arch.Goods, <https://archgoods.eu/trendy-w-projektowaniu-przestrzeni-publicznej/>, (dostęp: 12.07.2024)

W koncepcji społeczności przestrzenie powinny sprzyjać integracji, zapobiegać poczuciu izolacji i wspomagać budowanie przynależności. Osiągnąć to można poprzez zawieranie w nich obszarów rekreacji, wypoczynku, pracy kreatywnej, stref wielofunkcyjnych i łatwo adaptowalnych, tak aby mogły być też użytkowane na rzecz oddolnych inicjatyw społecznych. Popularne staje się umieszczanie intrygujących, funkcjonalnych, często modułarnych elementów małej architektury, sprzyjających realizacji wyżej opisanych założeń. Dzięki możliwości użytkowania przestrzeni w indywidualny sposób, staje się ona bliższa użytkownikowi, co zwiększa jego chęć w niej przebywania.

Kategoria dostępności to przejaw świadomości konieczności stosowania projektowania uniwersalnego, zapewniającego możliwość i komfort użytkowania danej przestrzeni i obiektu przez każdego, niezależnie od poziomu niepełnosprawności czy wieku, bez konieczności jej specjalnej adaptacji. W procesie projektowym uwzględniana jest partycypacja społeczna oraz szereg konsultacji z osobami wykluczonymi, dzięki czemu nowe przestrzenie publiczne mogą spełniać najlepiej jak to możliwe kryterium dostępności i inkluzywności. Szczególna uwaga przykładana jest do rodzaju nawierzchni, jej nachyleń, odpowiedniego oznakowania, oświetlenia, zapewnienia poręczy i uchwytów, ergonomicznych miejsc odpoczynku oraz specjalnych mebli urbanistycznych.

Trzecią kategorią jest zrównoważony rozwój i technologia, rozumiane jako przejaw świadomości ekologicznej i potrzeby stosowania technologii pozwalających na zredukowanie śladu węglowego, wykorzystujących naturalne i odnawialne surowce oraz polepszających warunki klimatyczne w miastach i miejscowościach. Projekty nowych przestrzeni i obiektów mogą zakładać korzystanie z alternatywnych źródeł energii, zawierać w sobie struktury retencyjne oraz zwiększać lokalną bioróżnorodność poprzez nasadzanie nowych gatunków roślin i tworzenia miejsca do życia dla owadów czy drobnych zwierząt. W tej kategorii zawiera się ogólne wzbogacanie oferty lokalnej w przestrzenie rekreacji i wypoczynku w kontakcie z naturą, wytwarzanie miejsc do uprawiania sportów i korzystania z ekologicznych alternatyw transportowych⁶².

Obecnie, niezależnie od skali, przykładana się coraz większą uwagę do jakości projektowanych przestrzeni publicznych. Odpowiednio zaprojektowane, stają się miejscem integracji, spotkań, procesów kulturotwórczych, stwarzają nowe sposoby spędzania czasu dla wszystkich, bez podziałów i wykluczeń. Ich implementacja jest także sposobem na podniesienie jakości życia mieszkańców i standardu ośrodka miejskiego w aspektach zrównoważonego rozwoju i zminimalizowanego negatywnego wpływu na środowisko.⁶³

62 Trendy w projektowaniu przestrzeni publicznej, Artykuł w Arch.Goods, <https://archgoods.eu/trendy-w-projektowaniu-przestrzeni-publicznej/>, (dostęp: 12.07.2024)

63 Makowska B.: Nowe tendencje w projektowaniu przestrzeni publicznych w Architektura: Czasopismo Techniczne, 3-A/ 2010, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej

3.2.1 Twórcza reinterpretacja miejsca jako narzędzie ochrony i odzyskania tożsamości miejsca i relacji społecznych

W ramach procesów współczesnego kształtowania przestrzeni publicznej, coraz częściej przeprowadzane są twórcze reinterpretacje, obejmujące adaptacje, modernizację już zagospodarowanych przestrzeni i zabudowy, czy rewitalizację całych obszarów. *„Proces rewitalizacji, będący formą szeroko zakrojonej aktywizacji i modernizacji obszaru, może rozwijać się w oparciu o lokalną tożsamość miejsca, jego wartości powstałe na bazie dziedzictwa kulturowego, przestrzennego oraz kapitału społecznego”*⁶⁴. Ponowne zagospodarowanie obszarów zdegradowanych i często porzuconych ma na celu ich ożywienie przestrzeni, wprowadzenie nowych funkcji, ponowne wykorzystanie użytych surowców i powstałych struktur, na rzecz społeczności i gospodarki. Adaptacja to przystosowanie obiektów do nowych funkcji, często wymagające modernizacji, remontu, a niekiedy przebudowy lub rozbudowy na rzecz nowego programu użytkowego⁶⁵. Wszelkie takie procesy są oparte na idei odzyskania zdegradowanej lub źle zagospodarowanej przestrzeni lub kubatury. Celem ma być wprowadzenie w niej nowej jakości, charakteru oraz funkcjonalnych i nowoczesnych rozwiązań, z zamysłem zachowania ich wyjątkowości i historycznej wartości.

Działania te często opierają się na filozofii *placemaking*, czyli nadawaniu miejscom nowej wartości w duchu tworzenia miejsc pięknych, tętniących życiem, ważnych dla użytkowników. W skrócie jest to technięcie życia w zapomnianą i nieokreśloną przestrzeń⁶⁶. Jeśli interwencja dotyczy obiektu zabytkowego, zalecane jest *„widzenie go jako całości i jako niezastępowalnego elementu dziedzictwa kultury wraz z całym bogactwem jego wartości, historii, treści, znaczeń, widzeniem w szerokim kontekście społecznym”*⁶⁷. Poprzez obranie takiego podejścia, przekształcenia przyniosą dodatkowo pozytywne skutki, jakimi są ochrona i odzyskanie miejscowej tożsamości. Bardzo często obiekty reprezentujące charakterystyczny dla danego miejsca styl architektoniczny, będące niegdyś siedzibami ważnych struktur czy miejscami wydarzeń istotnych dla lokalnej społeczności, stoją puste i opuszczone, powolnie niszcząc, wraz z zacieraniem się historii, o której świadczyły. Dzięki twórczym reinterpretacjom możliwe jest ponowne wydobywanie ich charakteru, a także umiejscowienie w nich funkcji wykorzystujących tkwiący w nich potencjał - często są to funkcje kulturalne, muzealne, społeczne i integrujące. Tworzona przestrzeń jest projektowana w duchu obecnych

64 Źmudzińska-Nowak, M.: Innowacyjność a tożsamość miejsca w rewitalizacji obszarów miejskich., Politechnika Śląska, Gliwice 2012

65 Szmygina B.: Adaptacja obiektów zabytkowych do współczesnych funkcji użytkowych, Lubelskie Towarzystwo Naukowe, Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków ICOMOS, Politechnika Lubelska, Warszawa – Lublin 2009

66 Placemaking Europe: <https://placemaking-europe.eu/what-is-placemaking/>, (dostęp: 15.07.2024)

67 Rouba B. J.: *Dlaczego adaptacje niszczą zabytki i czy tak musi być?* w Szmygina B.: *Adaptacja obiektów zabytkowych do współczesnych funkcji użytkowych*, Lubelskie Towarzystwo Naukowe, Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków ICOMOS, Politechnika Lubelska, Warszawa – Lublin 2009

nurtów i wytycznych, stając się przyjazna użytkownikom, estetyczna, ciekawa, przez co zwiększana jest szansa i częstotliwość interakcji międzyludzkich i zawiązywania relacji.

Przekształcenia istniejących budynków są również zabiegami pozytywnymi z punktu ekologii i zrównoważonego rozwoju, ponieważ opierają się na ponownym wykorzystaniu istniejących substancji, często będących materiałami pochodzenia naturalnego. Przyczyniają się do ograniczenia emisji śladu węglowego, co spotyka się coraz częściej z dużym poparciem społeczeństwa, którego świadomość ekologiczna nieustannie się zwiększa.

W zależności od typu budynku, jego stanu zachowania i lokalizacji oraz lokalnych potrzeb można opracować wiele koncepcji reinterpretacji. Możliwe jest podjęcie się odtworzenia formy budynku w wybranym stadium lub przekształcenia jej według niezrealizowanej koncepcji. Niejednokrotnie tworzone są całkiem nowe koncepcje formy, często bazujące na kontrastach, uwidaczniające granice między starą tkanką oryginalną, a nową. Bardzo popularnym zabiegiem jest opracowanie nowoczesnej interpretacji formy lub detalu architektonicznego. Nowe interpretacje potrafią niezwykle harmonijnie komponować się z substancją zabytkową, przyczyniając się do ponownego czerpania z dziejów i nurtów architektury. Często poszukiwanie nowej formy i funkcji wiąże się z modyfikacją tkanki zabytkowej, jednak podstawowym priorytetem powinna być chęć jej zachowania i wyeksponowania⁶⁸.

3.2.2 Przekształcanie istniejących budynków na obiekty społeczno-kulturowe

Wiele budowli historycznych, będąc cennymi i dobrze rozpoznawalnymi, stanowi ważną część lokalnej tożsamości architektonicznej i kulturowej. Ich wysokie walory podnoszą rangę otoczenia i sprawiają, że obiekty te są naturalnie łączone z funkcjami dobra publicznego. Relacje teraźniejszości i przeszłości mogą być w nich intrygujące i przyciągać człowieka, oddziałując na pełną ciekawości i spontaniczności naturę ludzką. Wiele procesów przekształcania budynków na nowe funkcje łączy elementy gwarantujące sukces ekonomiczny z inicjatywami promującymi nowe formy aktywności kulturalnej. Poprzez obranie tego rodzaju celu interwencji unika się zjawiska gentryfikacji i izolowania mieszkańców od wartościowych obiektów. Chętniej uczestniczą oni w procesach związanych z przekształceniem budowli na nową funkcję, np. organizując zbiórki, pozyskując inwestorów czy nagłaśniając efekty inwestycji.

68 Wyrzykowska M.: Rewitalizacja zabytków i przestrzeni publicznych. Wybrane przykłady, w Quart: Kwartalnik Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego, Nr 2(8)/2008, Wrocław

3.3 Analiza dobrych praktyk

Community Center - El Mallol Civic Center Renovation,

San Hipólito de Voltregà, Hiszpania

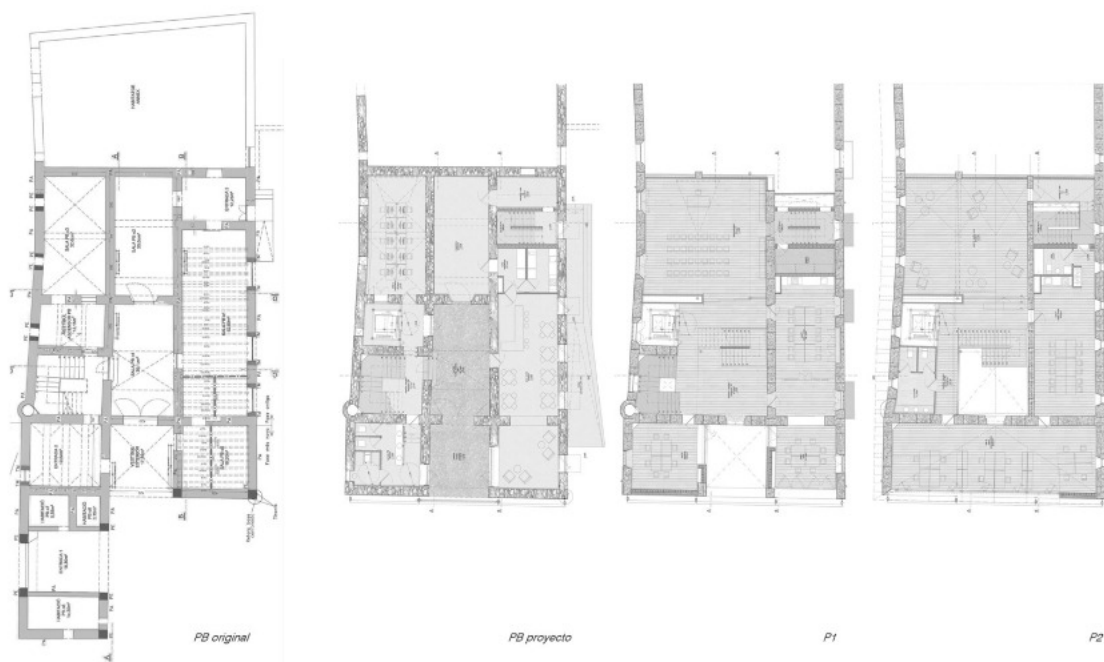
Architects: Carles Crosas, SOG design | 2019

Rys. 3.1 Widok na fasadę boczną centrum El Mallol, zdjęcie autorstwa Joan Guillamat. Źródło: portal archdaily.com

Centrum społeczne El Mallol powstało w odnowionym barokowym budynku pochodzącym z XVIII wieku, zlokalizowanym przy jednej z dróg prowadzących do centrum w miasteczku Sant Hipòlit de Voltregà. Ze względu na położenie, od momentu powstania był to ważny obiekt, stanowiąc punkt odniesienia dla mieszkańców. Na skutek wieloletniego opuszczenia i zaniedbania, obiekt popadł w stan znacznej degradacji. Władze miasta zdecydowały się na przeprowadzenie jego adaptacji na funkcję lokalnego centrum społecznego, jednocześnie oznaczając obiekt jako BCIL (Bien de Interés Cultural), czyli zasób o znaczeniu kulturowym.

Projekt wykonany we współpracy Carles Crosas i SOG design został poprzedzony studium historycznym i inwentaryzacją budynku. Zdecydowano o częściowym wyburzeniu istniejących struktur i murów, które nie miały wiodącej wartości dla budynku i znajdowały się w złym stanie technicznym. Na skutek tych decyzji, odzyskano pierwotną kubaturę budynku oraz zapewniono znacznie większą ilość naturalnego światła we wnętrzu. Do starego budynku dobudowano galerię w południowej części, oraz dodano nowe skrzydło w południowo-zachodniej ćwiartce, co zdeformowało pierwotną prostokątną geometrię.

Rys. 3.2 Plany budynku. Od lewej: PB original – rzut inwentaryzacyjny stanu zastanego parteru, następnie rzuty stanu projektowanego: PB proyecto - rzut parteru, P1 – rzut pierwszego piętra, P2 - rzut drugiego piętra. Opracowanie: Carles Crosas, SOG design. Źródło: portal archdaily.com

Projektanci pozostali przy istniejącym ustroju konstrukcyjnym, zachowując oryginalne elementy, których stan techniczny na to pozwalał oraz wprowadzając miejscowo elementy zastępcze pracujące w ten sam sposób. Zachowano między innymi ściany z ubitej ziemi, ceramiczne sklepienia w pomieszczeniach na parterze (wzmacniając je wewnątrz) oraz jedyny drewniany strop belkowy, który jest elementem charakterystycznym w najważniejszym pomieszczeniu na pierwszym piętrze. W nowej konstrukcji użyto metalowych belek, słupów oraz kratownic, będących oparciem dla nowego dachu ze świetlikiem.

Wnętrza zostały w dużej mierze wykończone w drewnie, na ścianach dominuje biały tynk oraz uwidoczniła oryginalna struktura murów, tworząc fascynujący kolaż. Zadbano o odpowiednie doświetlenie oraz dostępność, umieszczając w obiekcie windę i rozwiązania przystosowane do użytku przez osoby z innymi potrzebami. W programie funkcjonalnym uwzględniono pomieszczenia integracyjne, do wspólnej pracy i spotkań, małą kawiarnię, aule, biura oraz miejsca swobodnego spędzania czasu. Obiekt jest jednym z centrów życia mieszkańców, mieszcząc w sobie przestrzenie, w których ci mogą się spotykać, opracowywać wspólne projekty, uczyć się, uczestniczyć w różnych wydarzeniach kulturalnych i edukacyjnych.

Projekt jest przykładem zachowania lokalnego dziedzictwa historycznego i kulturowego, a także wykorzystania go do bieżących potrzeb społecznych. Pomimo zmian dokonanych w oryginalnych strukturach budynku, utrzymuje on swój architektoniczny charakter i dalej stanowi ważny punkt na mapie miasteczka. Jednocześnie jego rola została dodatkowo zwiększona poprzez nadanie mu centralnej, ważnej społecznie i kulturowo funkcji⁶⁹.

Rys. 3.3 Przekrój podłużny obiektu, ukazujący podział na oryginalne (hacz struktury kamienia) i nowe elementy strukturalne (normatywny rysunek techniczny). Opracowanie: Carles Crosas, SOG design. Źródło: portal archdaily.com

Rys. 3.4 Przekrój podłużny, ukazujący podział na oryginalne (hacz struktury kamienia) i nowe elementy strukturalne (normatywny rysunek techniczny). Opracowanie: Carles Crosas, SOG design. Źródło: portal archdaily.com

69 Archdaily: El Mallol Civic Center Renovation, https://www.archdaily.com/944987/el-mallol-civic-center-renovation-carles-crosas-plus-gemma-domingo-sog-design?ad_source=search&ad_medium=projects_tab, (dostęp: 16.07.2024)

Rys. 3.5 Wnętrze centrum - otwarta klatka schodowa. Widoczne przenikanie się oryginalnych i nowych elementów konstrukcyjnych i wykończeniowych w obiekcie. Opracowanie: Carles Crosas, SOG design. Źródło: portal archdaily.com

Rys. 3.6 Wnętrze centrum - aula. Widoczne przenikanie się oryginalnych i nowych elementów konstrukcyjnych i wykończeniowych w obiekcie. Opracowanie: Carles Crosas, SOG design. Źródło: portal archdaily.com

Rys. 3.7 Widok na budynek Ateliers de l'Odon i główną bramę, w tle kościół. Zdjęcie autorstwa Charly Broyez. Źródło: portal archdaily.com

Ateliers de l'Odeon to siedziba stowarzyszenia Versonnaises we francuskim miasteczku Verson, w Normandii. Stowarzyszenie skupia swoje działania wokół dziedzin artystycznych, m.in. muzyki, teatru, fotografii, a także zajmuje się organizacją przyjęć i eventów. Budynek siedziby nazywany jest Warsztatem Rotacyjnym ze względu na zmieniającą się przez lata funkcję, którą pełnił – był młynem, fabryką mebli, inkubatorem biznesu. Jest położony nad rzeką Odon, na granicy miasteczka, tuż obok kościoła. Bez wątpienia obiekt jest ważny w obrazie miasta i świadomości mieszkańców, reprezentuje lokalny, historyczny styl architektoniczny, a o jego industrialnym charakterze świadczą gabaryty i elewacja z regularnymi otwarciami zwieńczonymi lekkimi łukami. Miasto Verson zdecydowało o konieczności przywrócenia jego świetności i określiło program centrum kultury z salą multi-funkcyjną oraz siedzibą stowarzyszenia Versonnaises.

Projektanci przyjęli strategię polegającą na zachowawczej modernizacji – zachowali oryginalną kubaturę i estetykę budynku dodając nowoczesne, kontrastowe elementy, takie jak podkreślone ażurową metalową przesłoną wejście, daszki nad wejściami, łącznik między budynkami, metalową lśniącą stolarkę. Wykonane z kamienia z Caen ściany budynku zostały poddane renowacji i odzyskały swoją dawną świetność. Projekt niezwykle współgra z

otoczeniem, a jednocześnie oczywiste jest, że mieści w sobie nowe funkcje. Zewnątrz interwencje są wyjątkowo subtelne, doskonale wpasowując się w styl tradycyjnej zabudowy i naturalne sąsiedztwo obiektu, jakim jest rzeka i zieleń na jej brzegach. Ze względu na stan techniczny budynku zdecydowano o zastosowaniu izolacji z natryskowego betonu konopnego, naturalnego materiału o wielu zaletach w kategoriach ekologii i zrównoważonego budownictwa - jest surowym materiałem nadającym się w 100% do recyklingu, wykazuje się wysoką termoizolacyjnością, posiada odpowiednie właściwości akustyczne i zabezpiecza przed wilgocią,

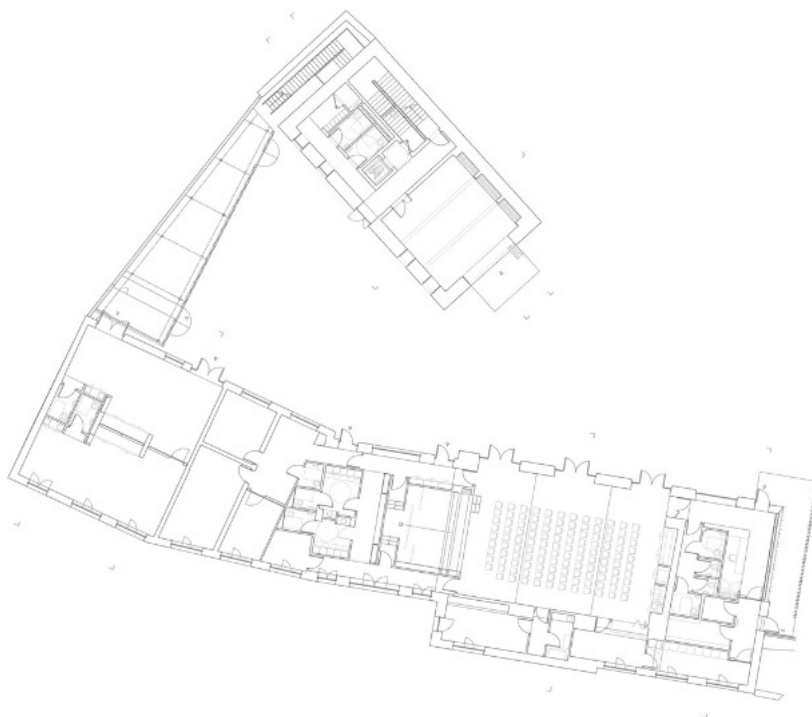

Rys. 3.8 Widok na elewację frontową i nowe wejście. Zdjęcie autorstwa Charly Broyez. Źródło: portal archdaily.com

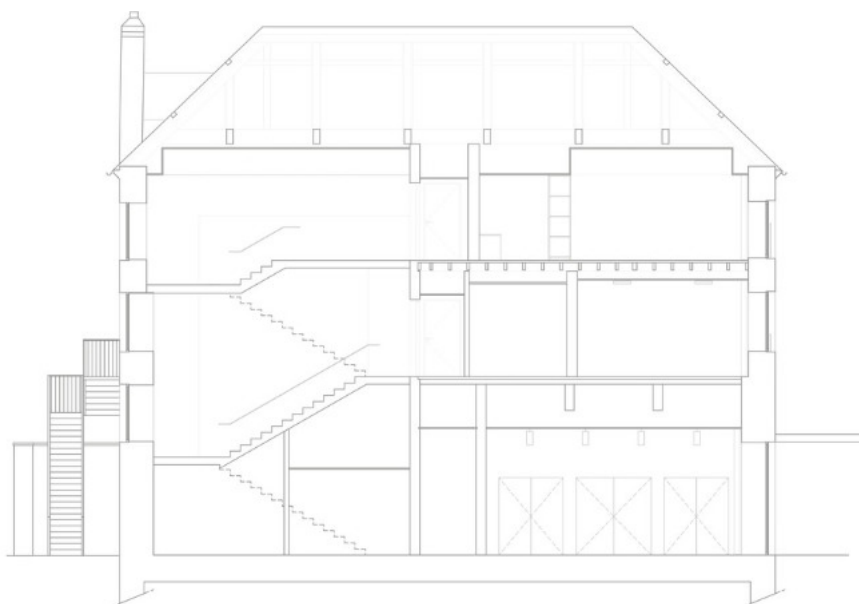

Rys. 3.9 Widok na dziedziniec i łącznik między budynkami. Zdjęcie autorstwa Charly Broyez. Źródło: portal archdaily.com

Program funkcjonalny rozłożony jest pomiędzy dwoma budynkami, połączonymi na poziomie parteru oszklonym przejściem o trapezoidalnym planie, co tworzy interesujący efekt wizualny. Na parterze umiejscowiono reprezentacyjną strefę wejściową, aulę z małą sceną, pomieszczenia łatwo adaptowalne na różne funkcje oraz bloki sanitarne. Na pozostałych piętrach znajdują się pokoje warsztatowe o różnej skali oraz zaplecza biurowe. Budynek został dostosowany do użytku przez osoby z innymi potrzebami.

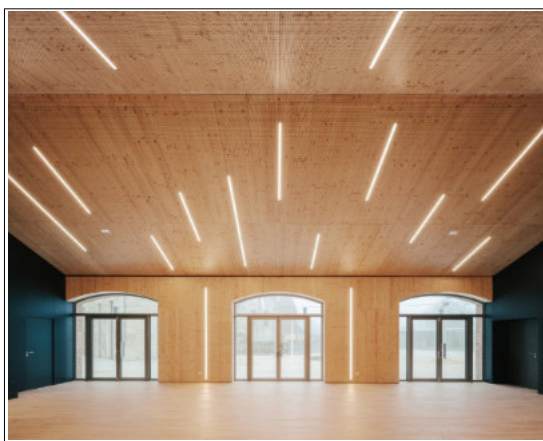
Rys. 3.10 Plan parteru obiektu. Opracowanie: ACAU Architects. Źródło: portal archdaily.com

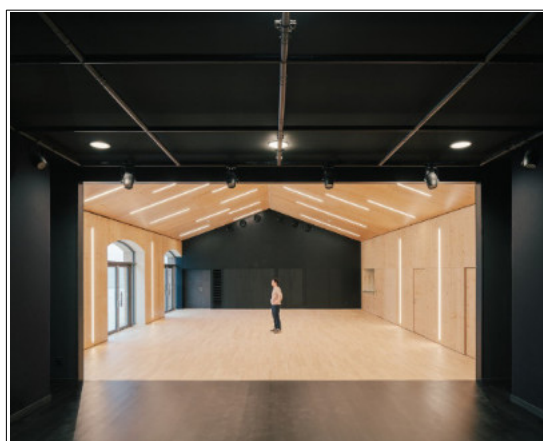
Rys.3.11 Przekrój poprzeczny obiektu. Opracowanie: ACAU Architects. Źródło:portal archdaily.com

Wnętrza zostały wykończone w większości drewnem, tworząc przytulną atmosferę oraz zapewniając doskonałe warunki akustyczne, szczególnie ważne ze względu na działalność muzyczną i eventową centrum. Pomieszczenia są dobrze doświetlone naturalnym światłem w ciągu dnia oraz interesującymi detalami oświetleniowymi po zmroku. Został im nadany nowy charakter, przyjazny użytkownikom, pozostawiający im swobodę korzystania z przestrzeni.⁷⁰

Ideą przyświecającą modernizacji było nadanie nowej świetności budynkowi, który swoją nietypową historią zapisał się na dobre w tożsamości miasteczka Verson. Bez wątpienia stanowił on istotną część lokalnego dziedzictwa, natomiast nie było ono dostępne dla mieszkańców. Dzięki zaadaptowaniu go na cele społeczno-kulturowe obiekt może ponownie cieszyć mieszkańców. W ośrodkach takich jak Verson, które zamieszkuje około 3 tysiące osób, obiekty o tej funkcji odgrywają bardzo ważną rolę w życiu i funkcjonowaniu społeczności, będąc miejscem spotkań, wymiany kulturowej i edukacji oraz umożliwiając dostęp do praktykowania działalności artystycznej lub pro-społecznej, co nie jest oczywiste w tak niewielkich miasteczkach.

Rys. 3.12 Wnętrze zmodernizowanego obiektu. Zdjęcie autorstwa Charly Broyez. Źródło: portal archdaily.com

Rys. 3.13 Wnętrze zmodernizowanego obiektu. Zdjęcie autorstwa Charly Broyez. Źródło: portal archdaily.com

⁷⁰ Archdaily: Rotation Workshops Multi-Purpose Hall and Association House, <https://www.archdaily.com/980818/rotation-workshops-multi-purpose-hall-and-association-house-acau-architects>, (dostęp: 16.07.2024)

Kulturbahnhof Aalen Cultural Center,

Aalen, Niemcy

a+r Architekten | 2020

Rys. 3.14 Widok na główną fasadę i plac poprzedzający wejście do centrum. Zdjęcie autorskie Brigidy González. Źródło: portal archdaily.com

Kulturbahnhof Aalen, czyli centrum kulturowe Aalen, jest efektem przestrzennej modernizacji po-industrialnego terenu Aalen's Stadtoval. Niegdyś teren zajmowały torowiska, następnie przez lata funkcjonowały tam różne instytucje. Jest to obiekt na stałe wpisany w tkankę urbanistyczną i architektoniczną miasta, a w wyniku rozbudowy śródmieścia aktualnie znajduje się praktycznie w jego centrum. Ideą przewodnią projektu było staranne zachowanie dziedzictwa architektonicznego i historycznego miasta i dalsze przekształcenie go w przyszłościowe centrum kulturalne na miarę XXI wieku.

W 2014 roku część zespołu industrialnego uległa zniszczeniom na skutek pożaru. Zachowały się jednak jego fragmenty (w tym charakterystyczna fasada z piaskowca z krótkimi krzyżowymi szczytami). W ramach projektu architekci dokonali kilku różnych zabiegów dotyczących samej fasady – częściowo została zachowana i odtworzona zgodnie z oryginalnym wzorem, miejscowo została zastąpiona nowoczesną wersją z betonu architektonicznego. Szczytowe krótkie dachy zostały odbudowane na wzór zniszczonych, natomiast podłużny dach, równoległy do głównej fasady został zastąpiony prostopadłościenną bryłą pokrytą perforowaną blachą o kontrastującym kolorze. Perforacja blachy sprawia, że przepuszcza ona dużo światła, a cała bryła nabywa lekkości i umożliwia prześwietywanie wewnętrznych elementów, sprawiając, że budynek nabiera wielowymiarowości.

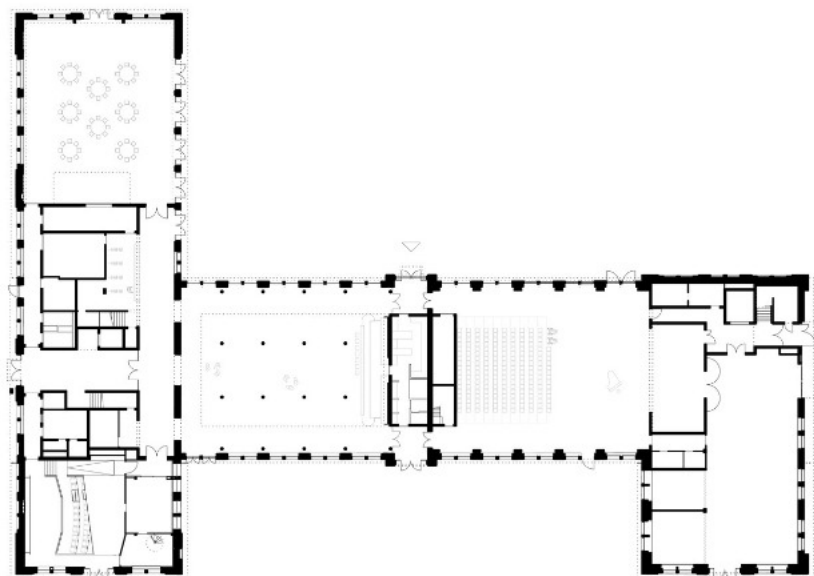

Rys. 3.15 Nowo ukształtowana elewacja – rekonstrukcja oryginalnej struktury, nowoczesna interpretacja z betonu architektonicznego i kontrastowa bryła pokryta blachą perforowaną. Zdjęcia autostwa Brigidy González. Źródło: portal archdaily.com

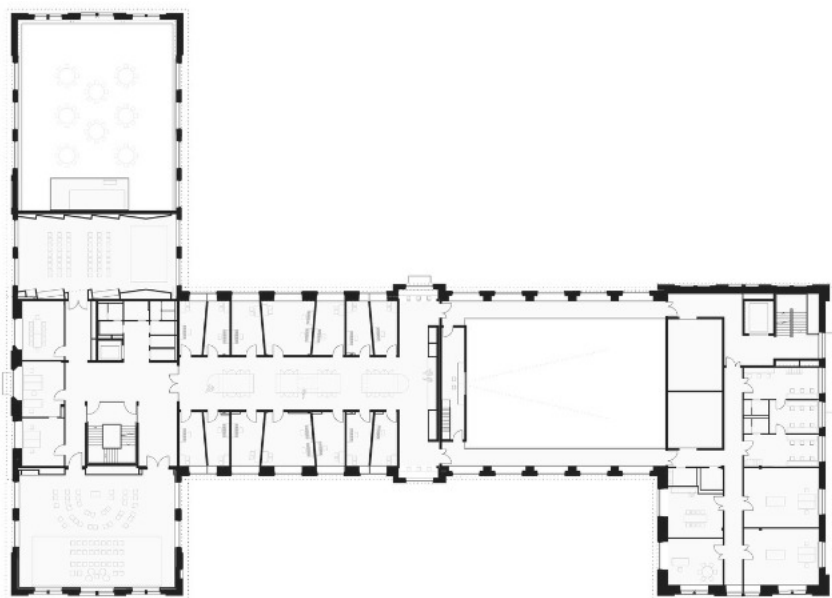
Wewnętrzna przestrzeń została podzielona całkowicie na nowo, a konstrukcja generująca ten podział dodatkowo wzmacnia oryginalne struktury budynku. Program funkcjonalny został logicznie i funkcjonalnie rozłożony pomiędzy wytworzone kubatury - duże sale i pomieszczenia użyteczności publicznej mieszczą się w starym budynku, pomieszczenia szkoły muzycznej i warsztaty teatralne usytuowano w nowej prostopadłościenną bryle. Pomieszczenia obsługujące i techniczne symbolicznie górują nad scenami widowiskowymi. Architekci wytworzyli taki podział, aby uzyskać w pomieszczeniach odpowiednią atmosferę i warunki oświetleniowo-akustyczne, ale również by wytworzyć intrygujące kontrasty pomiędzy artystycznymi i architektonicznymi doznaniem. W budynku zaplanowano m.in. kino, teatr, szkołę muzyczną, sale wielofunkcyjne na wydarzenia kulturalne oraz gastronomię.

Według zarządu miasta Aalen, budynek łączy instytucje kulturalne, które wcześniej były rozproszone w kilku lokalizacjach i ma przyczynić się do optymalizacji zasobów, synergii i zapewnienia oszczędności kosztów w perspektywie długoterminowej⁷¹.

⁷¹ Archdaily: Kulturbahnhof Aalen Cultural Center, <https://www.archdaily.com/998448/kulturbahnhof-aalen-cultural-center-a-plus-r-architekten>, (dostęp: 16.07.2024)

Rys. 3.16 Rzut parteru – jasno widoczny przeskok pomiędzy skalą pomieszczeń w zależności od podziału w programie funkcjonalnym. Opracowanie: a+r Architekten.
Źródło: portal archdaily.com

Rys. 3.27 Rzut pierwszego piętra – jasno widoczny przeskok pomiędzy skalą pomieszczeń w zależności od podziału w programie funkcjonalnym. Opracowanie: a+r Architekten.
Źródło: portal archdaily.com

Rys. 3.18 Wnętrze obiektu – sala wystawowa. Jasne barwy dominujące we wnętrzu wzmacniają atmosferę zadumy i nadają mu delikatności. Zdjęcie autorskie Brigida González. Źródło: portal archdaily.com

Rys. 3.19 Wnętrze obiektu – sala koncertowa. Ciemne wykończenia nadają powagi i doniosłą atmosferę. Zdjęcie autorskie Brigida González. Źródło: portal archdaily.com

Centrum kulturowe w Aalen jest nie tylko miejscem łączącym różne dyscypliny artystyczne, ale także miejscem styku historii z nowoczesnością. Architekci uzyskali niezwykle efekt przeniknięcia się istniejącego dziedzictwa z jego obecnie tworzącą się kontynuacją. Budynek zachował swój pierwotny industrialny charakter i styl, a wprowadzone zmiany i nowoczesne interpretacje doskonale harmonizują z oryginalnymi formami i otoczeniem. Dodatkowo, poprzez wytworzenie funkcji centrum, zapewniono zwiększony napływ ludzi, którzy z pewnością mogą doświadczyć niecodziennych przeżyć kulturowych poprzez obcowanie z niesamowitą atmosferą panującą w budynku.

4. Rzemiosło – rola i obecność w przestrzeni

4.1 Historia i współczesne rzemiosło

Wykonując rzemiosło stajemy się rzemieślnikami

/Fabricando fabri fimus/

Historia rzemiosła jest ściśle związana z osadnictwem – założenie osady generowało stałą potrzebę nowych narzędzi, naczyń, ubioru, czyli wszelkich wyrobów rzemieślniczych. Konieczne było również stworzenie odpowiednio dostosowanych miejsc ich wytwarzania, czyli pierwotnie zakładów rzemieślniczych. Pierwszymi najbardziej potrzebnymi i popularnymi rzemiosłami było kowalstwo i hutnictwo, z czasem doszły do nich bednarstwo, garbarstwo, piekarnictwo, piwowarstwo, garbarstwo, szewstwo i krawiectwo. Wraz z rozwojem i przekształcaniem osad w ośrodki miejskie wzrastało zarówno zapotrzebowanie, jak i zaawansowanie rzemiosła, a rzemieślnicy stawali się grupą wyróżniającą i darzoną szacunkiem. Wyroby rzemieślnicze pozwalały podnieść standard życia, wzmacniały funkcjonowanie miasta i były jedną z sposobów wprowadzania unowocześnień. Wszystko to wpływało także na rosnącą w siłę pozycję miasta⁷².

Działalność rzemieślnicza generowała formowanie się grup osób zajmujących się daną dziedziną, co z czasem doprowadziło do wykształcenia się cechów - stowarzyszeń rzemieślników zrzeszających przedstawicieli jednego określonego zawodu, niekiedy kilku pokrewnych, wyjątkowo (np. w małych miastach) wszystkich rzemieślników danego miasta.

„Cechy miały za zadanie reprezentować i bronić interesów rzemieślników wobec władz miejskich i państwowych, a także wobec kupców, konsumentów oraz wszelkiej konkurencji. Miały utrzymywać monopol produkcji w danej dziedzinie, dbać o standard wyrobów i przestrzeganie określonych rygorów technicznych, regulować zaopatrzenie w surowce oraz ilość produkcji, ustalać ceny gotowych wyrobów, nadzorować proces kształcenia w rzemiośle, zapewniać opiekę społeczną członkom cechu i ich rodzinom”⁷³. Pierwsze zrzeszenia rzemieślnicze zaczęły działać już pod koniec XIII wieku.

W XV wieku czytelnie uformowała się struktura działania i hierarchia cechu, która przetrwała do XVII wieku. Na czele cechu stał mistrz, który zatrudniał i szkolił rzemieślników do warsztatu. Strefa działalności cechu rozszerzała się o dodatkowe powinności czy przywileje, takie jak chociażby obrona murów miejskich czy działalność charytatywna. Cechy często działały przy kościołach i zakonach.

W XVIII wieku rozpoczął się gwałtowny rozwój przemysłu, co wpłynęło na zmniejszenie zapotrzebowania na wyroby miejscowych warsztatów. Produkcja przemysłowa stała się

⁷² Związek Rzemiosła Polskiego: Historia, <https://zrp.pl/o-nas/historia/>, (dostęp: 08.07.2024)

⁷³ Wirtualny Sztetl, hasło: Cech, <https://sztetl.org.pl/pl/slownik/cech>, (dostęp: 08.07.2024)

znacznie bardziej rentowna i efektywna, co skutkowało sukcesywnym wypieraniem mniejszych producentów z rynku, a wartość rękodziela spadła na rzecz fascynacji nowoczesnymi wyrobami. Doprowadziło to do zachwiania istniejącej dotychczas struktury zawodu rzemieślnika i wymusiło opracowanie nowych regulacji przynależności cechowej, trybów kształcenia rzemieślników i regulacji prawnych dotyczących ich wyrobów i obrotu nimi na rynku. Ze względu na trudną sytuację polityczną na świecie, był to długi proces, pełen niepowodzeń, jednakże tradycja rzemieślnicza przetrwała i obecnie przeżywa swój renesans⁷⁴.

Obecne czasy masowej i taniej produkcji przyniosły w kontrze fascynację rękodzielnymi wyrobami lokalnymi, zrównoważoną produkcją i ekologicznym wykorzystaniem surowców. Rynek został przesycony produktami uniwersalnymi, a tak naprawdę pozbawionymi autentyczności i regionalnego charakteru. Związane jest to ze zjawiskiem globalizacji i szerokiej wymiany kulturowej, jednak może być przejawem negatywnym, polegającym na zapożyczeniach z tradycji rzemieślniczych i zdobniczych na potrzeby taniej i niskojakościowej produkcji. Wraz ze wzrostem świadomości społecznej następuje coraz silniejsza tendencja do wybierania produkcji lokalnej, opartej na wieloletnich tradycjach lub będącej efektem innowacyjnego warsztatu danego rzemieślnika. Wybierane przedmioty reprezentują miejscową kulturę, są wykonywane z lokalnie dostępnych lub ekologicznie wytwarzanych surowców, a dodatkowo szczególnie ceniona jest ich unikatowość. *„Współczesne rzemiosło to przede wszystkim powrót do dawnych metod wytwarzania, z wykorzystaniem współczesnej wiedzy o wzornictwie i materiałach”*⁷⁵. Na rynku można zaobserwować znaczący wzrost obecności mniejszych biznesów, zainteresowanie wszelakimi targami rękodziela i designu (np. Targi Rzeczy Ładnych, Niech żyje rzemiosło! czy Wzory), a także bogatą ofertę kursów i zajęć polegających na nauce rękodziela, m.in. wyrabiania ceramiki lub szydełkowania. Coraz więcej mówi się o ginących zawodach rzemieślniczych oraz o problemach z przekazywaniem wiedzy i kompetencji przez dawnych mistrzów, organizowane są akcje, spotkania i wystawy nakłaniające do korzystania z usług lokalnych rzemieślników^{76 77}.

74 Poggio P.P: L'artigianato: tra memoria del passato e risorsa per il futuro, Fondazione Biblioteca Archivio Luigi Micheletti, <https://www.fondazionemicheletti.eu/contents/documentazione/archivio/Altrionovecento/Arc.Altrionovecento.12.09.pdf>, (dostęp:08.07.2024)

75 Herman M.: Nowe rzemiosło, w Magazyn Miasta, 2019, <http://magazynmiasta.pl/2019/10/01/nowe-rzemioslo/>, (dostęp:24.06.2024)

76 Zabłocka M: Rzemiosło w przestrzeni kulturowej, Izba Rzemiosła i Przedsiębiorczości w Lublinie, Lublin 2019

77 Musialik W., Śmietański R.:Rzemiosło. Problemy doby współczesne i czasów minionych, Wydawnictwo „Skład i druk”, Opole 2017

4.2 Rola rzemiosła w przestrzeni i w kształtowaniu jej tożsamości

Uważne badanie tradycji, lokalnych zasobów i zwrot w kierunku tradycyjnych technik zaobserwować można także w przestrzeni publicznej. Zastosowanie rzemiosłem w skali architektonicznej czy urbanistycznej przejawia się poprzez wykorzystanie tradycyjnych technik budowlanych i zdobienia. Przestrzenie, w których widoczne są te elementy nabierają silniejszej tożsamości, własnego charakteru lub wpisują się w postrzegany jako lokalny styl. Wielokrotnie przestrzenie lub obiekty nasycone detalami rzemieślniczymi są największymi atraktorami i punktami orientacyjnymi w danej lokalizacji, stając się powodem lokalnej dumy⁷⁸.

Przykładem może być architektura Hiszpanii i Portugalii, której charakterystyczną cechą jest zdobienie powierzchni azulejo – cienkimi ceramicznymi, bogato zdobionymi i kolorowymi płytkami. Płytki te zdobią całe budynki lub części miasta, są zarówno praktycznym materiałem wykończeniowym, jak i sposobem na podniesienie atrakcyjności obiektu i nadanie mu niepowtarzalnego charakteru. Azulejo przez wiele lat były wyłącznie wyrobem rzemieślniczym. Są one doskonałym przykładem na to, jak silne może być oddziaływanie rzemiosła w przestrzeni, jak może stanowić o jej charakterze, podnosić jej jakość. Jednocześnie są te wyroby praktyczne i użytkowe. *„Obecność rzemiosła w przestrzeni miejskiej jest konieczna, aby zachować równowagę między tym, co ludzkie i technologiczne”*⁷⁹.

Zastosowanie wyrobów rzemieślniczych w skali architektonicznej jest szansą i sposobem na zachowanie jakości i spójności architektonicznej i estetycznej danego obszaru. Projektanci poszukują referencji i inspiracji (dotyczących skali, bryły, detalu) w historycznym otoczeniu nowoprojektowanego obiektu. Dzięki temu możliwe jest zachowanie równowagi między nowoczesnością, a lokalną atmosferą i duchem. Elementy rzemieślnicze dodają przestrzeni wielowymiarowości, wyjątkowości, są składnikiem jej historii i pomagają budować klimat danego miejsca⁸⁰.

Obecność rzemiosła w przestrzeni przejawia się przede wszystkim poprzez obecność zakładów rzemieślniczych i sklepów sprzedających ich wyroby, a także poprzez organizację wyżej wspomnianych targów, wydarzeń czy organizację kursów. Możliwość bezpośredniego kontaktu z rzemieślnikiem oraz efektami jego pracy może stanowić źródło rozwojowych i inspirujących przemysłów i doświadczeń.

Poprzez taki kontakt dana osoba może odnaleźć dla siebie nowy obszar zainteresowań i ekspresji, nowe metody spędzania wolnego czasu w towarzystwie innych. Obcowanie na co dzień z warsztatem rękodzielniczym pogłębia świadomość konsumpcyjną, uczy szacunku do pracy i efektów i zwiększa wrażliwość estetyczną człowieka.

78 Łuczak, K., Leśniak, A.: Tożsamość miejsca w kontekście architektonicznym, *Przestrzeń/Urbanistyka/Architektura*, 1, s. 79–90, 2021

79 Herman M.: Nowe rzemiosło, w *Magazyn Miasta*, 2019, <http://magazynmiasta.pl/2019/10/01/nowe-rzemioslo/>, (dostęp: 24.06.2024)

80 Zabłocka M.: *Rzemiosło w przestrzeni kulturowej*, Izba Rzemiosła i Przedsiębiorczości w Lublinie, Lublin 2019

4.2.1 Tradycja rzemieślnicza a poczucie przynależności

Rzemiosło, pełniąc ważną rolę w budowaniu tożsamości miejsca, przyczynia się do wykształcenia poczucia przynależności do niego. Charakterystyczne wyroby rzemieślnicze mogą stanowić ważny element przestrzeni. Znaczna część przedmiotów używanych na co dzień staje się wymierną częścią czyjejś codzienności - ich obecność w przestrzeni domowej i publicznej może być stałym punktem odniesienia w rozpoznawaniu dobrze znanego, nacechowanego pozytywnymi emocjami miejsca. Sięganie po lokalne tradycyjne produkty najczęściej przynosi ludziom satysfakcję, wynikającą z możliwości nabycia rzeczy wyjątkowej, dobrej jakości, wykonanej z większą pieczołowitością, a niejednokrotnie i z artystycznym pierwiastkiem, a następnie przekłada się na dbałość o zbudowaną wokół siebie przestrzeń życiową (co z kolei przekłada się na wykształcenie głębszego związku emocjonalnego z nią).

Jak niegdyś cechy, obecnie również działają grupy rzemieślnicze. Praktykowanie rzemiosła najczęściej jest równoznaczne z przynależnością do danej grupy – rzemieślników, artystów, pracowników warsztatu, uczestników zajęć hobbystycznych itd., jest również sposobem, kategorią identyfikacji i personalnej charakterystyki, czyli składnikiem tożsamości⁸¹. Rzemiosło oraz związane z nim usługi prowadzą do większej liczby relacji i interakcji międzyludzkich. Działalność rzemieślnicza związana jest z konsumpcją jej produktów, natomiast wspólne działania manualne pobudzają spontaniczność i nawiązują do podstawowych potrzeb człowieka, takich jak samorealizacja i integracja. Rzemiosło aktywizuje mieszkańców i stanowi ciekawą alternatywę spędzania wolnego czasu. To forma aktywizacji, która jednocześnie wspiera rozwój lokalnej gospodarki, a także przyczynia się do zawiązywania małych społeczności, które odgrywają bardzo ważną rolę w budowaniu poczucia przynależności do danego miejsca.

4.2.2 Nowy wymiar relacji generowanej przez rzemiosło – nowe środowiska twórcze

Obecnie rzemiosło przeżywa swój renesans, co jest wynikiem zwiększonej świadomości społecznej na temat produkcji i konsumpcji oraz zmęczeniem uniwersalizacją i niezadowalającą jakością produkcji globalnych koncernów. W związku z transformacją charakterystyki i obszaru działalności rzemieślników, narodziły się nowe środowiska twórcze i struktury z nimi związane⁸². Nowe pokolenie rzemieślników to ludzie świadomi społecznie, ekonomicznie i ekologicznie, przygotowani do odpowiedniego uprofilowania i promocji swojej

81 Orszulak-Dudkowska K.: „Zrób to sam/Do it yourself”. Nowe oblicza rzemiosła i rękodzieła w kulturze współczesnej., „Zeszyty Wiejskie”, Z. XXII, 2016, (dostęp: 16.07.2024)

82 Bellver D. F i inni: Crafts as a key factor in local development: Bibliometric analysis. Heliyon, 9, e13039, 2023, [3.776 Impact Factor]

działalności. Nowocześni rzemieślnicy postrzegają siebie jako artystów, designerów oraz prekursorów i niejednokrotnie edukatorów w zakresie odpowiedzialnej konsumpcji, recyklingu oraz pielęgnowania tradycji i historii lokalnej. Chętnie demonstrują swoją działalność w trakcie dedykowanych rzemiosłu i rękodziełu wydarzeń – targów, otwartych warsztatów, podczas których można nie tylko zapoznać się z ich ofertą, ale także spotkać się z nimi osobiście, nawiązać relacje oraz dowiedzieć się więcej na temat ich warsztatu. Są to np. „Noc Rzemiosła” w Warszawie, czy projekt „Otwarte pracownie” w Cieszynie. Działania takie skutkują zmniejszeniem dystansu między twórcą a konsumentem oraz mogą przyczynić się do zaszczepiania zainteresowania rzemiosłem u kolejnych osób. Podczas takich wydarzeń dochodzi do interakcji pomiędzy wszystkimi uczestnikami, co może być początkiem nawiązywania relacji między osobami dzielącymi podobne zainteresowania i wartości. Rzemieślnicy młodego pokolenia podkreślają swoją obecność w mieście, co sprzyja powstawaniu miejsc popularyzacji i praktykowania rzemiosła dostępnych dla wszystkich i umożliwiających tworzenie nowych grup skupionych wokół działalności artystycznej. Efektem jest zauważalny wzrost zapotrzebowania na takie miejsca oraz przykłady niedawnych realizacji. *„Niedawno na warszawskim Powiślu powstał coworking rzemieślniczy, w którym pod jednym dachem powstają zeszyty, szkicowniki, paski do aparatów oraz noże. Odpowiednio wygłuszona przestrzeń umożliwia wykonywanie w lokalu prac stolarskich oraz prowadzenia warsztatów rzemieślniczych dla kilkuosobowych grup”*⁸³.

Powrót rzemiosła w nowej odsłonie to niezaprzeczalnie szansa na aktywizację społeczną i powstawanie nowych środowisk skupionych wokół działalności twórczej oraz rozprzestrzeniania świadomości konsumpcyjnej. To nie tylko wzrost różnorodności grup działających na danym obszarze, ale także szansa na integrację osób z różnych grup wiekowych i różnych środowisk. Dodatkowo, to szansa na urozmaicenie dostępnych sposobów spędzania wolnego czasu i propagowanie nowych ścieżek kariery. Środowiska skupione wokół rzemiosła mogą zatem odegrać bardzo ważną rolę w kształtowaniu wrażliwego, świadomego i wykwalifikowanego społeczeństwa⁸⁴.

4.3 Rozwój indywidualny poprzez prace manualne i rzemiosło

*„Postawy twórcze, w połączeniu z cechami osobowościowymi, takimi jak pracowitość, otwartość, dociekliwość i optymizm, oraz sprzyjającym środowiskiem życia, mają ogromny wpływ na osiągnięcie życiowego sukcesu jednostki”*⁸⁵. Poprzez praktykowanie prac ręcznych pobudzana jest praca układu nerwowego i mózgu, który realizuje tysiące złożonych operacji,

83 Herman M.: Nowe rzemiosło, w Magazyn Miasta, 2019, <http://magazynmiasta.pl/2019/10/01/nowe-rzemioslo/>, (dostęp: 24.06.2024)

84 Musiałik W., Śmietaniński R.: Rzemiosło. Problemy doby współczesnej i czasów minionych, Wydawnictwo „Skład i druk”, Opole 2017

planuje, na bieżąco analizuje sytuację i rozwiązuje wynikające z analizy problemy, utrzymując przy tym koncentrację. Wszelka aktywność manualna rozwija zdolności poznawcze odgrywające kluczową rolę podczas nauki teorii i nowych umiejętności. Czyli prace te przyczyniają się do ogólnego rozwoju człowieka, szczególnie na etapie najwcześniejszych lat jego życia⁸⁶. *„Osoby twórcze, u których rozwinięte zostało myślenie dywergencyjne, będą przejawiały pomysłowość, niekonwencjonalne łączenie faktów, wrażliwość, ale też niezależność i nonkonformistyczne postawy wobec zastanych norm. Jednocześnie mogą przejawiać silną motywację wewnętrzną, samowystarczalność i wysoką autonomię, zapał do pracy i wytrwałość”*⁸⁵. Obecność zajęć manualnych jest niezwykle ważne w życiu człowieka i może znacząco zadecydować o jego przyszłości. Nie tylko rozwijają one jego ogólną inteligencję i sprawność, ale są także drogą do poznania swoich zainteresowań i mocnych stron, co może przełożyć się na wykształcenie pasji praktykowanej całe życie lub wybranej ścieżki zawodowej. Przyczyniają się do wykształcenia cech kluczowych dla edukacji zawodowej, ale i stanowią o charakterze człowieka.

Prace ręczne często wymagają działania w grupie, co z kolei ćwiczy umiejętność zawiązywania relacji wymaganych przy współpracy, umiejętność podziału ról i zadań, wypracowania kompromisów, opracowywania strategii i dążenia do wspólnego celu, pracy na rzecz zespołu. Praca w grupie może być źródłem wzajemnej stymulacji kreatywnej, pozwala przekładać posiadane już umiejętności na proces określony przez inną osobę, co pomaga wykraczać poza znane nam już schematy działania i pracy. Często może wiązać się także ze skrajnymi emocjami, od euforii i ekscytacji po frustrację i zawód, co z kolei pozwala na wypracowywanie zachowań pozwalających kontrolować emocje w różnych sytuacjach społecznych.

4.4 Idea i centrum rzemiosła i schemat działania

Wraz z przekształceniami struktur organizacyjnych i regulujących zawód rzemieślnika, doszło do powstawania centrów i domów rzemiosła, które zrzeszały związki rzemieślników i cechy, nadzorowały regulacje prawne, wkłady finansowe, a także organizowały świadczenia bezpośrednie przy pracach budowlanych. W połowie XX wieku funkcję taką miał pełnić np. pałac Chodkiewiczów w Warszawie oraz Domy Rzemiosła w wielu polskich miastach, m.in. Gnieźnie czy Siedlcach. Do dzisiaj istnieje wiele struktur zrzeszających działalność rzemieślników, jednakże idea obiektu rozumianego jako centrum rzemiosła przeszła

85 Mika P.: Wykorzystanie prac ręcznych w rozwijaniu postawy twórczej u dzieci – zastosowanie w praktyce edukacyjnej, w „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, 10, 2023, s. 21–30, Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie

86 Jak zajęcia manualne wpływają na mózg?, artykuł w twoje-hobby.pl, <https://twoje-hobby.pl/blog/post/10-jak-zajecia-manualne-wplywaja-na-mozg>, (dostęp 24.06.2024)

transformację. Aktualnie centrum rzemiosła może stanowić lokalne centrum społeczno-kulturowe, które świadczy funkcję rozpowszechniania, kultywowania i kształcenia rzemiosła. Obiekty te mogą pełnić niezwykle ważną rolę w kształtowaniu lokalnej społeczności i świadomości dotyczącej rzemieślniczego dziedzictwa danego regionu, które mogło zaniknąć w wyniku przemian przemysłowych. W ramach działalności nowych centrów rzemiosła organizowane mogą być wystawy stałe dorobku i historii rzemieślnictwa w regionie, ekspozycje prywatnych kolekcji, a także wystawy tymczasowe lokalnych artystów i przedstawicieli nowego pokolenia rzemieślników. Centra mogą odpowiadać za prowadzenie zajęć edukacyjno-artystycznych nauczających danego rzemiosła i świadczyć o zdobyciu predyspozycji do wykonywania zawodu. Praktykowanie zajęć manualnych niezaprzeczalnie wpływa pozytywnie na osoby w każdym wieku i niejednokrotnie może przyczynić się do odnalezienia przez nich nowej ścieżki zawodowej. Przede wszystkim jednak centra przyczyniają się do integracji społeczności wokół niezwykle ważnej części ich tożsamości, a także pozytywnie wpływają na zawiązywanie się relacji. *„O ile praca rąk i docenienie jej przed odbiorców może ocalić rzemiosło, o tyle wspólnotowy charakter, jaki tworzą wspomniane miejsca, może zostać przeniesiony w inne przestrzenie miejskiego życia”*⁸⁷.

87 Schütterly J., Stowarzyszenie Dobre Cechy: Po co miastu rzemieślnicy?, <https://liniaprosta.com/po-co-miastu-rzemieslnicy/>, (dostęp: 05.08.2024)

5. Grottaferrata – część regionu castelli romani i indywidualna charakterystyka

5.1 Charakterystyka regionu Castelli Romani

5.1.1 Historia regionu

Castelli Romani to grupa 15 gmin (Albano Laziale, Aricci, Castel Gandolfo, Frascati, Genzano di Roma, Grottaferrata, Lanuvio, Lariano, Marino, Monte Compatri, Monte Porzio Catone, Nemi, Rocca di Papa, Rocca Priora, Velletri) położonych na południowy wschód od Rzymu, u podnóża Wzgórz Albańskich, na terytorium odpowiadającemu Staremu Lacjum. Nazwa pochodzi z XIV wieku, kiedy to Rzymianie chronili się w zamkach feudalnych bogatych rzymskich rodzin w obawie przed prześladowaniami (*castelli – zamki, romani - rzymskie*)⁸⁸.

Terytorium Castelli Romani to obszar wulkaniczny, powstały w wyniku zapadnięcia się kilkaset tysięcy lat temu wulkanu Lacjum. Główny otwór wentylacyjny wulkanu zajmował cały obszar obecnego wewnętrznego pasa zamków: po jego zapadnięciu wykształciły się kominy wtórne, z których najważniejszym jest obecne Monte Cavo (949 m n.p.m.). W pozostałych mniejszych otworach utworzyły się baseny jezior - Albano i Nemi⁸⁹.

W czasach przedrzymskich na stałe osiedliła się tam ludność łacińska. Na ten wybór miało wpływ zarówno strategiczne położenie, jak i klimat i otaczająca roślinność. Społeczności Lacjum, początkowo będące w stanie wojny z Rzymem, stopniowo stały się częścią jego życia gospodarczego, politycznego i społecznego. W ostatnim okresie epoki republikańskiej najbogatsi Rzymianie zaczęli spędzać wakacje na Wzgórzach Albańskich i wznosić wille, kierując się nie tylko przyjemnością, ale także chęcią demonstracji – poprzez często imponujące budowle – swojego wyrafinowanego gustu, kultury oraz, przede wszystkim, potęgi ekonomicznej. W XV wieku zamki panów feudalnych zostały przekształcone w gminy - moment ten można uznać za akt narodzin Castelli Romani⁹⁰.

88 Parco Regionale dei Castelli Romani, Paessaggi Sensibili 2012, Parchi. Sezione dei Castelli Romani Italia Nostra, <https://www.parcocastelliromani.it/s/92003020580/>, www.italianostra.org, (dostęp: 16.07.2024)

89 Wikipedia, hasło: Castelli romani, https://it.wikipedia.org/wiki/Castelli_Romani, (dostęp: 16.07.2024)

90 Cenni Storici: Storia di Castelli Romani, https://www.hurricane.it/castelliromani/storia_castelli.html, (dostęp: 24.06.2024)

5.1.2 Znaczenie regionu, uwarunkowania naturalne i architektoniczne

Castelli Romani należą do najpopularniejszych miejsc turystycznych w okolicach Rzymu. Są destynacją dla turystów z całego świata, przyciąganych bogactwem kulturowym, historycznym, kulinarnym (w tym winnym) i przyrodniczym. To miejsce ucieczki od wielkomiejskiego zgiełku Rzymu, dokąd można się udać w poszukiwaniu spokoju i wypoczynku na łonie natury. Miejscowości regionu są dobrze skomunikowane ze stolicą za pomocą siatki szybkich dróg oraz kolei, co czyni je łatwo osiągalnymi zarówno przez mieszkańców, jak i turystów. Morfologia architektoniczna gmin została ukształtowana przez zamożne rzymskie rodziny arystokratyczne, które przez lata rywalizowały między sobą w budowie, upiększaniu lub odnawianiu swoich luksusowych wiejskich rezydencji i eleganckich ogrodów, a także wzbogacaniu terytorium w ważną infrastrukturę i cenne elementy urbanistyki. Proces kształtowania się Castelli zaowocował pozostawieniem po sobie wielkiego dziedzictwa kulturowego: od tuskolańskich willi i szlacheckich pałaców, po wspaniałe ogrody ozdobione dziełami sztuki autorstwa najlepszych artystów swoich czasów⁹¹.

Według klasyfikacji *Servizio Geologico d'Italia* większość terytorium Castelli Romani stanowią ziemie sklasyfikowane jako v2, czyli końcowy materiał erupcyjny. Z tego materiału wydobywane jest słynne we Włoszech peperino - piroklastyczna skała osadowa lub tuf wulkaniczny, ciemnoszara w czarne plamki, złożona głównie z fragmentów skał trachitowych lub tefrytowych. Obszar Castelli Romani był początkowo dnem morskim, a następnie nastąpiło na nim zjawisko wypiętrzania się wygasłego już wulkanu Lacjum. W wyniku tych uwarunkowań gleba na obszarze jest wulkaniczna i mineralna, przez co na przestrzeni wieków zapewniała obfite plony wysokiej jakości. Obszar ten jest jednym z najstarszych wykorzystywanych do produkcji wina, nie tylko w regionie Lacjum, ale także w całym kraju. Uprawę winorośli zapoczątkowano już w czasach rzymskich. Winnice Castelli Romani rozciągają się na wypłaszczonych zboczach górskich, gdzie możliwa jest zmechanizowana obróbka ziemi. Strome i położone wyżej obszary pokryte są gajami oliwnymi⁹².

Na mocy ustawy regionalnej, w celu ochrony integralności cech przyrodniczych i kulturowych regionu został utworzony Park Castelli Romani, składający się z piętnastu miast oraz z Rezerwatu Przyrody Sughereta di Pomezia, włączonego w celu ochrony pozostałości starożytnych gajów dębu korkowego obecnych na zboczach wzgórz⁹³.

91 Parco Regionale dei Castelli Romani, Paessaggi Sensibili 2012, Parchi. Sezione dei Castelli Romani Italia Nostra, <https://www.parcocastelliromani.it/s/92003020580/>, www.italianostra.org, (dostęp: 16.07.2024)

92 Wikipedia, hasło: Castelli romani, https://it.wikipedia.org/wiki/Castelli_Romani, (dostęp: 16.07.2024)

93 Info Roma Capitale: Il Parco dei Castelli Romani compie 39 anni, <https://www.inforomacapitale.it/2023/01/14/il-parco-dei-castelli-romani-compie-39-anni/>, (dostęp: 24.06.2024)

5.1.3 Kultura i tradycja gastronomiczna i rzemieślnicza regionu

Gminy Castelli Romani łączy wspólna historia i kultura, z której wytworzyły się elementy oraz dziedzictwo charakterystyczne dla poszczególnych gmin. Na terenie całego kompleksu znajduje się wiele muzeów i parków archeologicznych, w tym Museo Di Villa Ferrajoli, Museo Diocesano, Museo di Barocco Romano czy Parco Archeologico e Culturale del Tuscolo. Castel Gandolfo słynie z pałacu papieskiego, zbudowanego w XVII wieku przez Urbana VIII, który wraz z przylegającym do niego założeniem ogrodowym stanowił przez lata letnią rezydencję papieską, przekształconą ostatnio w centrum edukacji ekologicznej i rolnictwa. Frascati słynące z XVI - wiecznej katedry św. Piotra oraz barokowych willi z ogrodami, jest obecnie siedzibą centrum obserwacji ziemi ESRIN Europejskiej Agencji Kosmicznej i jednego z laboratoriów Narodowego Instytutu Fizyki Jądrowej. Nemi znane jest jako kraina truskawek, ponieważ jest centrum ich uprawy w regionie. W styczniu odbywa się tam coroczny festiwal truskawek, ale i poza nim można tam spróbować deserów bazujących na owocach leśnych. Powyżej wymieniono zaledwie kilka przykładów stanowiących o złożonej charakterystyce całego regionu⁹⁴.

Castelli Romani jako całość słyną także ze swojej tradycji kulinarnej i produkcji gastronomicznej. Kultywowana tam kuchnia ma swoją specjalną nazwę „Castellana”, i można jest serwowana w restauracjach nazywanych „Fraschette”. Wśród typowych dań znajdują się: spaghetti all'arrabbiata lub cacio e pepe, bucatini all'amatriciana, rigatoni alla paiata, polenta z kielbaskami czy żeberka wieprzowe, porchetta di Ariccia ChOG, coppiette di Suino di Ariccia oraz kotlety jagnięce w towarzystwie ziemniaków, papryki, cykorii, karczochów, grzybów i brokułów. Dobrze znane są także konkretne produkty, takie jak wspomniana wyżej porchetta z Aricci, truskawki z Nemi i brzoskwnie z Castel Gandolfo, mozzarella, ciambelle al vino, chleb IGP (Indicazione Geografica Protetta) z Genzano i chleb MCG (Marchio Collettivo Geografico) z Lariano^{95 96}.

Od 1996 r. na omawianym obszarze znajduje się strefa Denominazione di Origine Controllata (DOC) – kontrolowanej produkcji wina, spełniającego szereg wymagań jakościowych. W Castelli Romani produkowana jest szeroka gama win: wina różowe, lekko musujące frizzante oraz wina wytrawne i słodkie. Wina czerwone i różowe DOC to np.:

94 Blog Cuciniamo Italy: I Castelli Romani, meta insolita tra cultura e gastronomia, <https://cuciniamoitaly.com/it/italy-on-the-road/i-castelli-romani/>, (dostęp 24.06.2024)

95 Blog Cuciniamo Italy: La storia delle tipiche fraschette di Ariccia, tra vini laziali e porchetta, <https://cuciniamoitaly.com/it/italian-taste/la-storia-delle-tipiche-fraschette-di-ariccia-tra-vini-laziali-e-porchetta/>, (dostęp 24.06.2024)

96 La cucina tradizionale dei Castelli Romani, blog „Le nostre Erbe”, <http://bio.uniroma2.it/lenostreerbe/la-cucina-tradizionale-dei-castelli-romani/>, (dostęp 24.06.2024)

Cesanese Comune, Merlot, Montepulciano, Nero Buono i Sangiovese z dodatkiem do 15% innych lokalnych czerwonych odmian winorośli, takich jak Abbuoto. Białe wina regionu to: Malvasia Candia, Puntinata i Trebbiano z dodatkiem do 30% innych lokalnych białych odmian winogron. Wina Castelli Romani są słynne i dostępne w całych Włoszech, a tradycja winiarska jest bardzo głęboko zakorzeniona na tym terenie i stanowi istotny element świadczący o jego tożsamości⁹⁷.

Aktualnie podejmowane są starania mające na celu ochronę tożsamości i tradycji regionu, czego przejawem jest m.in. wydanie książki „Dietro il bancone: i volti e i mestieri di Albano Laziale” zbierającej historie 100 handlarzy i rzemieślników, którzy rozpoczęli swoją działalność przed 1960 rokiem. Po sukcesie książki utworzona została Rete delle Botteghe Storiche dei Castelli Romani (Sieć Warsztatów Historycznych Castelli Romani), która prowadzi badania nad starożytnym rzemiosłem i warsztatami historycznymi na terenie gmin, wyszukując informacje, zapisy historyczne, rodziny rzemieślników, a także dokumentację i fotografie.

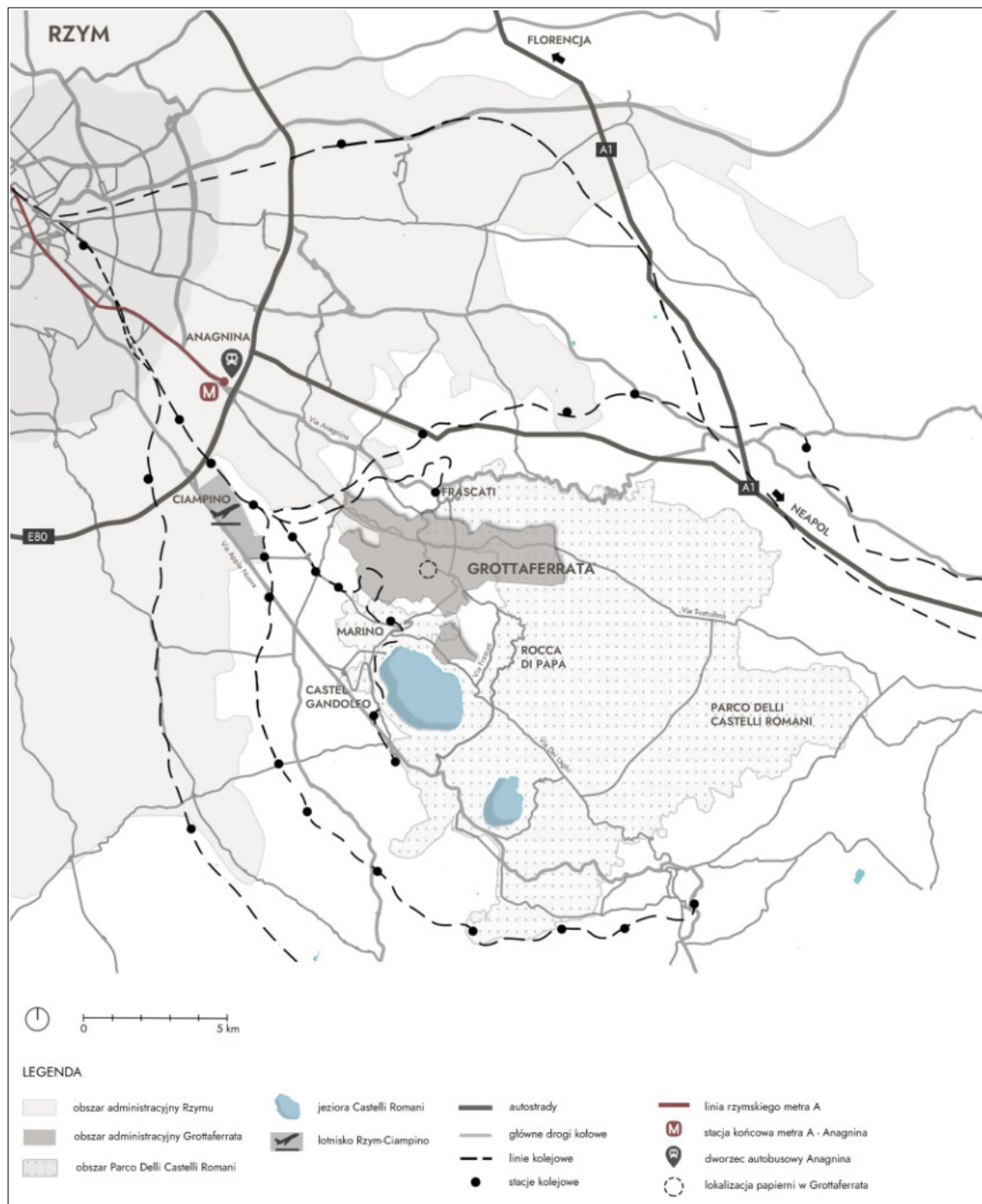
5.2 Charakterystyka miejscowości Grottaferrata

5.2.1 Informacje ogólne

Grottaferrata jest włoską gminą w regionie Lacjum, w metropolii Rzymskiej. Jest częścią grupy Castelli Romani oraz Konsorcjum Sistema Bibliotecario dei Castelli Romani. Obecnie jest jednym z najbardziej popularnych obszarów wypoczynkowych i mieszkalnych w regionie Lazio. Wchodzi także w skład Parco Regionale dei Castelli Romani. Autonomię administracyjną uzyskała w 1848r., aktualnie zamieszkuje ją 20 449 osób, z czego ok 8% stanowią mniejszości etniczne. Gmina, jako dziesiąta co do wielkości w regionie Castelli Romani, zajmuje terytorium o powierzchni 18,4 km², co skutkuje gęstością zaludnienia wynoszącą 1111,36 os/km². Grottaferrata, zlokalizowana pomiędzy Rzymem, Frascati, Marino, Rocca di Papa i Moreną, jest doskonale skomunikowana z Rzymem - drogą krajową 511 via Anagnina, która przecina jej terytorium na całej długości. Przez teren gminy Grottaferrata przebiegają także różne drogi regionalne, w tym trzy dawne drogi państwowe oraz linia kolejowa Rzym - Frascati, zbudowana w 1856 roku jako pierwsza linia kolejowa Państwa Kościelnego. Grottaferrata nie posiada jednak własnej stacji, najbliższe znajdują się w Frascati i Marino⁹⁸.

97 Strada dei vini dei Castelli Romani: Il territorio delle DOC> Un po' di storia, http://www.stradadeivinideicastelliromani.com/stradavini/intro_storia.htm, (dostęp 24.06.2024)

98 Wikipedia, hasło: Grottaferrata, <https://it.m.wikipedia.org/wiki/Grottaferrata>, (dostęp 24.06.2024)

Rys. 5.1 Schemat ilustrujący położenie i połączenie komunikacyjne gminy Grottaferrata z Rzymem i regionem Castelli Romani. Opracowanie własne.

Miejscowość jest najbardziej znana z opactwa Santa Maria di Grottaferrata, założonego w 1004 roku przez świętego Nila z Rossano, obecnie opactwa terytorialnego zarządzanego przez włoski Zakon Bazylianów z Grottaferrata. Historia i tkanka zabytkowa są jednak znacznie bardziej rozbudowane. Na terenie gminy znajdują się katakumby Ad Decimum z V wieku, a w nich freski z III lub IV wieku oraz arkosolium przedstawiające "Traditio Legis" - przekaz Ewangelii. W pobliżu opactwa Santa Maria di Grottaferrata znajdowała się jedna z dwóch tuskulańskich posiadłości Marka Tulliusza Cicerona. W mieście znaleźć można kilka kościołów, Palazzo Santovetti, wiele willi miejskich i wiejskich, starą papiernię i zabytkowe centrum⁹⁹.

Rys. 5.2 Zdjęcie przedstawiające dolinę Vallone i część Opactwa Santa Maria di Grottaferrata.
Źródło: portal it.wikiloc.com, hasło: The 'Vallone' below Grottaferrata.

Grottaferrata była także miejscem działalności przemysłowej, która rozwijała się przez prawie trzy wieki w *vallone* - zielonej dolinie pod Opactwem. Ośrodkami przemysłu była papiernia, która została zamknięta w 1893 roku i huta żelaza, zamknięta w 1856 roku. Wokół Opactwa, począwszy od początku XIII wieku, rozwijała się działalność targowa. W średniowieczu pielgrzymi zmierzali do Grottaferrata w celu uzyskania odpustów udzielanych przez Innocentego III oraz Grzegorza IX.

Gospodarka Grottaferrata obecnie opiera się w dużej mierze na sektorze turystycznym. Miejscowość od lat należy do gmin o najwyższym dochodzie na mieszkańca w całym Lacjum i do pierwszych we Włoszech, także dzięki obecności rozwiniętego sektora komercyjnego i licznych obiektów noclegowych, wypoczynkowych i kulturowych. W Grottaferrata odbywają się

99 Almagia R., Borgia N., Kambo S.: Enciclopedia Italiana (1933), Grottaferrata:
[https://www.treccani.it/enciclopedia/grottaferrata_\(Enciclopedia-Italiana\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/grottaferrata_(Enciclopedia-Italiana)/) (dostęp: 28.04.2024)

liczne imprezy, między innymi święto świętego Nila, z trzydniowymi zabawami i uroczystościami religijnymi, koncertami, sklepami otwartymi aż do późnej nocy i bardzo pokazami sztucznych ogni.

Rys. 5.3 Zdjęcie uliczki w centrum Grottaferrata. Po prawej widoczna część Palazzo Santovetti, w tle wzgórze i domy w Grottaferrata. Źródło: archiwum prywatne.

Rys. 5.4 Zdjęcie uliczki Giuseppe Garibaldiego w centrum Grottaferrata. W tle widoczna wieża kościoła i zakonu sióstr Franciszkanek. Źródło: archiwum prywatne.

Rys. 5.5 Zdjęcie siedziby Comune di Grottaferrata z ulicy Principe Amedeo. Na tę funkcję zaadaptowany został budynek Palazzo Grutter. Źródło: archiwum prywatne.

Rys. 5.6 Zdjęcie Corso del Popolo – głównej ulicy usługowej w historycznym centrum. Widok z bramy wjazdowej na teren opactwa w Grottaferrata. Źródło: archiwum prywatne.

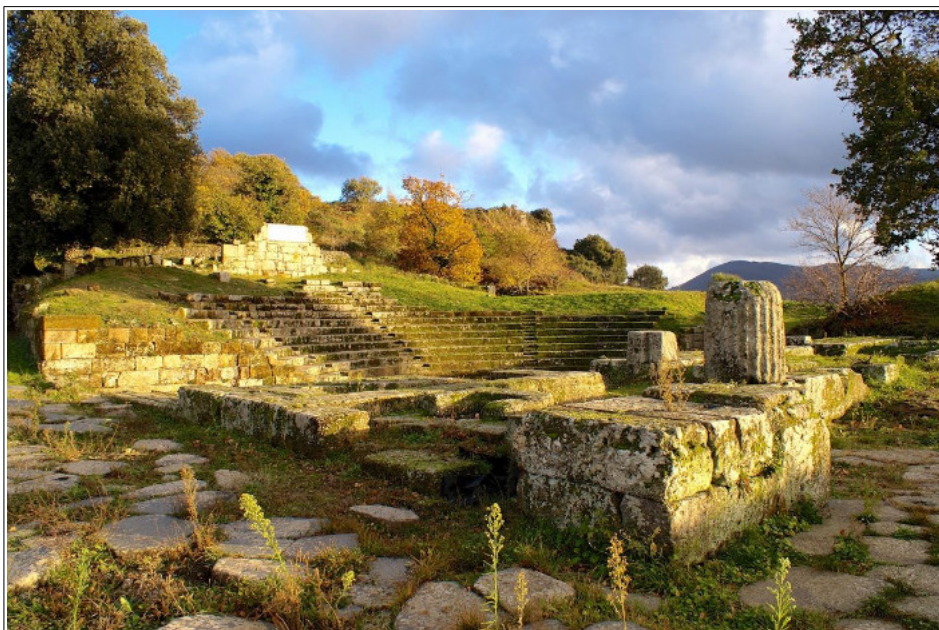
Rys. 5.7 Zdjęcie przedstawiające widok na Opactwo Santa Maria di Grottaferrata górujące nad doliną Vallone. Źródło: archiwum prywatne.

5.2.2 Historia miasta

Początki rozwoju cywilizacji w rejonie Wzgórz Albańskich datowane są na I tysiąclecie p.n.e. – czasy założenia miasta Tusculum. Swoją szczyt rozwoju osiągnęło ono w epoce cesarskiej (I w. p.n.e. - III w. n.e.). To właśnie wtedy powstało forum, którego ruiny zachowane są do dzisiaj na terenie Parku Archeologicznego Tuscolo, rozciągającego się w północno-wschodniej części dzisiejszej Grottaferrata. W skład forum wchodził duży plac z portykami wychodzącymi w stronę bazyliki oraz budynki użyteczności publicznej, z teatrem zakomponowanym jako tło dla forum. Niedaleko zbudowano także łaźnie, sanktuarium i amfiteatr. Wraz z rozwojem miasta, poza obszarem centrum powstawały wille rzymskich arystokratów.¹⁰⁰ Jednym z posiadaczy willi był Marek Tulliusz Cynceron – jego posiadłość znajdowała się prawdopodobnie w pobliżu obecnego opactwa Santa Maria di Grottaferrata.¹⁰¹

¹⁰⁰ La città'antica, portal Tuscolo Parco Archeologico Culturale, <https://www.tuscolo.org/storia-della-citta/>

¹⁰¹ Arietti F.: La carta archeologica di Grottaferrata, <http://www.osservatoriocollialbani.it/2018/09/18/4082/>, (dostęp: 28.04.2024)

Rys. 5.8 Zdjęcie pozostałości forum i teatru miasta Tuscolo w Parku Archeologicznym Tuscolo.
Źródło: portal visitcastelliromani.it.

Grottaferrata została ewangelizowana prawdopodobnie przez św. Pawła z Tarsu i św. Piotra Apostoła, którzy szerzyli chrześcijaństwo na obszarze Wzgórz Albańskich. O obecności chrześcijaństwa w czasach starożytnych na tym terenie świadczy również istnienie katakumb Ad Decimum z III wieku n.e. W VII, VIII i IX wieku papieże rozszerzyli swoją władzę doczesną na Rzym i dużą część dzisiejszego Lacjum, wykorzystując słabość władzy politycznej - w tym okresie rozpoczęto podział terytorium w majątki kościelne - duże posiadłości zarządzane przez diakonów bezpośrednio podlegających papieżowi.

Rys. 5.9 Zdjęcie dekoracji ściennych w katakumbach Ad Decimum. Źródło: Portal Catacombe d'Italia.

Za najważniejsze wydarzenie kształtujące dalszą historię miasta uznane jest przybycie do Lacjum pod koniec X wieku n.e. świętego Nila z Rossano, świętego katolickiego i prawosławnego. Po wędrówkach przez południowe Włochy osiedlił się ze swoimi zwolennikami na zboczach Tusculum. Grzegorz I z hrabiów Tusculum podarował kalabryjskiemu mnichowi kawałek ziemi przy Via Latina, zajętej przez pozostałości rzymskich budowli - w ten sposób narodziło się opactwo Santa Maria di Grottaferrata, a także miasto o nazwie Grottaferrata. Nazwa miasta wywodzi się prawdopodobnie od kryptoportyku rzymskiej willi chronionej bramą, na pozostałościach której zbudowano opactwo - "cripta ferrata" (z wł. *cripta* – *krypta*, *ferrata* – *za kratą*). Kościół opactwa został konsekrowany przez papieża Jana XIX w dniu 17 grudnia 1024 r., pod wezwaniem Matki Bożej z Grottaferrata. Od tego momentu historia miasta Grottaferrata jest silnie powiązana z historią samego opactwa. W kolejnych latach opactwo było wielokrotnie plądrowane: w 1155 r. przez Wilhelma I z Sycylii, w 1163 r. przez Fryderyka Barbarossę, a w 1241 r. przez Fryderyka II, który zrabował rzymskie dzieła z brązu. W 1428 r. papież Marcin V zawarł opactwo w komendę (*średniowieczną umowę, która rozwinęła się we Włoszech około XIII wieku i była wczesną formą spółki komandytowej*), mianując na opata swojego krewnego Oddone de Variis. Eugeniusz IV zniósł ten status w 1432 r., przywracając władzę Pietro Vitaliemu, który odzyskał majątek opactwa i działał na rzecz zjednoczenia Kościoła. W 1462 r. Pius II mianował opatem Basilio Bessariona, który uporządkował bibliotekę. Pod koniec XV wieku, za czasów Giuliano della Rovere opactwo zostało odizolowane od miasta niczym twierdza przez krenelażowy mur z wieżami, strzelnicami i fosą¹⁰².

Rys. 5.10 Obraz autorstwa Pierre-Athanase Chauvin (1774-1832), *Grottaferrata w Górach Albańskich*, 1811, olej na płótnie, 62,2×74,5 cm, Kopenhaga, Thorvaldsens Museum (nr inw. B89). Źródło: portal arkivet.thorvaldsensmuseum.dk

102 Wikipedia, hasło: Grottaferrata, <https://it.m.wikipedia.org/wiki/Grottaferrata>, (dostęp 24.06.2024)

Od 1605 roku opactwo podlegało komturii - najpierw rodzinie Colonna, następnie Farnese, a od 1626 roku kardynałowi Barberini, aż do 1808 r., kiedy to przeszło w ręce rodziny Consalvi. W tym samym roku zniesiono feudalizm i w konsekwencji komturię. Grottaferrata została przyłączona do gminy Marino, a mnisi pozostali w budynku sakralnym jako prywatni obywatele¹⁰³. W międzyczasie przy opactwie rozwijała się tradycja cyklicznych hucznych targów, mająca swoje źródło w wyprawach pielgrzymów przybywających do opactwa. Pierwsze wrześniowe targi poświęcono w XV wieku, a najstarsze marcowe targi, o których wiadomo, odbyły się na początku XVII wieku. W 1761 r. papież Klemens XIII ogłosił dekret, w którym uregulował organizację corocznych targów w Grottaferrata pod nazwą „Fiera Nazionale” w dwóch okresach – marcu i wrześniu.

Rys. 5.11 Obraz autorstwa Agostino Tassi (1578-1644), *Fiera a Grottaferrata*, 1600-1640, olej na płótnie, Florencja. Źródło: portale ilmamilio.it oraz catalogo.beniculturali.it

W 1848 r. Grottaferrata uzyskała autonomię administracyjną. W 1871 r. miasto liczyło zaledwie 557 mieszkańców¹⁰⁴. Linia kolejowa Rzym-Frascati została zbudowana w 1856 roku, jako pierwsza linia kolejowa państwa papieskiego i przebiegała przez terytorium miasta Grottaferrata. W 1873 r. wywłaszczono majątek kościelny, w tym także opactwa. Tymczasem miasto prężnie się rozwijało, w ciągu kilku lat zostało wyposażone w kanalizację, zbudowano kościół Najświętszego Serca i kościół San Giuseppe, powstawały nowe zabudowania, rozpoczęto prace remontowe na drodze krajowej 216 przez Maremma III w kierunku

¹⁰³ Storia di Grottaferrata, <https://www.visitcastelliromani.it/informazioni/grottaferrata/storia/>, (dostęp 24.06.2024)

¹⁰⁴ Almagia R., Borgia N., Kambo S.: Enciclopedia Italiana (1933), Grottaferrata: [https://www.treccani.it/enciclopedia/grottaferrata_\(Enciclopedia-Italiana\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/grottaferrata_(Enciclopedia-Italiana)/) (dostęp: 28.04.2024)

Squarciarelli i Frascati. Wszystko to przyczyniło się to do umocnienia od 1900 roku roli Grottaferrata jako miejsca wypoczynku Rzymian. Towarzyszyła temu budowa willi w różnych stylach.. Liczba mieszkańców sięgała 5 000, a latem nawet 12 000¹⁰⁵.

Pod koniec XIX wieku została także założona słynna fabryka ceramiki artystycznej braci Tidei, odgrywająca ważną rolę w lokalnym rozwoju gospodarczym. Z kolei 20 lutego 1908 roku miała miejsce inauguracja Tramwaju Kastylijskiego, który z Rzymu docierał do skrzyżowania w Grottaferrata, gdzie dzielił się na dwie linie kierujące się odpowiednio do Frascati i Genzano ¹⁰⁶. W czasie II wojny światowej Grottaferrata uciepiała w bombardowaniach 8 września 1943 r. Oszczędziły one centrum miasta, natomiast otaczające je terytoria zostały częściowo zniszczone.

Od zakończenia II wojny światowej następowała sukcesywna rozbudowa miasta, powstały przede wszystkim budynki mieszkalne, szkoły, obiekty usługowe, opieki medycznej i nowa infrastruktura. W latach 80. i 90. XX wieku rozpoczęła się masowa rozbudowa w kierunku Rocca di Papa. Jedynymi obszarami na terytorium gminy, które są stosunkowo chronione przed ekspansją budowlaną, są Tusculum i miejscowość Molara (północy-wschodni obszar gminy), które pod wieloma względami pozostały tak samo niezagospodarowane jak w minionych stuleciach. W 1972 roku zatwierdzono pierwszy ogólny plan regulacyjny – P.R.G., wyznaczający kierunki rozwoju gminy i przeznaczenie urbanistyczne jej obszarów. ¹⁰⁷

Rys. 5.12 Pocztówka ukazująca przystanek tramwajowy Bivio w Grottaferrata i nietypowy dwupoziomowy tramwaj. Źródło: Portal tramroma.it

105 Ricci M.: Grottaferrata, villaggio urbano dai molteplici cuori in Centri Storici, Vivavoce, nr 86, listopad 2009, Centro Stampa e Riproduzioni s.r.l., Rzym

106 Baldoni C., Strollo R. M.: Villini del '900 in Grottaferrata, Aracne Editrice S.r.l., Rzym 2005

107 Wikipedia, hasło: Grottaferrata, <https://it.m.wikipedia.org/wiki/Grottaferrata>, (dostęp 24.06.2024)

Rys. 5.13 Mapa ilustrująca stan infrastruktury i zabudowań na terenie gminy Grottaferrata w latach 50 dwudziestego wieku. Źródło: Baldoni C., Strollo R. M.: *Villini del '900 in Grottaferrata*, Aracne Editrice S.r.l., Rzym 2005.

Rys. 5.14 Mapa ilustrująca obecny stan infrastruktury i zabudowań na terenie gminy Grottaferrata. Dane pobrane z bazy Open Street Map. <https://www.openstreetmap.org/#map=18/41.781935/12.670727&layers=Y>

Rys. 5.15 Zdjęcie Placu Cavour (niegdyś Placu Narodowego) w Grottaferrata, prawdopodobnie z 1936 roku. Źródło: Portal Pronto Castelli.

Rys. 5.16 Powojenne zdjęcie dzisiejszej ulicy del Popolo, niegdyś Vittorio Emmanuele. Źródło: portal ilmamilio.it

Rys. 5.17 Pocztówka z 1960 roku ukazująca widok na Colle delle Ginestre w Grottaferrata. Widoczna różnorodna zabudowa willowa. Źródło: Portal picclick.it

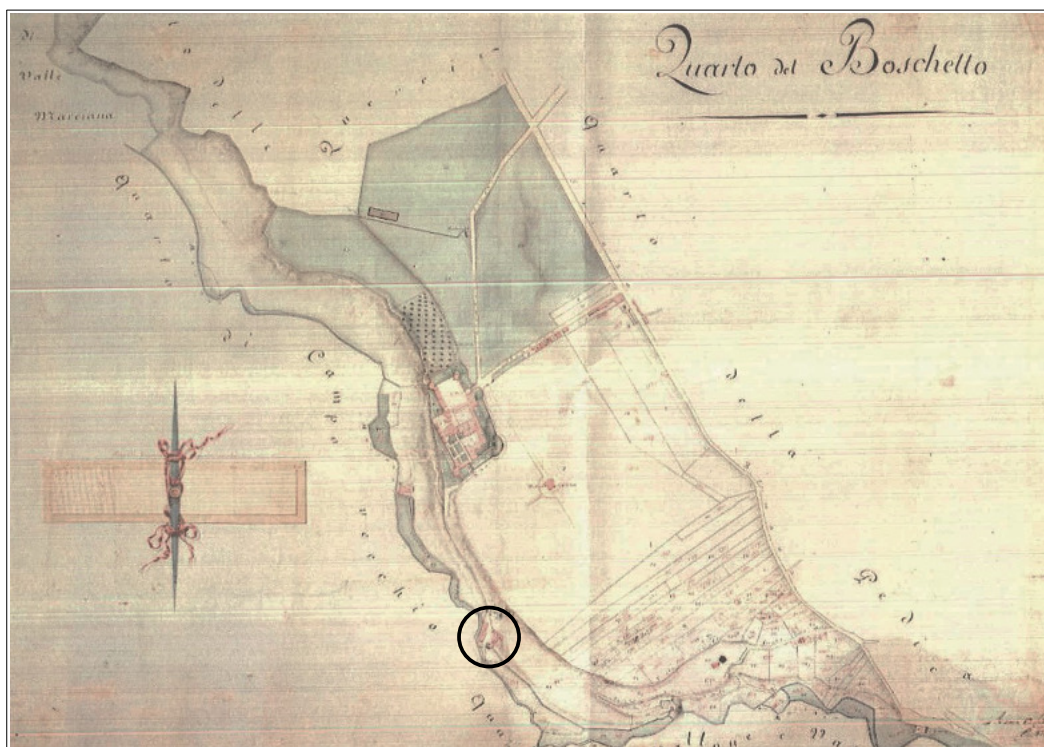
Grottaferrata do dzisiaj utrzymała status miejsca wypoczynkowego dla Rzymian i innych mieszkańców regionu. Spokojną atmosferę miasta czuć na ulicach, w parkach i lokalach. Aktualnie na terenie gminy działa znaczna ilość obiektów noclegowych, agroturystyki, tradycyjnych restauracji i obiektów kulturowych, a turystyka stanowi główną część gospodarki gminy. W kompleksie opactwa działają muzeum oraz biblioteka gromadząca najcenniejsze dla gminy zbiory. W mieście kultywowane są cały czas tradycje rolnicze, gastronomiczne i winiarskie, co przejawia się zagospodarowaniem znaczącej ilości terenów pod uprawy oraz działalnością tradycyjnych lokali gastronomicznych. W ostatnich latach szczególnie rozwinęła się oferta przyjęć okolicznościowych, w szczególności wesel, organizowanych w zachwycających wnętrzach villi (np. Villa Grazioli) lub wesel plenerowych w otoczeniu winnic, gajów oliwnych i z panoramicznymi widokami na okolicę. Podtrzymywana jest tradycja obchodów święta św. Nila oraz marcowych targów „Fiera Nazionale di Grottaferrata” i wrześniowej inscenizacji historycznej pod tytułem „Ce steva na vota” (z wł. *dawno dawno temu*). W 2004 roku obchodzono tysięczną rocznicę założenia opactwa Grottaferrata, co wiązało się z hucznymi obchodami, które przyciągnęły turystów z całego regionu. W 2008 roku Prezydent Republiki Włoskiej nadał gminie herb i chorągiew. Herb składa się z symbolu żelaznej bramy – nawiązującej do nazwy miasta, srebrnej korony i fryzów liściastych dębu i wawrzynu. Barwami gminy są czerwień i biel.

5.2.3 Rzemiosło w Grottaferrata – działalność papierni i produkcja ceramiki

Historia działalności papierni

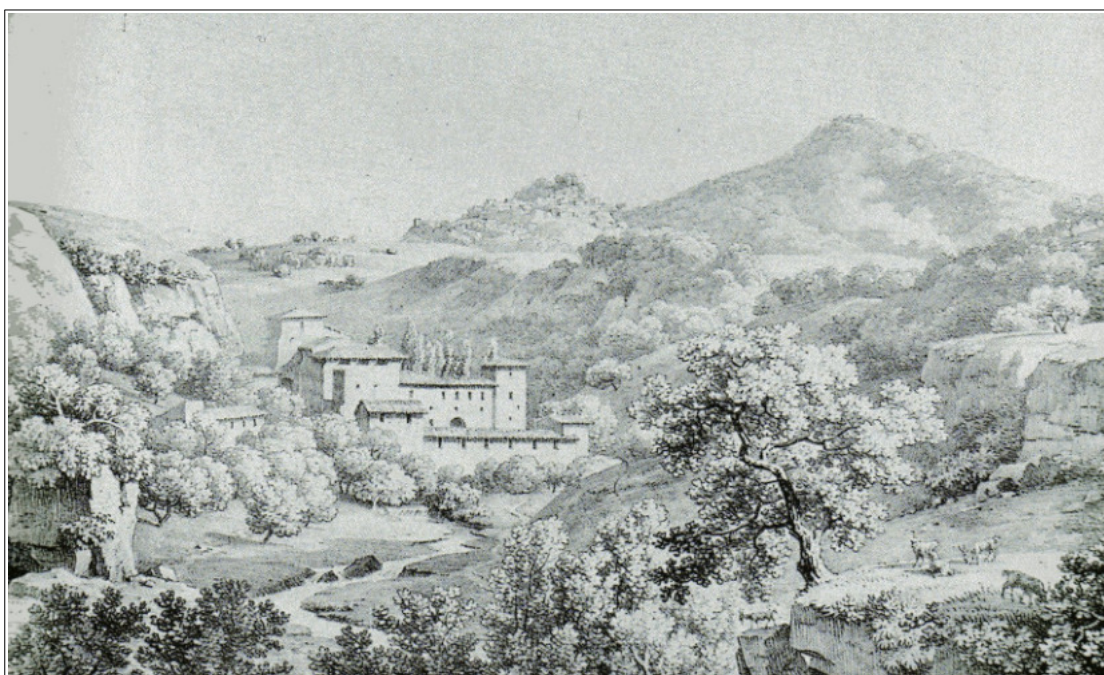
Centrum miejskie Grottaferrata powstało poprzez scalenie trzech różnych obszarów: starożytnego miasta Tusculum, grecko-bizantyjskiego opactwa San Nilo oraz terenu przemysłowego, skoncentrowanego wokół Papieskiej Papierni w Grottaferrata. Papiernia powstała w XVII wieku na obszarze, gdzie wcześniej istniał zaawansowany, choć niewielki, ośrodek metalurgiczny z okresu średniowiecza. Prawdopodobnie została zbudowana na miejscu istniejącej wcześniej willi z XV wieku, jednej z pierwszych willi tuscolańskich zaprojektowanych dla przyszłego papieża Giuliano della Rovere - Juliusza II¹⁰⁸. Pozostałości willi oraz infrastruktura stanowiły doskonałą podstawę do wybudowania zakładu przemysłowego i chociaż do 1620 roku nie istnieją pewne informacje, to na mapie datowanej na 1590-1610, oprócz huty z 1547 roku widnieje jeszcze jeden budynek, opisany jako ferrera (z jęz. wł. *huta*)

109.

108 Giusti F.: Grottaferrata, la Cartiera: un patrimonio eternamente perso. Il dibattito assente, <https://www.ilmamilio.it/c/comuni/18188-grottaferrata,-la-cartiera-un-patrimonio-eternamente-perso-il-dibattito-assente.html>, (dostęp 21.06.2024)

109 Natoli M.: L'archeologia industriale nel Lazio. Storia e recupero., Wydawnictwo Fratelli Palombi Editori, 1989 Marino

Rys. 5.19 Ilustracja z 1818 roku, zatytułowała „Widok na papiernię w Grottaferrata 5 godzin od Rzymu”, autorstwa Constant Bourgeois Du Castelet. Źródło: Paolucci S.: *La cartiera di Grottaferrata in un disegno inedito di Edward Lear*, w „Castelli Romani”, LXIII, n. 4, lipiec-sierpień 2023, str. 106-115

Pełnię zabudowań papierni osiągnięto w latach 1632-1636, z inicjatywy lokalnego przedsiębiorcy, Andrei Brugiottiego, który nabył ziemię w emfiteuzie¹¹⁰ od opactwa Grottaferrata.

Zespół budynków położony jest poniżej słynnego opactwa San Nilo, w dolinie zwanej Vallone, w której przepływa strumień Acqua Mariana, zasilający papiernię. Kompleks składa się z ośmiu budynków i można go podzielić na trzy części: *la Cartiera „di sopra”* (papiernia wyższa), *la Cartiera „di sotto”* (papiernia niższa) oraz *la ferriera* lub *la ramiera* (huta). Obie papiernie rozdziela droga, niegdyś pod nazwą Via della Cartiera, a obecnie Via Giulano Della Rovere. Huta położona jest kilkaset metrów dalej. Część wyższa zawierała olejarnię, piec, mieszkania dla pracowników, dom właściciela oraz kaplicę dedykowaną św. Filipowi Neri i św. Katarzynie z Ruota. W części niższej usytuowano magazyn materiałów, przechowalnię szmat i suszarnię¹¹¹.

¹¹⁰ Emfiteuza - w prawie rzymskim prawo do czerpania korzyści z nieruchomości gruntowej, przejętej tytułem wieczystej i dziedzicznej dzierżawy bez możliwości nabycia prawa własności przy jednoczesnym dziedzicznym i zbywalnym prawie do dysponowania tą dzierżawą. Wikipedia, hasło: Emfiteuza, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Emfiteuza>, (dostęp: 08.07.2024)

¹¹¹ Martellotta B., Di Feo G., Roncaccia M.G., *Gli insediamenti industriali sul Vallone di Grottaferrata: la cartiera e la ferriera*, Ed. Regione Lazio Ass. Cultura, Roma 1989.

Rys. 5.20 Zdjęcie papierni z 1892 roku. Źródło: Martellotta B., Di Feo G., Roncaccia M.G., *Gli insediamenti industriali sul Vallone di Grottaferrata: la cartiera e la ferriera*, Ed. Regione Lazio Ass. Cultura, Roma 1989.

Rys. 5.21 Zdjęcie papierni z 1892 roku z dodanymi numerami wyznaczającymi rozmieszczenie funkcji: 1 – Kaplica św. Filipa Neri i św. Katarzyny z Ruota, 2- Mieszkania pracowników, 3 – Piec, 4 – Magazyn materiałów, 5 – Przechowalnia szmat, 6 – Olejarnia, 7 – Suszarnia, 8 – Dom właściciela. Źródło: Martellotta B., Di Feo G., Roncaccia M.G., *Gli insediamenti industriali sul Vallone di Grottaferrata: la cartiera e la ferriera*, Ed. Regione Lazio Ass. Cultura, Roma 1989.

Papiernia rozpoczęła swoją produkcję w połowie XVII w. Przez lata zmieniała swoich właścicieli, była dzierżawiona i sprzedawana, znalazła się pod rządami m.in. mnichów opactwa i szlacheckiej rzymskiej rodziny Spada. W 1848 roku została kupiona przez Fabio Cavaletti, który za pożyczone pieniądze podjął się wielu modernizacji i zakupu nowego sprzętu. W 1859 roku utworzone zostało Anonimowe Stowarzyszenie Papierni w Subiaco i Grottaferrata, które poniekąd uratowało losy papierni poprzez udostępnienie pogrążonemu w długach Cavalettiemu kapitału zakładowego. Pomimo trudności finansowych, produkowany w papierni papier cieszył się ogromnym uznaniem, a dyrektor Paul Rayner został uhonorowany srebrnym medalem od papieża za swoją doskonałą i jakościową pracę¹¹². Nazwa budynku prawdopodobnie związana jest z faktem, że w 1868 roku papiernia zaczęła produkować papierowe pieniądze dla państw papieskich. W ciągu kolejnych dekad papiernia wielokrotnie zmieniała właścicieli, produkcja papieru była systematycznie zwiększana i dystrybuowana, a zakład wyposażono w nowoczesne maszyny i wydzielono m.in. sortownię papieru, a także utworzono zarząd administracyjny.

Niestety, ciężące na papierni długi oraz postępujący rozwój przemysłu przyczyniły się do zakończenia jej działalności w 1893 r. wraz z przeniesieniem całego sprzętu do fabryki w Subiaco¹¹³. W 1913 roku zaczęto używać papierni, wyposażonej w generator elektryczny napędzany siłą napędową cieku wodnego, do produkcji energii elektrycznej, dostarczając ją także do Frascati¹¹⁴. Niedługo potem papiernia została zamknięta i do dziś pozostaje nieużytkowana, coraz bardziej popadając w ruinę. W 2008 r. miejsce to było zagrożone zawaleniem, ówczesna prowincja Rzymu zbudowała stalowy most, który miał być rozwiązaniem tymczasowym, a pozostał do dnia dzisiejszego.

Obiekt papierni został objęty ochroną na wniosek sekcji Castelli Romani stowarzyszenia Italia Nostra, na mocy dekretu Ministerstwa Dziedzictwa Kulturowego i Środowiskowego z dnia 19 września 1998 r., zgodnie z wcześniejszą ustawą 1089/39: obecnie wchłoniętą przez „Ustawę jednolitą o dziedzictwie kulturowym” (Dekret ustawodawczy nr 42 z 2004 r.)¹¹⁵.

W 2002 r. zatwierdzono szeroko dyskutowany i kwestionowany *Program przebudowy miast i zrównoważonego rozwoju terytorialnego (P.R.U.S.S.T. - Programmi di Recupero Urbano e Sviluppo Sostenibile del Territorio)*, w ramach którego założono odratowanie obiektu papierni i przekształcenie go w obiekt turystyczny. Projekt ten nie został nigdy zrealizowany. „W ostatnich latach Cartiera była stałym tematem ogłoszeń o sprzedaży na różnych stronach, które

112 Natoli M.: *L'archeologia industriale nel Lazio. Storia e recupero.*, Wydawnictwo Fratelli Palombi Editori, 1989 Marino

113 Martellotta B., Di Feo G., Roncaccia M.G., *Gli insediamenti industriali sul Vallone di Grottaferrata: la cartiera e la ferriera*, Ed. Regione Lazio Ass. Cultura, Roma 1989.

114 Medici F., *Un esempio di abbandono: La "Cartiera Pontificia" di Grottaferrata*, http://www.vivavoceonline.it/articoli.php?id_articolo=1115, (dostęp: 28.04.2024)

115 Medici F., *Un esempio di abbandono: La "Cartiera Pontificia" di Grottaferrata*, http://www.vivavoceonline.it/articoli.php?id_articolo=1115, (dostęp: 28.04.2024)

można znaleźć w Internecie (do tego stopnia, że niektórzy obywatele, kilka miesięcy temu, myśleli nawet o rozpoczęciu kampanii zbierania funduszy na jej zakup w ramach dużej zbiórki publicznej, która mogłaby zostać rozszerzona na mieszkańców wszystkich Castelli Romani), ale także zainteresowania młodych studentów uniwersytetów i projektów przebudowy architektonicznej”¹¹⁶.

Papiernia aktualnie stanowi własność prywatną, ulegając stopniowemu niszczeniu i stając się powoli jedynie wspomnieniem dziedzictwa rzemieślniczego Grottaferrata.

Proces wyrobu papieru

Produkcja papieru w Grottaferrata stanowiła ogromny potencjał dla rozwoju gospodarczego miejscowości oraz świadczyła o jej renomie. Przez lata papiernia uzyskała jakość produkowanego papieru tak wysoką, że zlecona została w niej produkcja pieniędzy dla państwa papieskiego, skąd prawdopodobnie pochodzi jej nazwa - La Cartiera Pontificia (z jez. wł. papiernia papieska).

W papierni papier produkowano prawdopodobnie ze skrawków materiałów i szmat. Technika ta została wynaleziona na Półwyspie Arabskim, a następnie w wyniku najazdów narodów arabskich na tereny dzisiejszych Włoch, dotarła początkowo na Sycylię, a następnie w IX wieku rozpowszechniła się na Półwyspie Apenińskim. Proces wytwarzania papieru rozpoczynał się od ubicia tekstyliów za pomocą młotków. Następnie tekstylia mielono w wodzie i rozdrabniano, w celu uwolnienia wolnych włókien. Powstałą pulpę zbierano i odsączano na prostokątnych sitkach i pozostawiano do wyschnięcia. W wyniku tych procesów uzyskiwano cienki surowy arkusz, który pokrywano klejem, powstałym z roztworu skrobi i gumy. Sklejenie włókien zapobiegało pochłanianiu i rozplływaniu się tuszu w trakcie pisania. Po sprasowaniu uzyskiwano gotowy arkusz.

Ta tradycyjna technika uległa na przestrzeni wieków znacznej modernizacji - Włosi wprowadzili do użytku drewniane tłuczki z głowicami wyposażonymi w gwoździe, lub wykonane z kamienia i napędzane kołem hydraulicznym, a także ubijanie w młoteczku zwanym „pile”. Jako warstwy sklejały używali żelatyny zwierzęcej, która nadawała znacznie większej trwałości i ograniczyła szybkie niszczenie papieru, co umożliwiło wykorzystywanie go do zapisywania ważnych dokumentów, a nawet produkcję pieniędzy. W XVII wieku Holendrzy

116 Giusti F.: Grottaferrata, la Cartiera: un patrimonio eternamente perso. Il dibattito assente, <https://www.ilmamilio.it/c/comuni/18188-grottaferrata,-la-cartiera-un-patrimonio-eternamente-perso-il-dibattito-assente.html> , (dostęp 21.06.2024)

wynaleźli inny system zbierania włókien, wykorzystujący ostre koła obracające się wewnątrz zbiorników wypełnionych wodą i szmatami, znany jako stosi holenderskie. Za pomocą wszystkich tych technik możliwa była produkcja papieru w formie arkusza, a sita na których zbierano masę były wielkości pozwalającej na obsługę przez jednego człowieka: wymiary arkusza zależały zatem od długości ramion rzemieślnika¹¹⁷.

Nie jest jednak wiadomo, czy system holenderski zastosowano w papierni w Grottaferrata. Po objęciu dyrektorstwa papierni w 1856 roku przez Francuza Paula Raynera rozpoczęto prace nad jej modernizacją i wyposażano ją w dwie nowoczesne maszyny (spr nazwy). 22 maja 1861 roku Pius IX odwiedził papiernię w Grottaferrata i przy tej okazji zwrócił się z prośbą o pomoc w dostarczaniu papieru ministerstwu stanowym. W wyniku tego obiekt papierni rozbudowano o dwa kolejne pomieszczenia do produkcji i selekcji papieru, w których umieszczono również maszynę do cięcia. Na górnych piętrach dobudowano pomieszczenia do selekcji szmat, pomieszczenie na ich składowanie, magazyn i salon, a także utworzono biuro administracyjne¹¹⁸.

Pod koniec XVIII wieku Francuzi opracowali maszynę parową, która z imponującą prędkością wytwarzała wstęgę papieru o nieograniczonej długości. Ponieważ szmaty nie wystarczały już do zaspokojenia rosnącego zapotrzebowania na papier, najpowszechniej używanym surowcem stało się drewno, zwłaszcza topolowe lub iglaste. Nie jest wiadome, czy wszystkie te zmiany związane z techniką wytwarzania papieru zaszły w papierni Grottaferrata i kiedy.

117 Martellotta B., Di Feo G., Roncaccia M.G., Gli insediamenti industriali sul Vallone di Grottaferrata: la cartiera e la ferriera, Ed. Regione Lazio Ass. Cultura, Roma 1989.

118 Natoli M.: L'archeologia industriale nel Lazio. Storia e recupero., Wydawnictwo Fratelli Palombi Editori, 1989 Marino

Drugim szczególnym przykładem produkcji rzemieślniczej w Grottaferrata jest otwarta w 1921 r. fabryka ceramiki braci Tidei w Squarciarelli (obszarze rzemieślniczym miasta). Bracia Eolo i Augusto Tidei nauczyli się sztuki wytwarzania ceramiki od ceramika i konserwatora z Marche - Isaia Ederli. W pierwszych latach ich wyroby były projektowane w stylu późnej Secesji (wł. Liberty), charakteryzując się miękkimi liniami, delikatną kolorystyką i tematyką inspirowaną głównie światem fauny i flory, a także naleciałościami baroku. W 1925 roku fabryka stała się prawdziwym ośrodkiem artystów, z których wielu działało w stolicy i często wiązało się ze środowiskiem artystycznym Duilio Cambellottiego¹¹⁹.

Rys. 5.22 Zdjęcie budynku fabryki braci Tidei w Squarciarelli. Szyld zachował się do dnia dzisiejszego. Źródło: De Guttry I., Maino M.P.: *Artisti e Fornaci. La felice stagione della ceramica a Roma e nel Lazio (1880-1930)*, Museo di Roma a Trastevere, Wydawnictwo: De Luca Editori D'Arte

W 1927 Pietro Hamed Venanzi poślubił siostrę braci Tidei i zapoczątkował znaczną modernizację motywów zdobniczych, nawiązując do modnego w tamtych latach stylu Deco. Razem z Augusto Tideim eksperymentowali z nowymi technikami malowania i wypalania. W warsztacie wytwarzano szeroką gamę produktów ceramicznych, w tym wszelkie naczynia i elementy dekoracyjne. Cechą charakterystyczną produkcji manufaktury było stosowanie

119 Devoti L.: *La ceramica di Squarciarelli di Grottaferrata*, Wydawnictwo Tra8&9, 1996

specjalnych tlenków, takich jak chrom w przypadku zieleni i selen w przypadku czerwieni, a także zastosowanie specjalnego szkliwa na bazie boru i ołowiu, które nadaje dekoracjom szczególny blask¹²⁰.

Fabryka szybko uzyskała tak duży prestiż, że w 1928 roku gmina uznała produkcję ceramiki za cechę charakterystyczną miasta i zleciła firmie Tidei wykonanie ceramicznych tabliczek z nazwami ulic i numerami domów dla całego centrum, które do tej pory widnieją na fasadach budynków. W latach trzydziestych firma wzięła udział w Lazio Craft Show w Fiuggi¹²¹. Wyroby fabryki sprzedawano nie tylko lokalnie, również w całych Włoszech i poza granicami kraju. Niestety, wraz z rozwojem przemysłowej produkcji ceramiki i ujednolicenia produkcji, wyroby fabryki straciły na popularności, stając się bardziej obiektami kolekcjonerskimi. Doprowadziło to do zamknięcia fabryki na początku lat czterdziestych XX wieku. Jeden z braci, Eolo, otworzył później pierwszą restaurację w Grottaferrata, zwaną La Tranquillità, tuż obok fabryki.

Rys. 5.23 Zdjęcie tabliczek dekoracyjnych produkcji braci Tidei. Są doskonałą reprezentacją stylu produkcji fabryki w Squarciarelli. Źródło: Devoti L.: *La ceramica di Squarciarelli di Grottaferrata*, Wydawnictwo Tra8&9, 1996

120 De Guttry I., Maino M.P.: *Artisti e Fornaci. La felice stagione della ceramica a Roma e nel Lazio (1880-1930)*", Museo di Roma a Trastevere, Wydawnictwo: De Luca Editori D'Arte

121 De Guttry I., Maino M.P.: *Artisti e Fornaci. La felice stagione della ceramica a Roma e nel Lazio (1880-1930)*", Museo di Roma a Trastevere, Wydawnictwo: De Luca Editori D'Arte

Rys. 5.24 Zdjęcie wnętrza fabryki i młodych pracowników podczas wykonywania naczyń. Po lewej widoczny Eolo Tidei dekorujący wazę. Źródło: Devoti L.: *La ceramica di Squarciarelli di Grottaferrata*, Wydawnictwo Tra8&9, 1996

Wyroby warsztatu braci Tidei rozprzestrzeniły się wśród kolekcjonerów na całym świecie. W 2001 roku, na terenie Opactwa w Grottaferrata została zorganizowana wystawa zbiorów ceramiki Squarciarelli, upamiętniona monografią „Ceramiche di Squarciarelli. La „bottega d'arte” dei Fratelli Tidei fra Liberty e Deco. 1921-1938”, zawierającą historię fabryki, katalog wyrobów ceramicznych oraz analizę stylu braci Tidei. Organizacja wystawy jest świadectwem wagi ceramicznego dziedzictwa w Grottaferrata i potrzeby lepszego jego upamiętnienia i rozpowszechnienia.

Rys. 5.25 Zdjęcie tabliczek produkcji braci Tidei - nazwa ulicy oraz numer domu, znajdujące się na ścianie domu w centrum miasta. Źródło: Archiwum prywatne.

Rys. 5.26 Zdjęcie tabliczki z nazwą ulicy produkcji braci Tidei, znajdującej się na ścianie domu w centrum miasta. Źródło: Archiwum prywatne.

5.2.4 Elementy budujące tożsamość Grottaferrata

Tożsamość Grottaferrata jest zbudowana na przeplatających się wzajemnie indywidualizmie i integralności z regionem - jest pełna historii i wciąż żywych tradycji, własnych i tych stanowiących wspólne dziedzictwo regionu Castelli Romani. Tak jak pozostałe gminy charakteryzuje się wyjątkową naturą, tradycją winiarską i gastronomiczną, cechami miejscowości wypoczynkowej oraz historią, która pozostawiła na jej terytorium interesująca mieszankę architektoniczną i społeczną. Grottaferratę cechuje jednak unikatowe połączenia – tożsamość miasta kształtują dziedzictwo bizantyjskie, wpływy arystokratyczne, bogata architektura sakralna i świecka oraz głęboko zakorzeniona kultura winiarska i kulinarna.

Rys. 5.27 Grafika przedstawiająca elementy i powiązania budujące tożsamość miejscowości Grottaferrata. Opisane zostały rejony miasta, konkretne obiekty i miejsca, wyróżniona dolina Vallone, a także wskazane wartości wiążące dane elementy lub obszary. Opracowanie własne.

Rys. 5.28 Kolaż artystyczny ilustrujący opactwo i dolinę Vallone. Opracowanie własne na podstawie materiałów własnych i dostępnych w internecie.

Przeszłość miasta miała istotny wpływ na ukształtowanie jego współczesnej tożsamości. Od czasów starożytnych, kiedy to na jej terenach zostało założone miasto Tusculum, nadano tym terenom funkcję destynacji wypoczynkowej dla bogatych Rzymian. Już wtedy dostrzeżono je jako pobliski stolicy azyl, doceniając jego wyjątkowe walory – malownicze leśno-górskie krajobrazy, żyzną ziemię i wszechobecny spokój. Rzymianie docenili również możliwość ulokowania niezależnych majątków świadczących o zamożności i szlachetności ich rodów. W historii jednak wielokrotnie przewijają się okresy dążenia miasta do osiągnięcia niezależności od stolicy, co może świadczyć o znaczącym stopniu utożsamienia się rodzimych mieszkańców z Tusculum z ich miastem. Przez kolejne wieki Tusculum stanowiło ważny punkt w regionie, osiągając swój szczyt rozwoju w czasach średniowiecznych. Od IX wieku Tusculum było centrum lokalnej władzy feudalnej sprawowanej przez ród Theophylaktów, później znanych jako hrabiowie Tusculum. Ich domena obejmowała nie tylko Tusculum, ale także duże obszary Lacjum i wpływy w samym Rzymie¹²². Państwo Tusculum to jedno z najbardziej fascynujących

¹²² Wikipedia, hasło: Tuscolo, <https://it.wikipedia.org/wiki/Tuscolo>, (dostęp: 21.03.2025)

przykładów średniowiecznej władzy lokalnej we Włoszech, obrazujące procesy decentralizacji władzy po upadku cesarstwa i relacje łączące arystokrację z Kościołem. Przejawem wpływowości tych relacji była możliwość oddania w 1004 roku w ręce św. Nila twierdzy, która nadała początek opactwu i miastu Grottaferrata.

Dzieje opactwa zadecydowały o powstaniu i rozwoju Grottaferrata jako indywidualnej jednostki urbanistycznej, obok rzymskiego i katolickiego dziedzictwa nadały jej nowe, o charakterze bizantyjskim. Opactwo w Grottaferrata jest jednym z ostatnich ośrodków bizantyjskich w regionie Lazio, jest wyjątkowy również dlatego, że został założony tuż przed schizmą wschodnią. W średniowieczu opactwo funkcjonowało pod opieką znamienitych rodów i ugruntowało swoją pozycję jako ośrodek duchowości, kultury i piśmiennictwa, również dzięki liczным przybyciom mnichów z albańskich kolonii, praktykujących obrządek bizantyjski¹²³. Skryptorium w Grottaferrata było jednym z nielicznych miejsc na zachodzie Europy, gdzie kopiowano i przechowywano teksty w języku greckim¹²⁴. Z biegiem wieków opactwo stało się centralnym punktem życia wspólnoty lokalnej – fizycznym, religijnym i symbolicznym sercem Grottaferrata. Jego obecność wpływała na sposób, w jaki mieszkańcy rozumieli własną historię, tożsamość i miejsce w świecie. Opactwo nadało miastu także dziedzictwo materialne. Architektura kompleksu wyróżnia się w regionie – kościół opacki Santa Maria di Grottaferrata zachował całkowicie swoją oryginalną formę – z podcieniem, podpartym na 4 kolumnach i dwóch filarach, narteksem, nawą główną z kolumnadami i zakończonym owalnym ołtarzem. Elewacja udekorowana jest rozetą, perforowanymi marmurowymi oknami, ślepymi łukami w stylu gotyckim i ceglany obramowaniami. W wnętrzu z kolei przeplatają się elementy z różnych epok, wśród których za najcenniejsze można uznać oryginalne freski bizantyjskie oraz XV-wieczne zdobienia autorstwa Antoniazzo Romano. W skali opactwa zachowały się oryginalny układ kompozycyjny z bramą wjazdową i wewnętrznymi dziedzińcami oraz mury obronne, wzmacniane w kolejnych epokach, świadczące o strategicznym znaczeniu klasztoru. Natomiast w bibliotece przechowywane są unikalne rękopisy bizantyjskie i średniowieczne, będąc ważnym obiektem badań nad kulturą grecką i łacińską.

Opactwo do dziś pozostaje najważniejszym ośrodkiem kulturowo-historycznym w Grottaferrata, a związane z nim dziedzictwo jest pielęgnowane przez mieszkańców. Jako charakterystyczna dominanta w krajobrazie, górująca nad doliną i zamykająca osie głównych ulic miasta, opactwo na trwałe wpisało się również w symboliczny wymiar miasta. W jego murach nadal prowadzona jest działalność liturgiczna, a biblioteka klasztorna sprawuje opiekę nad dokumentami o fundamentalnym znaczeniu dla lokalnej historii.

123 Abazia di S. Nilo, https://www.hurricane.it/castelliromani/grottaferrata/snilo_archi.html, (dostęp: 28.04.2024)

124 Cardinale M.: Il rito italo-greco nell'Italia medievale, ponte politico-culturale tra Oriente e Occidente: il monastero di Grottaferrata, https://www.academia.edu/109325236/Grottaferrata_il_rito_italo_greco_nell'Italia_meridionale, (dostęp: 24.06.2024)

W 2017 roku Regionalna Dyrekcja Muzeów Lacjum, działająca przy Ministerstwie Dziedzictwa Kulturowego i Działalności Kulturalnej, powołała do życia Muzeum Opactwa Bazylińskiego św. Nila. W ramach muzeum można poznać opactwo poprzez jego architekturę i zbiory sztuki oraz dokumentów. Regularnie odbywają się tam także wystawy czasowe i wydarzenia specjalne. Dziedzictwo klasztoru znajduje odzwierciedlenie również w lokalnych świętach – każdego roku 26 września obchodzone jest uroczyste święto patronalne św. Nila z Rossano. W ramach obchodów organizowany jest jarmark, parada uliczna, występy zespołów folklorystycznych oraz pokaz sztucznych ogni. Całe miasto przyozdabiane jest z tej okazji tradycyjnymi włoskimi iluminacjami świetlnymi, rozwieszanymi nad ulicami.

W Grottaferrata podtrzymywana jest także tradycja corocznych targów – w marcu odbywa się Narodowy Jarmark „La Fiera Nazionale di Grottaferrata”, uznawany za najważniejsze wydarzenie w lokalnym kalendarzu. Przyciąga ono wystawców z całego kraju, a na Placu Targowym w sąsiedztwie opactwa rozstawiane są stoiska z lokalnymi produktami, rzemiosłem oraz – od niedawna – z m.in. ofertą poświęconą ekologii, niezależnemu wydawnictwu i architekturze. Targi te uchodzą również za największy we Włoszech pokaz sprzętu rolniczego. Wrześniowa tradycja handlowa przybrała formę historycznej inscenizacji jarmarku z XIX wieku pod tytułem „*Ce steva 'na vota*”, w której aktywnie uczestniczą mieszkańcy Grottaferraty. Wydarzenie przygotowywane jest z dużą starannością – zarówno pod względem kostiumów, jak i inscenizacji – i obejmuje nie tylko występy aktorskie, ale także paradę i liczne atrakcje towarzyszące.¹²⁵

125 Visit Castelli Romani: Grottaferrata – Events, <https://www.visitcastelliromani.it/informazioni/grottaferrata/events/>, (dostęp 24.06.2024)

Rys. 5.29 Kolaż artystyczny ilustrujący papiernię położoną w dolinie Vallone. Opracowanie własne na podstawie materiałów własnych i dostępnych w internecie.

Dziedzictwo urbanistyczne i architektoniczne

Powstanie i działalność opactwa wyznaczyło początek rozwoju osadnictwa miejskiego i działalności przemysłowo-rzemieślniczej w jego sąsiedztwie. Dzięki sporządzonej przez Dominico Castelli w 1630 roku mapie majątku opactwa udokumentowano zaczątki osady miejskiej Grottaferrata - układy dróg i zabudowań oraz obiekty produkcji przemysłowej w dolinie. Widoczne na dokumencie drogi do dzisiaj zachowały swój układ, a ulica poprowadzona w osi wjazdu do opactwa otrzymała trwały status głównej ulicy w centrum. Na następnej zachowanej mapie, z końca XVIII wieku zauważalny jest rozwój osady. Na mapie udokumentowano uregulowanie układy ulic w ortogonalnej siatce, zgodnie z projektem architekta Agostino Mercandetti z 1872 roku. Układ uliczek w centrum miasta jest unikalny dla miejscowości, w której przez znaczne zróżnicowanie wysokościowe terenu, przeważające są wijące się drogi i zabudowa kaskadowa.

W centrum miasta dominuje zabudowa w układzie zwartej pierzei z niedużych kamienic. W tkankę wplecione są także nieduże place, w tym centralny Plac Cavour, Ogrody Patmos oraz małe parki sąsiadujące z opactwem. Pomiedzy miejskimi kamienicami wyróżniają się bardziej okazałe obiekty Palazzo Santovetti, Palazzo Grutter – dzisiejsza siedziba urzędu gminy oraz budynek mieszczący Instytut Córek Najświętszego Serca. Palazzo Santovetti został zbudowany

w XVIII wieku, a pod koniec XIX wieku został poddany przebudowie według projektu architekta Enrico Celso Donniniemu. Wewnątrz pałacu na uwagę zasługuje kaplica ozdobiona freskami autorstwa Silvestra Capparoniego¹²⁶. Do niedawna mieścił tradycyjną winnicę, obecnie w jego murach znajduje się tradycyjny bar włoski. Centrum miasta stanowi reprezentacyjny obszar, w którym koncentruje się działalność kluczowych instytucji miejskich, a także liczne punkty usługowe, gastronomiczne i przestrzeń życia towarzyskiego mieszkańców. W okolicy działa wiele tradycyjnych restauracji serwujących lokalną kuchnię "Castellana" oraz regionalne wina produkowane zarówno w samej miejscowości, jak i w okolicznych winnicach. Jednym z wyróżników centrum Grottaferrata są charakterystyczne tablice z nazwami ulic, wytwarzane przez fabrykę braci Tidei, a także inne unikalne elementy dekoracyjne, głównie ceramiczne. Choć centrum nie robi od razu spektakularnego wrażenia – może wydawać się skromne i niepozorne – to głębsze poznanie jego historii i specyfiki pozwala dostrzec wiele detali budujących wyjątkową tożsamość tego miejsca.

Rys. 5.30 Kolaż artystyczny zawierający fragmenty zdjęć z centrum Grottaferrata oraz mieszkańców w strojach z obchodów wrześniowej inscenizacji. Opracowanie własne na podstawie materiałów własnych i dostępnych w internecie.

126 Comune di Grottaferrata: Sito Istituzionale, Da vedere, <https://www.comune.grottaferrata.rm.it/it/sezione/cultura-e-turismo/page/da-vedere>, (dostęp:08.07.2024)

W architekturze niecentralnych obszarów miejscowości przeważają zabudowania mieszkalne, dominującym typem są domy jednorodzinne z ogrodami, pomiędzy którymi przeplatają się domy wielorodzinne oraz okazałe ville, o różnych naleciałościach stylowych. Budowa reprezentacyjnych willi jest na stałe wpisana w historię miasta - już od starożytności bogate rodziny ściagały się co do ich wielkości, formy, ilości i stylu zdobień oraz urządzaniu otaczających ogrodów. Za najcenniejsze ville na terenie Grottaferrata uznaje się pochodzące głównie z XVI-XVIII wieku willie: Grazioli, Cavaletti, Rossellini-Dusmet, Muti, Gavotti-Gioacchini, Rasponi i Senni. Każda z tych willi posiada swoją własną wyjątkową historię. Willa Cavaletti została zbudowana i urządzona w XVIII wieku, a po II wojnie światowej należała do Towarzystwa Jezusowego. Obecnie mieści się w niej zintegrowana wspólnota katolicka i prestiżowa Akademia Teologii Ludu Bożego. Znajduje się w niej prehistoryczna nekropolia, jedna z największych w Górach Albańskich. Willa Rossellini-Dusmet została wzniesiona pod koniec XIX wieku przez Zeffira Rosselliniego, dziadka słynnego reżysera Roberto Rosselliniego. W 1919 roku posiadłość przeszła w ręce markiza Alfredo Dusmeta, a następnie stała się własnością rodziny Campello. W 1940 roku budynek został zarekwirowany przez Królewskie Siły Powietrzne i przekształcony w ich siedzibę. W latach 50. XX wieku willa powróciła do rodziny Campello, która w latach 1952–1953 udzieliła w niej gościny wygnanemu władcy Egiptu, Farukowi I. W 1966 roku nieruchomość została zakupiona przez siostry pallotyńki. Villa Gavotti-Gioacchini, pierwotnie XVI-wieczna wiejska rezydencja w Campovecchio należąca do rodziny Laghi, została w 1614 roku zakupiona przez markiza Lorenza Gavottiego i poddana rozbudowie. W 1798 roku jego potomek, Alessandro Gavotti, sprzedał posiadłość Vincenzo Onelliemu. Po śmierci Onellego w 1815 roku, willa przeszła na jego potomków, którzy w połowie XIX wieku odsprzedali ją rodzinie Lugari-Spiga. Na początku XX wieku nieruchomość trafiła w ręce rodziny Gioacchini, będącej jej właścicielem do dziś¹²⁷. Willę Grazioli zbudowano w 1580 roku, prawdopodobnie na pozostałościach wcześniejszych rzymskich willi. Gościem willi był m.in. papież Grzegorz XIII, który poświęcił prywatną kaplicę w jej wnętrzach. W kolejnych wiekach posiadłość zmieniała właścicieli — od kardynała Ottavia Acquavivy d'Aragona, przez rodzinę Borghese i Scipione Borghese, aż po rody Taverna, Peretti, Savelli i Odescalchi. W 1870 roku willę nabył książę Pio Grazioli. W czasie II wojny światowej mieściło się tu niemieckie dowództwo, a po wojnie – tymczasowe schronienie dla uchodźców z Frascati. Obecnie, po gruntownej renowacji, willa funkcjonuje jako luksusowy Park Hotel Villa Grazioli¹²⁸. Te opowieści świadczą o bogatej i złożonej przeszłości willi Grottaferraty, które stanowią nie tylko świadectwo historii, ale również kluczowy element lokalnej tożsamości kulturowej. W obecnym obrazie miasta większość willi pozostaje w pewien sposób w ukryciu, otoczone nową zabudową, przysłonięte bujną zielenią, czasami wychylają niepozornie wieżyczkę lub kunsztowny detal

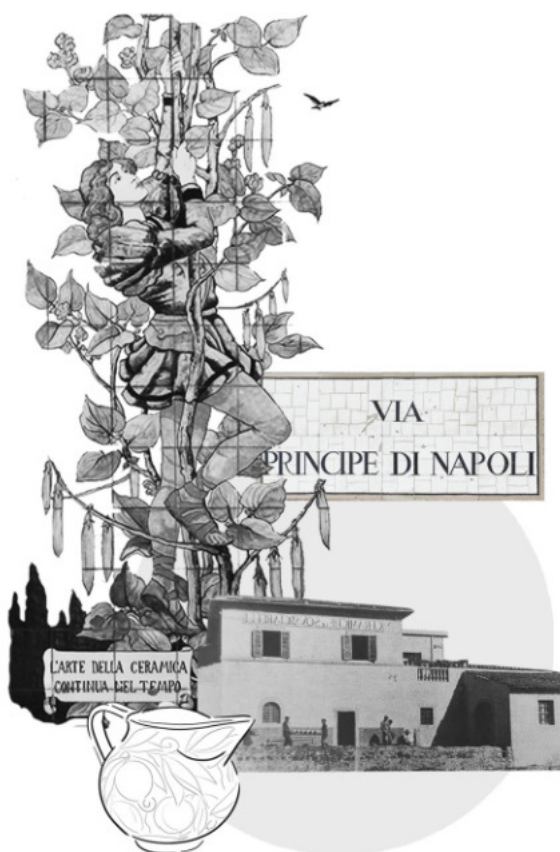
127 Comune di Grottaferrata: Sito Istituzionale, Da vedere, <https://www.comune.grottaferrata.rm.it/it/sezione/cultura-e-turismo/page/da-vedere>, (dostęp: 08.07.2024)

128 Wikipedia, hasło: Grottaferrata, <https://it.m.wikipedia.org/wiki/Grottaferrata>, (dostęp 24.06.2024)

okna. Znaczną część zachowanych willi stanowią te zbudowane w stylu liberty, we Włoszech odpowiadającemu secesji. Budowle są bogato zdobione delikatnymi ornamentami roślinnymi, wieżyczkami, łukowatymi zakończeniami okien i drzwi, niejednokrotnie również witrażami okiennymi¹²⁹. Częściowo wciąż pozostają w rękach bogatych rodzin Rzymskich, będąc ich wakacyjnymi rezydencjami, część została przekształcona w hotele lub restauracje, a część niestety została opuszczona i podlega stopniowemu niszczeniu. W całościowym obrazie miasta wciąż nadają mu znacznej elegancji, renomy oraz pewnej nutki tajemnicy, intrygując odwiedzających Grottaferrata swoją historią.

Tradycje wytwórstwa i elementy lokalnej kultury

W tożsamości Grottaferrata na stałe zapisała się także tradycja rzemieślnicza. Powstanie w dolinie huty i papierni przyczyniło się do szybszego rozwoju osadnictwa oraz budowy potencjału gospodarczego miasta. Działalność papierni przez lata stanowiła o renomie miasta, napędzała jej rozwój gospodarczy oraz przyciągała nowych inwestorów. Na stałe ustanowiła miejscowość kolebką wytwórstwa rzemieślniczego w regionie Castelli Romani, a późniejsza działalność fabryki ceramiki Squarciarelli jeszcze bardziej wzmocniła tę charakterystykę. Do dzisiaj na obszarze miasta działa wiele zakładów produkcji rzemieślniczej, a detale będące efektem ich wyborów dyskretnie zdobią ulice miasta.

Rys. 5.31 Kolaż artystyczny zawierający fragmenty zdjęć dekoracji ceramicznych z Grottaferrata oraz fabrykę Squarciarelli. Opracowanie własne na podstawie materiałów własnych i dostępnych w internecie.

129 Ricci M.: Grottaferrata, villaggio urbano dai molteplici cuori w Centri Storici, Vivavoce, nr 86, listopad 2009, Centro Stampa e Riproduzioni s.r.l., Rzym

Grottaferrata jest również ośrodkiem kultywowania tradycji kulinarnej i winiarskiej Castellani Romani. Gmina jest częścią obszaru produkcyjnego Frascati, a także obszaru produkcji białego wina Castelli Romani i czerwonego Castelli Romani, obydwu objętych certyfikatem DOC (Denominazione di Origine Controllata). Tak jak w całym obszarze Wzgórz Albańskich, charakteryzuje się wyjątkowo żyznymi glebami sprzyjającymi uprawie winorośli i drzew oliwnych, a także zbóż. Ziemie uprawne, sady i gaje stanowią znaczącą część terenów gminy, będąc skoncentrowane w szczególności w rejonach pod nazwą Campovecchio (*z jez. wł. stare pole*) oraz Pratone. W okolicach Grottaferraty działa wiele winnic rodzinnych, które oferują degustacje i wycieczki, np. Cantina Gabriele, Cantina Villafranca czy Azienda Agricola De Sanctis. Od 1883 r. co najmniej do lat 50. XX w. w piwnicach Palazzo Santovetti działała słynna winiarnia „Santovetti”, produkująca szeroką gamę win z Lacjum¹³⁰. Oprócz wina region Castelli Romani słynie także z wysokiej jakości oliwy z oliwek. Tradycja uprawy oliwek sięga tu czasów starożytnych Rzymian, którzy doceniali oliwę zarówno w kuchni, jak i w celach leczniczych. Uprawiane są szczególnie odmiany Carboncella, Leccino oraz Frantoio. W regionie można znaleźć gospodarstwa agroturystyczne i tłocznie oliwy (np. Frantoio Cerquozzi), gdzie można spróbować lokalnej oliwy i zobaczyć proces jej produkcji.

Rys. 5.31 Kolaż artystyczny przedstawiający krajobraz Grottaferrata. Opracowanie własne na podstawie materiałów własnych i dostępnych w internecie.

130 Baldoni C., Strollo R. M.: Villini del '900 in Grottaferrata, Aracne Editrice S.r.l., Rzym 2005

W Grottaferrata działa także wiele cenionych restauracji serwujących tradycyjne potrawy kuchni Castellana, które często są odwiedzane przez mieszkańców okolicznych aglomeracji. Najbardziej znanymi restauracjami są Taverna Mari, Taverna dello Spuntino czy Il Cavallino in Villa. Niegdyś symbolem gastronomii w mieście była restauracja „La Tranquillita”, otwarta przez jednego z braci Tidei, którą w swojej piosence *Arrivederci Roma* (1957) wspominał Renato Rascel.

W mieście budowane są także nowe tradycje - we wrześniu 2011 r. Grottaferrata, po kilku latach organizacji wydarzeń i działalności poświęconej pisarzom i literaturze, została ogłoszona miastem książki - “Città del Libro”. Działaniom tym przyświecała idea odnowienia relacji, która od zawsze łączyła Grottaferrata z książkami, m.in. dzięki historycznej bibliotece opactwa i papierni. Inicjatywa ta skupia się szczególnie na młodszych pokoleniach i jest wieńczona corocznym festiwalem literackim. Od kilku lat miasto kandyduje także do tytułu Capitale italiana del Libro – Włoskiej Stolicy Książki.

Tożsamość Grottaferrata to splot tych wszystkich historii, miejsc i tradycji, które zostały utrwalone na jej ziemiach setki, a nawet tysiące lat temu. To miejsce, które z pozoru nie wyróżnia się znacząco wśród okolicznych miasteczek, ze stopniowym poznaniem zachwyca swoją złożoną historią, bogatym dziedzictwem i historiami, budującymi jej charakter. Miasto jest ośrodkiem bizantyjskiego dziedzictwa, zakątkiem dla miłośników historii i sztuki oraz miejscem dla koneserów wina i kuchni regionalnej. Lokalny patriotyzm mieszkańców i ich potrzeba podtrzymywania lokalnych tradycji pozwalają trwać im dzisiaj. Mieszkańcy Grottaferrata czują się związani ze swoim miejscem zamieszkania,

5.2.5 Problemy socjologiczno-urbanistyczne Grottaferrata jako miasta o tożsamości wymagającej ochrony

Grottaferrata jest zdecydowanie jednym z ważniejszych ośrodków regionalnych w metropolii rzymskiej. Bezpośrednie sąsiedztwo i szybkie połączenie z włoską stolicą są znaczącym atraktorem dla osób pracujących w Rzymie, ale pragnących spokojnego życia na co dzień poza stolicą. Miasto nie zmaga się z niepokojącym spadkiem liczby mieszkańców ze względu na napływ osób sprowadzających się do niego, jednak znaczny problem stanowi znikomy przyrost naturalny – miasto zmaga się z zjawiskiem starzejącego się społeczeństwa. Prowadzić do tego może, między innymi, brak atrakcyjnej oferty mieszkaniowej i perspektyw zawodowych poza sektorem turystycznym lub wąskim sektorem usług publicznych, szczególnie dla młodych osób rozpoczynających swoją ścieżkę życiową. Bieżąca sytuacja zmusza ich do

opuszczenia miasta. Różnicę w liczbie mieszkańców wyrównuje napływ osób starszych, którzy chętnie przenoszą się do Grottaferrata na drugą połowę życia lub emeryturę.

Określa się, że rozkwit Grottaferrata trwał do około 1940 roku, w którym dotknęły ją zniszczenia wojenne. Przerzedziły one tkankę miasta, a także przyczyniły się do znacznych zmian w jej funkcjonowaniu, likwidacji punktów usługowych i obniżeniu jakości życia w mieście. *„To miasto, które nie istnieje; system osadniczy, który żyje swoimi relacjami z Rzymem, z którym graniczy (w okolicach Katakumb „Ad decimum”) - do którego ma łatwy dostęp przez metro Anagnina i równoległą drogę krajową - i gdzie większość mieszkańców pracuje i, w zasadzie, spędza dzień. W weekend można zostać w domu, ale centrum historyczne nie jest klasycznym miejscem spacerów, spacerów dedykowanych spotkaniom i zakupom; jest zatłoczone w soboty, zwłaszcza rano, ale to wszystko”*¹³¹.

Odrodzona Grottaferrata to miasto wysp osadniczych, rozproszonych obszarów domów, willi i małych obiektów. Zabytkowe i nowoczesne imponujące wille przeplatają się z prywatnymi i mieszkaniowymi budynkami, budownictwem wielorodzinnym i publicznym. Z miasta znika tradycja rzemieślnicza, mogąca stanowić fundament tożsamości i kierunek rozwoju, a przede wszystkim tworzyć miejsca pracy zatrzymujące w niej młodych ludzi. Obecnie funkcjonowanie Grottaferrata co raz mocniej opiera się na turystyce oraz roli miasta-sypialni. Niestety, negatywnym skutkiem takiego modelu jest wyludnianie się miasta z osób stale z nim powiązanych, żywiących przywiązanie i troskę o przyszłość miejscowości. Miasto ożywa głównie w weekend, kiedy największa część mieszkańców korzysta z wolnego czasu aby zająć się bieżącymi sprawami i szuka okazji do miłego spędzenia czasu. Jednakże ze względu na ograniczoną ofertę takich miejsc i funkcji, ożywienie to jest bardzo krótkie. Bliskość Rzymu oraz pozostałych miejscowości Castelli Romani, poza wszelkimi korzyściami, zmniejsza zainteresowanie potencjalnych użytkowników czy mieszkańców. Dodatkowo rozproszona poza centrum tkanka miejska nie ułatwia eksploracji i poznania całego potencjału mieszczącego się na terenie gminy.

¹³¹ Ricci M.: Grottaferrata, villaggio urbano dai molteplici cuori w Centri Storici, Vivavoce, nr 86, listopad 2009, Centro Stampa e Riproduzioni s.r.l., Rzym

5.2.6 Szanse rozwojowe mające na celu podtrzymywania tożsamości w Grottaferrata

Grottaferrata to miejscowość o wielowymiarowym potencjale – krajobrazowym, naturalnym, historycznym, architektonicznym i kulturowym. Miejscowość może pochwalić się ruinami z wieków p.n.e., imponującym kompleksem Opactwa, piękną zieloną doliną ze strumieniem Acqua Mariana i wodospadami, punktami widokowymi na miasto i krajobraz Wzgórz Albańskim, a także spokojnym centrum z tradycyjnymi lokalami. Poza centrum rozproszone są zachwycające wille i wiele obiektów infrastruktury umożliwiającej komfortowe życie w obrębie gminy. Grottaferrata urzeka tym co łączy wszystkie gminy Castelli Romani, czyli pięknym naturalnym otoczeniem, pyszną domową kuchnią i niezwykłym spokojem, a do tego posiada swoje unikatowe cechy, które mogą wyróżnić ją na mapie regionu. Niestety, nie zawsze cechy te są odpowiednio wyeksponowane i udostępnione jej mieszkańcom. W celu poprawy tej sytuacji, w Grottaferrata należałoby podjąć szereg działań rozwojowych na różnych płaszczyznach – od zagospodarowania terenu (szczególnie pod tereny rekreacyjne), poprzez zapewnienie nowej infrastruktury i opcji transportu, po wyeksponowanie i częściowe odzyskanie dziedzictwa kulturowego. W celu wypracowania odpowiedniej strategii, przydatna może być filozofia miast Cittaslow i slow tourism. *„Slow tourism stanowi szansę dla rozwoju ruchu turystycznego w gminach o niskim poziomie urbanizacji i infrastruktury turystycznej przy jednoczesnym bogactwie walorów przyrodniczych i kulturowych”*¹³². Filozofia ta skupiają się przede wszystkim na wykorzystaniu już obecnego w danym miejscu dziedzictwa i potencjału, z możliwym jak największym ich poszanowaniem i priorytetyzacją podejścia zrównoważonego i ekologicznego, prowadzącego do ogólnej poprawy jakości życia mieszkańców i odwiedzających.

Przykładem zaaplikowania tej filozofii w Grottaferrata mogłoby być stworzenie spójnego planu na wysokiej jakości zielone przestrzenie rekreacyjne, infrastrukturę przystosowaną do ruchu pieszego i małych środków transportu, takich jak np. rower, która ułatwiłaby poruszanie się w obrębie przede wszystkim centrum urbanistycznego miejscowości, ale także i poza nią. Pewną próbą takiej inicjatywy jest concept Osservatorio dei Colli Albani per L'archeologia e L'ambiente, zakładający stworzenie Parku Miejskiego w Vallone. Obszar Vallone rozciąga się wzdłuż całej długości historycznego miasta Grottaferrata - od Sorgenti degli Squarciarelli do basenu krateru znanego jako Valle Marciana. Ta spójność z obszarem zabudowanym oznacza, że jest on dostępny z wielu punktów miasta, dzięki czemu jest łatwy do odwiedzenia i wykorzystania w celach rekreacyjnych. Grottaferrata, jako jedyna gmina Castelli Romani, może

132 Burmecha-Olszowy M.: Slow tourism – cechy i funkcje nowego nurtu w turystyce. Akademia Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, Wrocław 2014

pochwalić się obecnością na swoim terytorium cieką wodnego o niedużym natężeniu przepływu, z dwoma wodospadami i serią źródeł¹³³. Na obszarze doliny znajduje się także kilka historycznych zabudowań, w tym papiernia. Aktualnie część doliny jest nieosiągalna ze względu na przerost roślinności niskiej i wysokiej oraz zły stan lub zamknięcie dróg i ścieżek, a historyczne zabudowania są w niezadowolającej kondycji.

Dolina to wielki skarb dla mieszkańców Grottaferrata. Jest nie tylko naturalnym zielonym rezerwatem, to także miejsce chroniące i skrywające historię ich miasta, niosące wiele wspomnień. Obecny stan, w jakim znajduje się dolina wzbudza ubolewanie mieszkańców, którzy chcieliby móc odzyskać do niej swobodny dostęp i spędzać tam swój wolny czas. W rozmowie z Davide Pelei, mieszkańcem Grottaferrata, wspomina on: *„Dorastałem tam, gdy byłem dzieckiem, chodziłem tam bawić się z przyjaciółmi i znam to miejsce bardzo dobrze. Mieszkalem tam przez wiele lat, ale teraz wszystko się zmieniło, a natura zajęła jego miejsce”*.

Park miejski mógłby stać się jednocześnie wielkim zasobem turystycznym i atrakcją, przyczynić się do lepszej ochrony dziedzictwa doliny, naturalnego i historycznego. Jednocześnie mógłby stanowić alternatywę, niezależną od ruchu samochodowego, dla przemieszczania się do południowej części gminy. Zagospodarowanie Vallone to także okazja do rozszerzenia oferty kulturowej miejscowości – wraz z jego utworzeniem możliwe stałoby się racjonalne zagospodarowanie istniejącej zabudowy kompleksu papierni i przeznaczenie jej na funkcje harmonijnie współdziałające z ideą parku krajobrazowo-historycznego. O zaadaptowaniu budynku papierni w Grottaferrata mówi się od lat, o czym wspominał także Giusti w swoim artykule - *„Wówczas może stać się wieloma rzeczami: muzeum wsi, materiałów z fabryk lub historii miasta, miejscem odbudowy społecznej, agregacji, integracji najbardziej wrażliwych osób, centrum konferencyjnym, warsztatem artystycznym lub ożywieniem rzemiosła, obiektem rozwoju innowacji”*¹³⁴. Budynek papierni, ze względu na swoją rzemieślniczą historię mógłby stać się ośrodkiem wskrzeszenia tradycji rzemiosła na terenie Grottaferrata i jego popularyzacji. Jednocześnie, obiekt ten mógłby stanowić nowe centrum społeczne – położony na skraju śródmieścia, w pobliżu Opactwa i w środku parku, stałby się nowym kulturowym sercem miejscowości. Mieszkańcy mogliby zyskać miejsce, w którym mogą pielęgnować tradycję swojej miejscowości w zupełnie nowy niż dotychczas sposób, co mogłoby przyczynić się do zacieśnienia lokalnych więzi oraz poczucia przynależności do miejscowości. Obiekt mógłby przyciągnąć także odwiedzających preferujących *slow tourism*, poszukujących

133 D'Ottavi Angelo: Grottaferrata – Creazione del Parco Urbano del Vallone, <http://www.osservatoriocollialbani.it/2023/02/10/grottaferrata-creazione-del-parco-urbano-del-vallone/>, (dostęp: 16.07.2024)

134 Giusti F.: Grottaferrata, la Cartiera: un patrimonio eternamente perso. Il dibattito assente, <https://www.ilmamilio.it/c/comuni/18188-grottaferrata,-la-cartiera-un-patrimonio-eternamente-perso-il-dibattito-assente.html>, (dostęp 21.06.2024)

autentycznego doświadczenia, którym mogłoby być np. współuczestniczenie w warsztatach zdobienia ceramiki czy gotowania lokalnych potraw.

Inicjatywa stworzenia Parku Miejskiego i adaptacji budynku papierni to kompleksowy plan rozwoju miejscowości, wpisany w filozofię działania unikalnego dla danego miejsca i zrównoważonego rozwoju. Tożsamość i dziedzictwo Grottaferrata zostałyby należycie wyeksponowane i ochronione, papiernia mogłaby odzyskać swój prestiż, a mieszkańcy zyskaliby nowe miejsce integracji i obszar współdziałania na rzecz gminy. Wzmocniona zostałaby również oferta turystyczna, która jest znacząca dla gospodarki miejscowości. Naturalnie, jest to jedna z potencjalnych inicjatyw na obszarze gminy, natomiast koncepcja ponownego współdziałania doliny, papierni i miasta to tak naprawdę powrót do korzeni Grottaferrata - układu który już kiedyś przyczynił się do jej rozwoju, a w ostatnim stuleciu został utracony.

Część II

Praca projektowa

1.2 Analizy w skali miejscowości

1.2.1 Analiza chronologiczna tkanki miejskiej

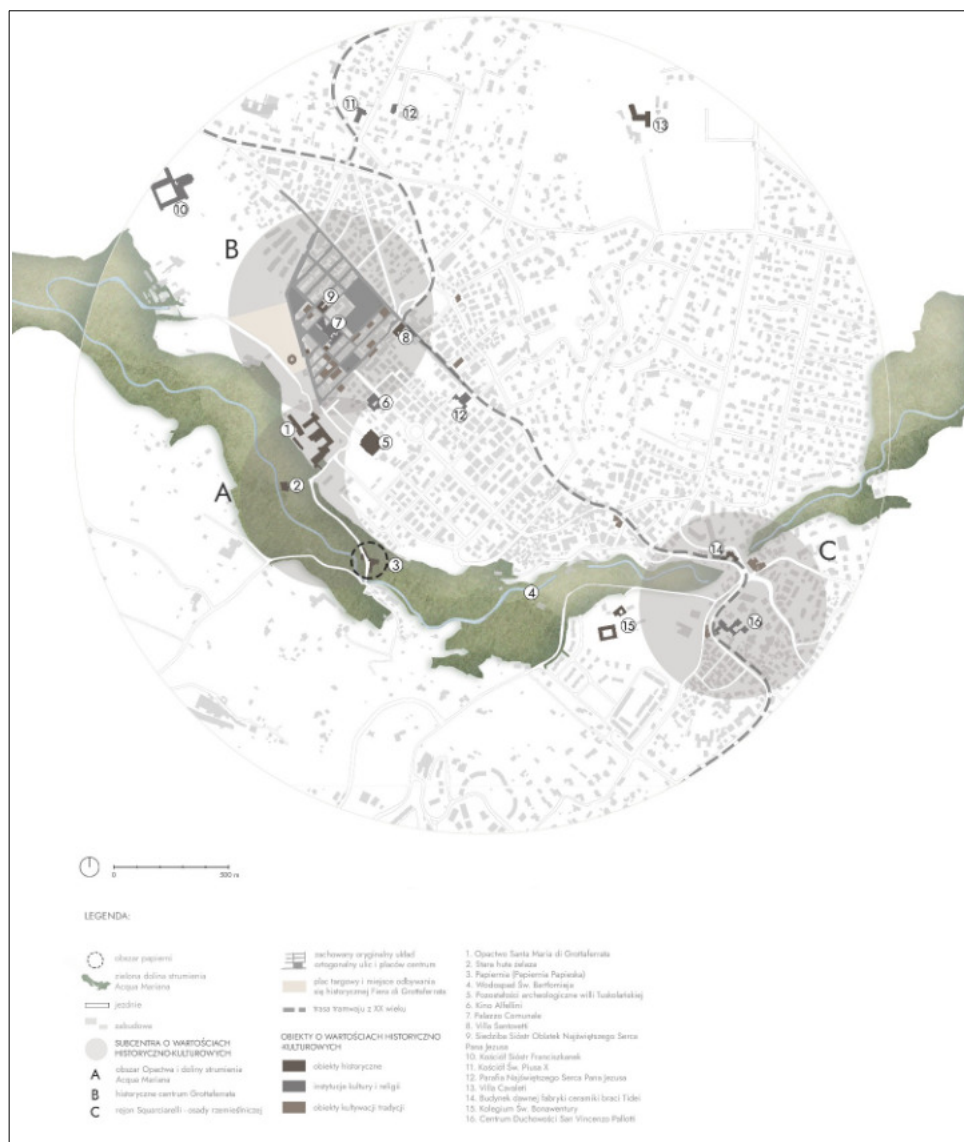

Rys. 1.2 Analiza chronologii tkanki miejskiej. Opracowanie własne.

Wnioski z analizy:

- Opactwo wraz z doliną jest najstarszym kompleksem a jego powstanie zdeterminowało rozwój towarzyszącej osady mieszkalnej Grottaferrata.
- W centralnej części miasta wyróżnialne są trzy większe skupiska starszej zabudowy stanowiące niegdyś oddzielne struktury, dzisiaj połączone w jedno miasto.
- Znaczna część zabudowy powstała do połowy XX wieku, a miasto nie przeszło żadnej poważniejszej transformacji układu urbanistycznego, zachowany został oryginalny układ ortogonalny starego miasta.

1.2.2 Analiza uwarunkowań historyczno-kulturowych uwarunkowań historyczno-kulturowych

Rys. 1.3 Analiza uwarunkowań historyczno-kulturowych. Opracowanie własne.

Wnioski z analizy:

- W centralnej części Grottaferrata można wyróżnić trzy subcentra o istotnym znaczeniu historyczno-kulturowym: historyczne centrum miasta, kompleks Opactwa i doliny oraz rejon Squarciarelli - osady rzemieślniczej.
- Obecne są liczne obiekty i miejsca o wysokiej wartości historycznej, które kształtują tożsamość kulturową miejscowości. Przykładem są ośrodki kultury oraz miejsca podtrzymujące lokalne tradycje, takie jak np. restauracje.
- Współczesna Grottaferrata funkcjonuje w oparciu o strukturę zbliżoną do tej pierwotnej, z czasem zanikła działalność w dolinie a historyczne obiekty i naturalne walory tego obszaru pozostają nieosiągalne i niewykorzystane.

1.2.3 Analiza funkcji i obszarów urbanistycznych

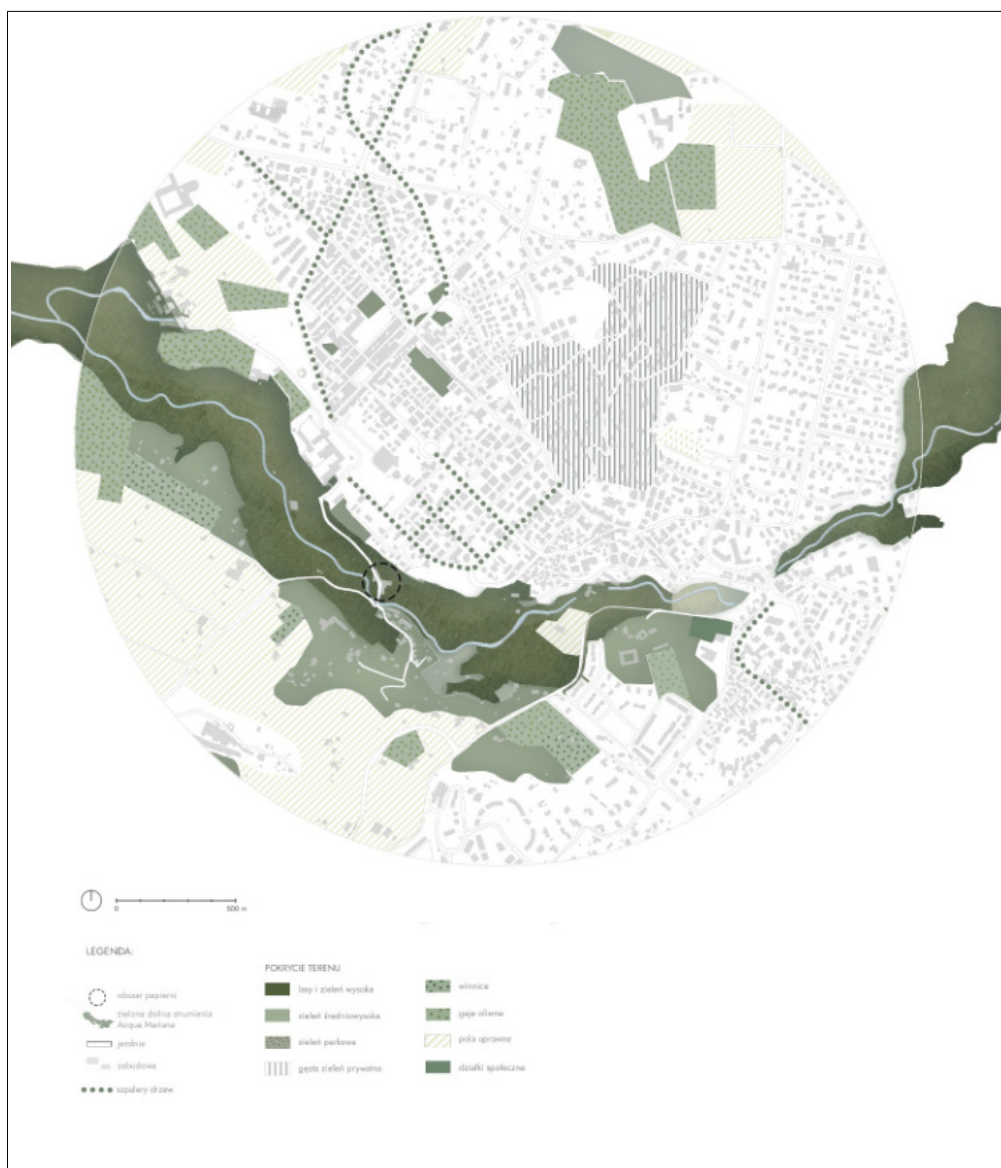

Rys. 1.4 Analiza funkcji i obszarów urbanistycznych. Opracowanie własne.

Wnioski z analizy:

- Centralna część miasta jest wyposażona we wszelkie usługi zaspokajające potrzeby administracyjne, kulturowe, religijne, zdrowotne, edukacyjne a także rekreacyjne i rozrywkowe.
- Usługi są skupione głównie w 3 rejonach miasta oraz występują pojedynczo na obszarach zdominowanych przez zabudowę mieszkaniową.
- Analizowana część miasta mogłaby spełniać wymóg miasta 15 minutowego przy poprawie infrastruktury pieszo-rowerowej.

1.2.4 Analiza uwarunkowań przyrodniczych

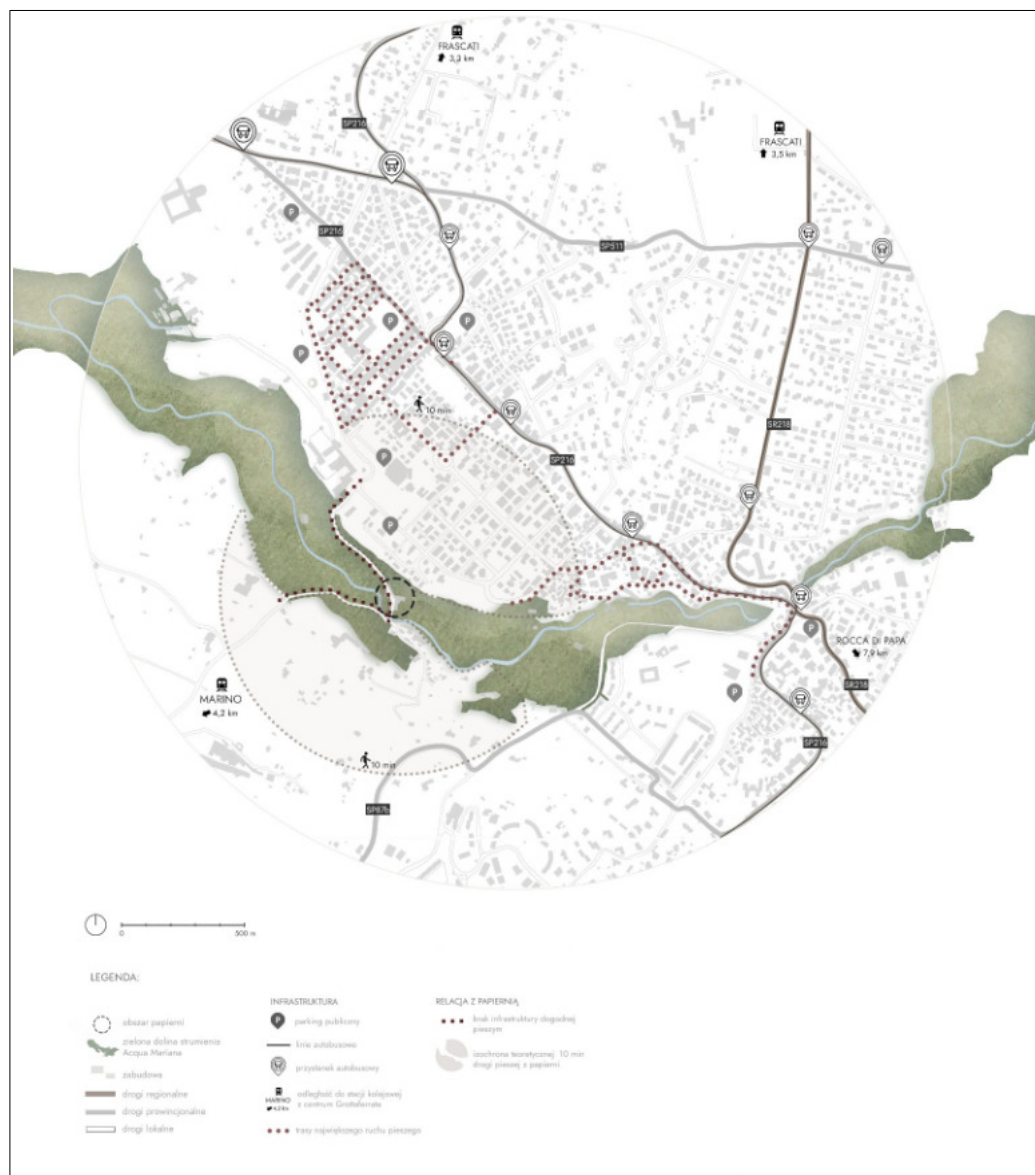

Rys. 1.5 Analiza uwarunkowań przyrodniczych. Opracowanie własne.

Wnioski z analizy:

- Dolina strumienia Acqua Mariana jest dominującym i unikatowym kompleksem zieleni w obrębie Grottaferrata a także pobliskiej okolicy, jest w większości pokryta roślinnością wysoką i średniowysoką, w dużej mierze niedostępną.
- Na terenie gminy znajduje się wiele terenów uprawnych, w tym gaje oliwne i winnice, których uprawie szczególnie sprzyjają korzystne warunki klimatyczne i glebowe.
- W mieście jest wiele parków, jednak są one niewielkie i bardziej przypominają ogrody miejskie. Brakuje większego obszaru zielonego przeznaczonego na rekreację, z odpowiednią infrastrukturą.

1.2.5 Analiza transportu i dostępności

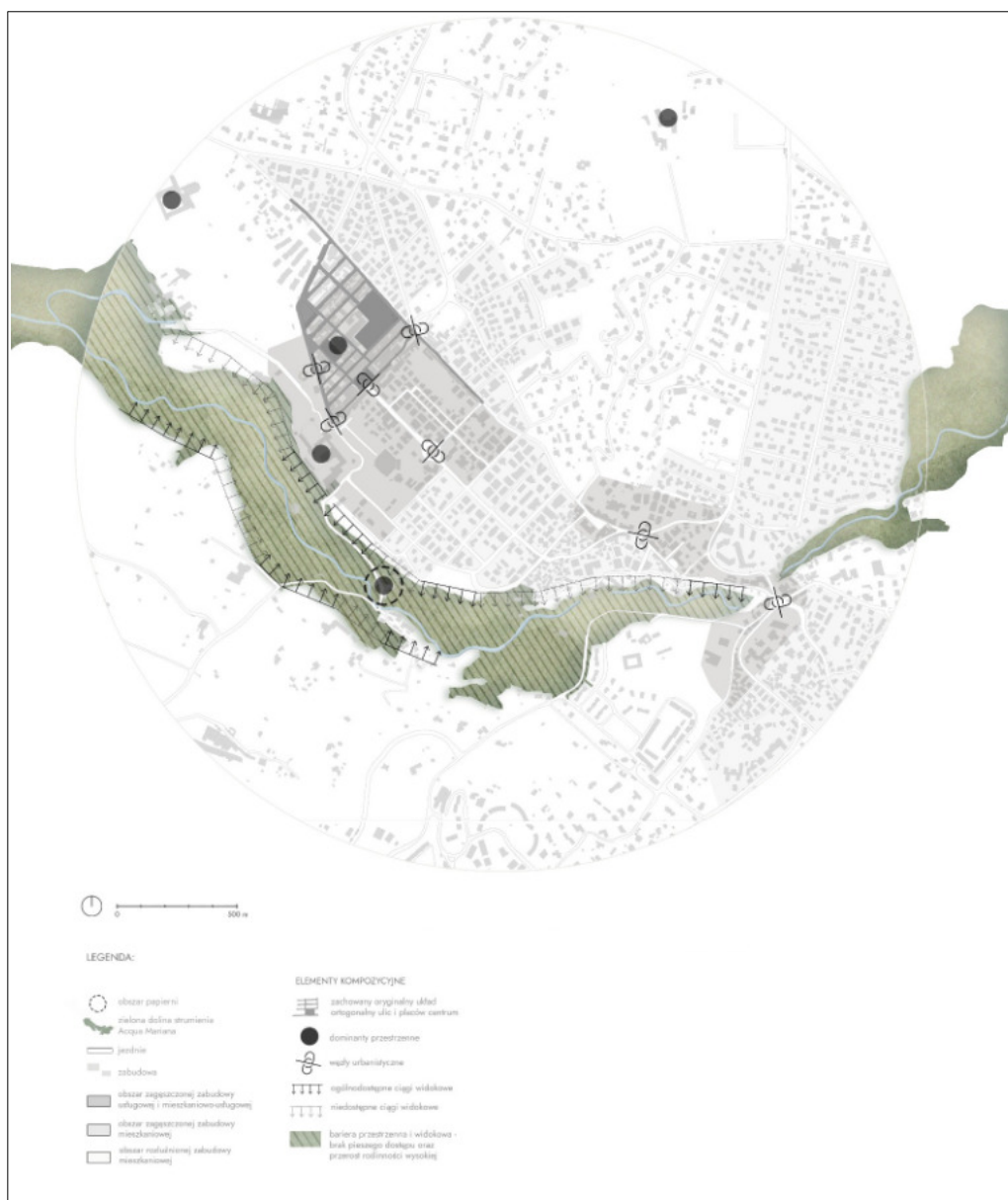

Rys. 1.6 Analiza transportu i dostępności. Opracowanie własne.

Wnioski z analizy:

- W Grottaferrata dominuje ruch samochodowy a przez miasto przebiegają bardzo często uczęszczane trasy dojazdowe pomiędzy Rzymem i gminami Castelli Romani.
- Transport zbiorowy ogranicza się do linii autobusowych łączących gminę z Rzymem oraz miejscowościami przygranicznymi i najbliższymi stacjami kolejowymi w Frascati i Marino
- Brak jest infrastruktury pieszorowerowej umożliwiającej swobodne i bezpieczne poruszanie się w obrębie miejscowości i poza nią.
- Papiernia znajduje się 10-15 minut pieszo od centrum, ale dojście do niej jest utrudnione z powodu braku pobocza i szybkiego ruchu na drodze, która jest jedynym szlakiem łączącym centrum z południową częścią miasta.

1.2.6 Analiza uwarunkowań kompozycyjnych

Rys. 1.7 Analiza uwarunkowań kompozycyjnych. Opracowanie własne.

Wnioski z analizy:

- W analizowanym obrębie widoczne są wyraźnie różnice w zagęszczeniu zabudowy wynikające z uwarunkowań historycznych, funkcjonalnych oraz różnic wysokości terenu.
- W centrum zachowano oryginalny, wąski układ ortogonalny, który jest jedynym takim układem w obrębie miasta.
- Można wyróżnić dominanty przestrzenne na podstawie ich gabarytów oraz wyeksponowania.
- Dolina strumienia Acqua Mariana, na swoich obrzeżach, oferuje imponujące widoki na miasto i okolicę. Dostęp do tych punktów widokowych jest częściowo ograniczony z powodu sprywatyzowania terenu, naturalnych barier terenowych oraz gęstego porostu wysokich drzew.

1.3 Analizy w skali wybranego terenu

1.3.1 Charakterystyka obszaru doliny i papierni

Rys. 1.8 Ilustracja doliny Vallone w Grottaferrata. Opracowanie własne.

Grottaferrata i vallone tworzą nierozdzielalną całość - dolina ze strumieniem Acqua Mariana stanowi nie tylko wyjątkowe bogactwo przyrodniczo-krajobrazowe, ale jest również nośnikiem ważnej historii miasta. Ten zielony korytarz przez wieki był również obszarem działalności rzemieślniczej, pobudzającej rozwój Grottaferrata. Natomiast woda ze strumienia Acqua Mariana od czasów rzymskich była używana do zaopatrywania Rzymu, przy wykorzystaniu akweduktów i kanałów. Na szlaku strumienia znajdują się również dwa wodospady - Gavotti i San Bartolomeo.

Powstanie i forma doliny w Grottaferrata jest wynikiem zapadnięcia się wulkanu Lacjum kilkaset tysięcy lat temu. Dolina rozciąga się na długości kilku kilometrów wzdłuż strumienia, mając swój początek w Valle Molara (wschodni graniec gminy Grottaferrata) do Valle Marciana (kraniec zachodni). Obszar doliny w pierwszym odcinku jest nazywany rowem Ladroni, a od Squarciarelli przyjmuje nazwę Vallone. Roślinność porastająca dolinę jest w większości typu liściastego, ekspozycja i czynniki mikroklimatyczne determinują dość zróżnicowaną strukturę florystyczną. W odniesieniu do dominującej roślinności leśnej odnotowuje się obecność dębów indyckich, dębu ostrolistnego i/lub dębu korkowego. Do najliczniejszych gatunków drzew

i krzewów należą wawrzyn szlachetny, klon jesionolistny, wiązowiec, akacja, bug zwyczajny, bożodrzew i różne rodzaje figowców, a pośród drzew iglastych dominują sosny piniowe¹³⁵.

Obszarem zainteresowania jest natomiast fragment rozciągający się od parku Squarciarelli do wodospadu Gavotti. Ukształtowanie terenu na wybranym obszarze charakteryzuje się znaczną różnicą wysokości – od ok. 240 m.n.p.m. do 350 m.n.p.m. Obszar ten wyróżnia się źródłami Squarciarelli (Caput Aquae Julia), obecnością zabudowań historycznych oraz wspomnianymi wodospadami. Obecnie teren jest zaniedbany, porośnięty dziczą roślinnością i pozbawiony udogodnień. Biegąca w dolinie droga delle Mola Vecchia częściowo jest niedostępna dla ruchu pieszego i rowerowego.

Układ doliny w obszarze rozciągającym się od parku Squarciarelli można poznać podążając drogą delle Mola Vecchia – której nazwa wskazuje na jej dawne przeznaczenie. Na jej trasie w pierwszej kolejności znajdował się pierwszy młyn na cieku wodnym - Mola dei Frati, obecnie niemalże nieistniejący. Na kontynuacji drogi, kilkaset metrów dalej, znajduje się wodospad św. Bartłomieja, który niegdyś zasiliał drugi młyn (Mola di San Bartolomeo). Choć jego pozostałości wciąż są dobrze widoczne, są niemal ruiną. W pobliżu młyna znajduje się niewielkie źródło wody¹³⁶. Na odcinku za wodospadem droga osiąga przyjemne nachylenie, a strumień przepływa w niższej części doliny, na południowy-zachód od drogi. Mniej więcej w połowie odległości do papierni z drogi delle Mola Vecchia prowadzi odgałęzienie, którym po kilkuset metrach wychodzi się na papiernię, a dokładnie cartiera di sopra. Z tej strony teren papierni nie jest w żaden sposób zamknięty ani odgradzony, pozostawiając dostęp do jej zewnętrzna dla każdego potencjalnego przechodnia. Przed laty również wewnątrz papierni nie było zamknięte, co skutkowało poddaniem jej przez lata na zniszczenia i akty wandalizmu.

Rys. 1.9 Ilustracja przedstawiająca Mola dei Frati – pierwszy młyn na trasie strumienia Acqua Mariana. Źródło: portal osservatoriocollialbani.it

Rys. 1.10 Ilustracja przedstawiająca Mola di San Bartolomeo – pierwszy młyn na trasie strumienia Acqua Mariana. Źródło: portal osservatoriocollialbani.it

135 Dr. Forestale Giovanni Ludovici: Progetto per la realizzazione di un ecocentro comunale per la raccolta dei rifiuti raccolti in modo differenziato Villa Senni, INDAGINE VEGETAZIONALE, Comune di Grottaferrata, Marzec 2018

136 D'Ottavi Angelo: Grottaferrata – Creazione del Parco Urbano del Vallone, <http://www.osservatoriocollialbani.it/2023/02/10/grottaferrata-creazione-del-parco-urbano-del-vallone/>, (dostęp: 16.07.2024)

Rys. 1.11 Zdjęcie wodospadu św. Bartłomieja.
Źródło: portal osservatoriocollialbani.it

Rys. 1.12 Zdjęcie strumienia Acqua Mariana.
Źródło: portal nl.wikiloc.com

Rys. 1.13 Mapa przedstawiająca lokalizację papierni, dróg i strumienia. Numerami oznaczone są miejsca wykonania następujących zdjęć. Opracowanie własne.

Rys. 1.14 Widok na północną elewację papierni.
Źródło: Archiwum prywatne.

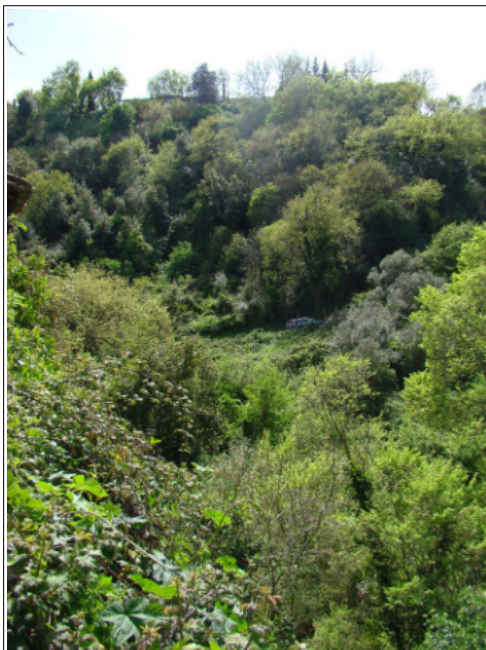

Rys. 1.15 Widok papierni z drogi Giulano della Rovere. Widoczna w pierwszej kolejności fasada kaplicy z wejściem. Źródło: Archiwum prywatne.

Papiernię można obejść w tym miejscu ze wszystkich stron. Od strony północnej teren układa się w spadek w stronę drogi Giuliano della Rovere, a wzdłuż tego wzniesienia znajduje się kilka wejść do budynku papierni, w tym wejście do dawnego domu właściciela, do głównej sali oraz do segmentu przedłużającego kaplicę. Od strony wzgórza ziemię wzmacnia kamienny mur, zapobiegający osuwiskom na papierni. Schodząc w dół dociera się do przecięcia dróg. W tym miejscu teren papierni zamyka brama.

Rys. 1.16 Widok na papiernię i drogę Giulano della Rovere. Po lewej cartiera di sopra, po prawej cartiera di sotto. Źródło: Archiwum prywatne.

Rys. 1.17 Widok na dolinę sprzed cartiera di sotto. Widoczny samochód jadący drogą San't Anna. Źródło: Archiwum prywatne.

Rys. 1.18 Widok na drogę Giulano della Rovere prowadzącą z opactwa do papierni. Źródło: Archiwum prywatne.

Droga Giulano della Rovere przebiega pomiędzy budynkami papierni, wydzielając cartiera di sopra i cartiera di sotto. Jest to jedyna droga w najbliższej okolicy przecinająca wąwóz, w związku z czym aktywnie odbywa się po niej ruch samochodowy. Obecnie nad częścią drogi, pomiędzy budynkami papierni, znajduje się metalowa konstrukcja z 2008 roku, chroniąca przed zawałającą się strukturą papierni, widoczna na zdjęciu nr 3. Podążając drogą w przeciwnym kierunku dociera się do opactwa oraz centrum miasta. Wąwóz wzdłuż drogi jest porośnięty bardzo gęstą zielenią, co ilustruje zdjęcie nr 4. Na zdjęciu nr 5 widoczna jest natomiast sama droga – jest to dość wąska i kręta trasa, pozbawiona bezpiecznego pobocza. Stanowi to znaczne utrudnienie dla niezmotoryzowanych uczestników ruchu, droga powinna zostać przebudowana z wydzieleniem pobocza i elementów spowalniających ruch samochodowy, a ograniczenie prędkości powinno zostać zastosowane na dłuższym odcinku.

Wschodnio-południowy obszar cartiera di sopra to z kolei dość stroma skarpa, widoczna na zdjęciu nr 6. Przed laty zagospodarowana pod sad, czego przejawem jest obecność licznych drzew owocowych. Z tej strony znajduje się również mały obiekt towarzyszący papierni. Po zejściu ze skarpy wychodzi się również na drogę Giulano della Rovere, od południowej strony kompleksu papierni, którego dominantą jest okazała kamienna przypora (zdjęcie nr 7). W tym miejscu kiedyś znajdowała się wieża, która obecnie zaniknęła w bryle przykrytej dachem o równej wysokości. Kontynuując trasę wzdłuż drogi dociera się do mostu oraz skrzyżowania z drogą Sant' Anna i degli Scozzesi. Droga Sant' Anna pnie się pod górę, skąd rozciągają się widoki na całą dolinę oraz papiernię.

Rys. 1.19 Widok na skarpę od południowej strony cartiera di sopra Źródło: portal it.wikiloc.com.

Rys. 1.20 Widok na przyporę od południowej strony cartiera di sopra, znajdującą się w miejscu dawnej wieży. Źródło: Archiwum prywatne.

Rys. 1.21 Widok papiernię i dolinę z drogi Sant'Anna. Z przodu widoczny jedyny pozostały budynek cartiera di sotto. Źródło: Archiwum prywatne.

Wróciwszy do punktu przecięcia dróg Giulano della Rovere i delle Mola Vecchia możliwe jest kontynuowanie trasy w głąb doliny. Na tym odcinku droga jest jasno wytyczona (zdjęcie 8), natomiast prowadzące od niej poszczególne odnogi są już prawie całkowicie zarośnięte, a dostęp do strumienia jest miejscami utrudniony. Wzdłuż tej trasy, na wysokości opactwa, znajdują się ruiny dawnej huty żelaza, niemalże całkowicie zapomniane. W pobliżu znajduje się duża fontanna ze źródłem. Niemal na granicy huty znajduje się pozostałość działalności przemysłowej z początku XX wieku należący do STFER, później STEFER, a mianowicie tama, śluzy i podziemny kanał o długości kilku kilometrów, który doprowadzał wodę do stacji tramwajowej Villa Senni w celu chłodzenia¹³⁷. Pozostałe kilometry trasy to malownicze obszary doliny, meandrujące wzdłuż strumienia i pokryte gęstą zielenią. Na jej końcu znajduje się drugi z wodospadów – Gavotti. Spływająca z niego woda trafia do oczyszczalni w Valle Marciana.

Rys. 1.21 Widok na drogę delle Mola Vecchia w stronę dawnej huty. Źródło: Archiwum prywatne.

Rys. 1.21 Widok na ruiny dawnej huty. Źródło: Archiwum prywatne.

Świetną dokumentacją Vallone i jej historii jest film „*Traversata integrale del Vallone di Grottaferrata*”, opublikowany na platformie YouTube przez mieszkańca Grottaferrata – Davida Pelei, fascynata lokalnej historii. Ukazuje on ze wszelkimi szczegółami stan w jakim znajduje się dolina, strumień oraz zabudowania, a także jakim wyzwaniem może być obecnie jej przejście. Film jest także wyrazem troski o dobro wspólne Grottaferrata, czego podkreśleniem są komentarze mieszkańców, wyrażające wdzięczność za nagłośnienie tematu zaniedbania doliny.

137 D'Ottavi Angelo: Grottaferrata – Creazione del Parco Urbano del Vallone, <http://www.osservatoriocollialbani.it/2023/02/10/grottaferrata-creazione-del-parco-urbano-del-vallone/>, (dostęp: 16.07.2024)

1.3.2 Uwarunkowania i wytyczne prawne oraz planowane przeznaczenie przez Comune di Grottaferrata

Program P.R.U.S.S.T. Asse Tributino "fata viam invenient" to kompleksowy projekt urbanistyczny, który obejmuje system terytorialny via Tiburtina, łączący Rzym, Tivoli, Guidonię i Castel Madama. Oś infrastrukturalna Tiburtino charakteryzuje się współistnieniem kryzysów środowiskowych, historyczno-archeologicznych i działalności produkcyjnej. Wraz z ekspansją przemysłu od lat 40. XX wieku oraz spontanicznym rozwojem nowych ośrodków produkcyjnych w kolejnych dekadach, pojawiła się wyraźna nierównowaga między infrastrukturą a rosnącym zagęszczeniem funkcji i przepływów.

Aby sprostać tym wyzwaniom, PRUSST opiera się na trzech głównych osiach interwencji. Pierwsza dotyczy poprawy dostępności i mobilności, druga koncentruje się na równowadze środowiskowej i ochronie dziedzictwa historycznego, a trzecia zakłada transformację terenów przemysłowych w zintegrowane obszary działalności. Program wpisuje się w szerszą strategię rewitalizacji miast i terytoriów, zapoczątkowaną przez Ministerstwo Robót Publicznych w 1998 roku. Jego celem jest rozwój infrastruktury transportowej, modernizacja osiedli przemysłowych, przeciwdziałanie degradacji miejskiej oraz wspieranie innowacji i konkurencyjności przedsiębiorstw. W praktyce oznacza to inwestycje w transport, energetykę, ochronę środowiska, a także modernizację przestrzeni publicznych i obiektów o wartości kulturowej. PRUSST dąży do stworzenia harmonijnej, funkcjonalnej i zrównoważonej przestrzeni miejskiej, łącząc rozwój gospodarczy z troską o środowisko i dziedzictwo historyczne.

Działania założone we wszystkich trzech osiach programu miały objąć również teren doliny, zapewniając poprawę dostępności i ochronę tego kompleksu przyrodniczo-historycznego a „renowacja obiektów o dużej wartości historyczno-artystycznej, rozwój typowego rzemiosła, przekształcanie kompleksów przemysłowych o wartości kulturowej w celu wykorzystania ich na inne cele”, w założeniu miały objąć również obiekt starej papierni i zabudowania towarzyszące. Odpowiedzią na ustanowienie projektu jest koncepcja utworzenia Parku Miejskiego Doliny Vallone, zaproponowana przez Ossercatorio dei Colli Albani per L’archeologia e L’ambiente.

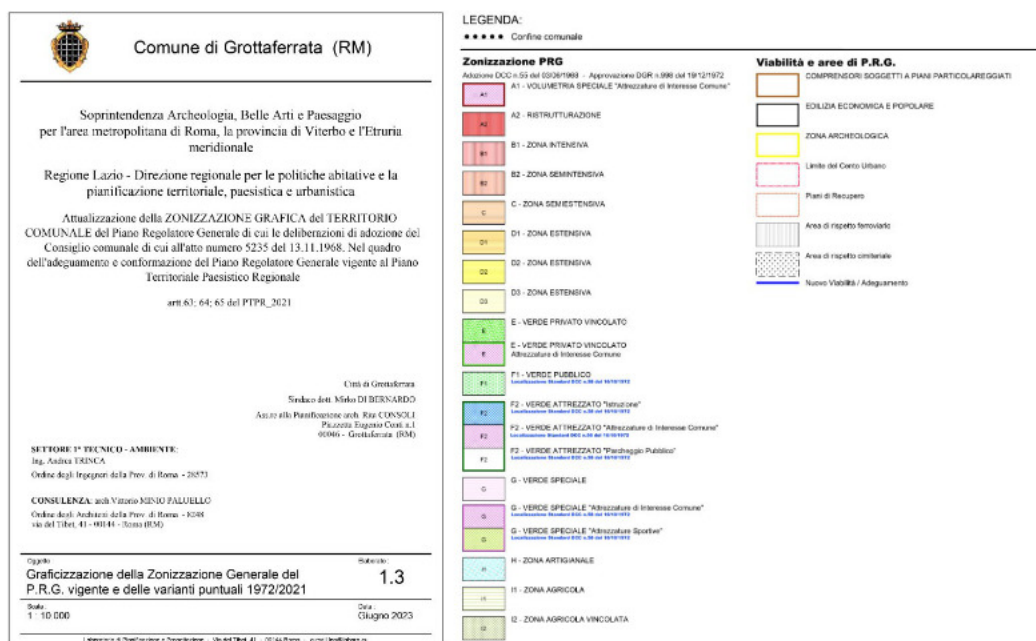
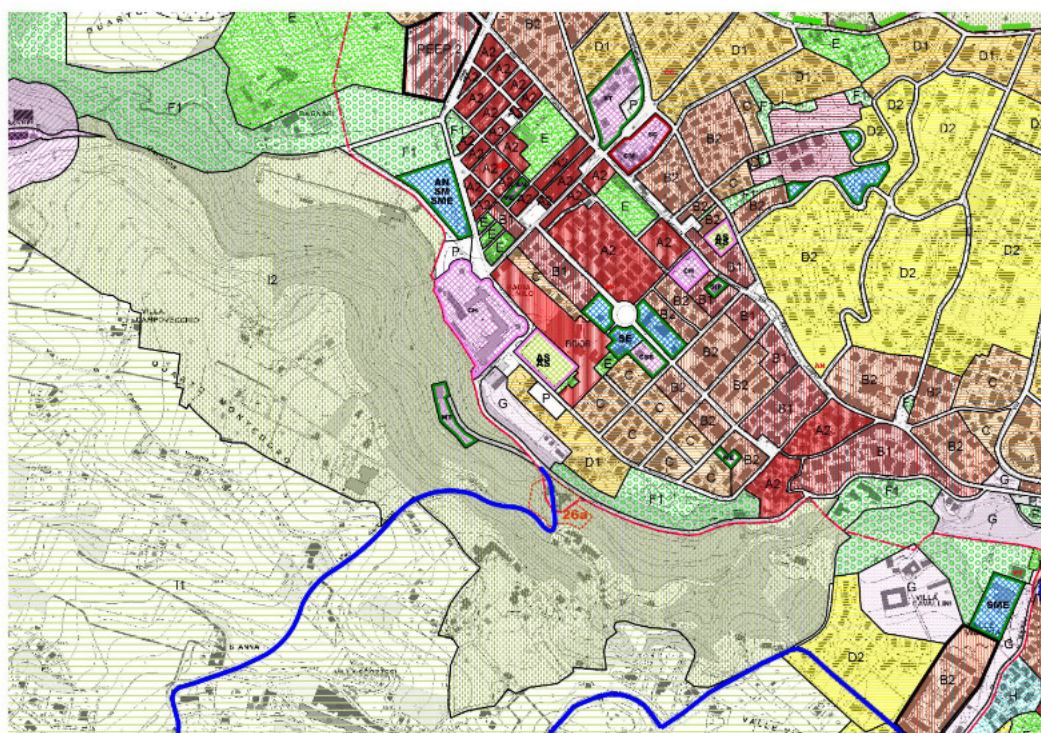
W czerwcu 2023 roku zarząd gminy Grottaferrata ustanowił P. R. G. - Piano Regolatore Generale Comunale, czyli włoski odpowiednik planu ogólnego gminy. W planie obszar gminy został podzielony na strefy w zależności od przeznaczenia danego terenu. Wydzielono również strefy ochronne dla poszczególnych stref i elementów zabudowy oraz infrastruktury. W planie wytyczne zostały także poszczególne obszary objęte dodatkowymi opracowaniami.

Omawiany fragment doliny został niemal całkowicie oznaczony jako strefa I2 – Zona agricola vincolata, co odnosi się do obszaru rolnego objętego określonymi ograniczeniami (vincoli), które mogą wynikać z różnych przepisów i polityk ochronnych. Powodem zakwalifikowania obszaru do tej kategorii może być objęcie go ochroną ze względu na jego

wartość przyrodniczą, historyczną lub krajobrazową, z ograniczoną możliwością budowy nowych obiektów lub restrykcjami dotyczącymi rodzaju upraw i działalności, aby zachować określony charakter roślinności. W przypadku obszaru doliny stosowane są wszelkie te ograniczenia, jako wyraz potrzeby ochrony charakteru przyrodniczego i wartości historycznych tego miejsca.

Dodatkowo, budynek papierni został objęty linią wyznaczającą granice centrum historycznego. Papiernia i jej bezpośrednie otoczenie oznaczono jako obszar 26a – Piano di Recupero Cartiera. Piano di Recupero w planie zagospodarowania przestrzennego gminy odnosi się do konkretnego obszaru przeznaczonego do rewitalizacji i przekształceń urbanistycznych. Plan odnowy urbanistycznej jest stosowany do obszarów zdegradowanych lub wymagających reorganizacji i może obejmować modernizację budynków, poprawę infrastruktury czy zmianę funkcji terenów. Możliwymi założeniami takiego planu jest adaptacja budynków historycznych na nowe funkcje miejskie lub turystyczne, zachowując wartość architektoniczną po przeprowadzeniu renowacji istniejących obiektów. Plan może zakładać również zintegrowany rozwój – może obejmować poprawę infrastruktury drogowej, przestrzeni publicznych oraz wprowadzenie ekologicznych rozwiązań urbanistycznych.

Drugi wyszczególniony obszar obejmuje ruiny huty oraz teren towarzyszący i prowadzący do niej fragment drogi delle Mola Vecchia. Teren został opisany jako E – Verde vincolato privato – Attrezzature di Interesse Comune. Verde vincolato privato" to prywatny teren zielony objęty ograniczeniami. Jest to przestrzeń należąca do podmiotów prywatnych, ale z narzuconym zakazem zabudowy lub określonymi ograniczeniami dotyczącymi jej użytkowania. Może być przeznaczona na zieleń ochronną, rekreacyjną lub krajobrazową, ale jej właściciel nie może swobodnie zmieniać jej przeznaczenia. "Attrezzature d'interesse comune" – infrastruktura o znaczeniu wspólnotowym. Oznacza, że teren może być wykorzystany na obiekty lub usługi służące społeczności, np. parki, place zabaw, boiska, ścieżki rowerowe, ogrody społeczne. W praktyce może to oznaczać, że właściciel ma obowiązek udostępniać teren mieszkańcom lub przestrzegać określonych zasad jego zagospodarowania.

Rys. 1.22 Fragment P.R.G. Grottaferrata z czerwca 2023 roku. Źródło: Comune di Grottaferrata.

1.3.3 Struktura własnościowa

Obszar objęty opracowaniem w większości stanowi własność Comune di Grottaferrata. Budynek papierni i ruiny huty są własnością prywatną, natomiast są objęte regulacjami P.R.G., wyznaczającymi ograniczenia w zarządzaniu nimi i dostosowaniu przeznaczenia.

1.4 Inwentaryzacja obiektu papierni

W celu odpowiedniego przygotowania do pracy projektowej przeprowadzona została inwentaryzacja obiektu papierni. Inwentaryzacja została przygotowana na podstawie:

- materiałów opracowanych i udostępnionych na stronie biur architektonicznych Anelinda di Muzio i Studio DDM Associati, zawierających inwentaryzację i projekt rekonstrukcji cartiera di sotto oraz renowacji cartiera di sopra;
- ilustracji i informacji zawartych książce „*L'archeologia industriale nel Lazio. Storia e recupero*”, Natoli M. Wydawnictwo Fratelli Palombi Editori, 1989 Marino
- filmu „*Traversata integrale del Vallone di Grottaferrata*”, opublikowanego na platformie YouTube przez mieszkańca Grottaferrata – Davida Pelei,
- zdjęć, ilustracji i informacji zgromadzonych ze źródeł dostępnych w internecie,
- zdjęć i obserwacji własnych z oględzin terenu projektowego.

Przedstawiony zostanie zarówno stan obecny obiektu, jak i koncepcja odtworzenia jego większościowej formy. Celem jest zdobycie odpowiedniej wiedzy na temat obiektu w celu wytyczenia adekwatnych założeń projektowych i możliwości przekształcenia obiektu w odpowiednim nurcie architektonicznym i przestrzennym oraz realiach konstrukcyjnych.

Papiernia położona jest mniej więcej na wysokości 300 m.n.p.m., składa się z dwóch głównych części *cartiera di sotto* i *cartiera di sopra*, wydzielonych drogą Giulano della Rovere. Budynek, ze względu na położenie na zróżnicowanej wysokości i wielokrotne przebudowy charakteryzuje się fragmentaryczną formą, przekrywaną dachami o zmiennej ilości połączy i ich nachyleniu. W bryle niekiedy klarownie widoczny jest podział na części starsze i nowsze oraz ich przeznaczenie – świadczy o tym m.in. ich umiejscowienie i proporcje, zmienne grubości ścian, wnętrza, detale oraz stan murów. Ze względu na czas powstania, część kondygnacji jest stosunkowo niska, a poszczególne przejścia dość wąskie. Dotyczy to segmentów, w których nie wykorzystywano większych maszyn. Natomiast w głównych pomieszczeniach produkcyjnych pomieszczenia są dość przestronne i wysokie, prawdopodobnie zostały przebudowane na potrzeby wdrożenia w użytek nowocześniejszych maszyn. Wejścia do budynku są rozmieszczone po całym kompleksie na różnych kondygnacjach. Pomimo industrialnego przeznaczenia budynku niekiedy zastosowane zostały elementy dekoracyjne.

1.4.1 Stan obecny

Papiernia jest obecnie częściową ruiną, a jej stan techniczny systematycznie się pogarsza. Wieloletnie zaniedbania, brak użytkowania oraz konserwacji doprowadziły do postępującej degradacji budynku. Kubatura oraz forma obiektu została znacząco zredukowana i uproszczona względem dostępnej dokumentacji fotograficznej z końca XIX wieku, określanej na mniej więcej 4000 m³. Znaczne pogorszenie zaszło na przestrzenie ostatnich kilkudziesięciu, a w szczególności kilkunastu lat, w ciągu których nastąpił znaczny przyrost roślinności w dolinie, a nawarstwiające się latami zaniedbania budynku doprowadziły do trwałych zniszczeń. Proces niszczenia papierni można zaobserwować dzięki dokumentacji ilustracyjnej i fotograficznej zawartej w „*L'archeologia industriale nel Lazio. Storia e recupero*”, zdjęciach panoramicznych Google Street View na przestrzeni lat 2009-2022 oraz aktualnej dokumentacji.

Konstrukcja, pozbawiona odpowiednich zabezpieczeń, ulega stopniowemu niszczeniu. Budynek jest nieosłonięty przed niekorzystnymi warunkami atmosferycznymi, a w szczególności wilgocią, która przyczynia się do erozji murów i rozwoju pleśni, w konsekwencji również do pękania i kruszenia się materiałów budowlanych. Negatywny wpływ ma również bujna roślinność, która z biegiem lat coraz znacznie porasta obiekt. Korzenie drzew i krzewów wnikają w spękane mury oraz fundamenty, a rośliny pnące oraz mchy porastają ściany, zwiększając ich podatność na zatrzymywanie wilgoci. Dodatkowym czynnikiem destrukcyjnym są akty wandalizmu, takie jak uszkodzanie murów, wybijanie okna oraz nielegalne wtargnięcia. Brak skutecznej ochrony sprawia, że obiekt jest narażony na dalsze zniszczenia zarówno ze strony natury, jak i działalności ludzkiej.

Skala oraz rodzaj degradacji poszczególnych elementów i murów zostały szczegółowo udokumentowane i opisane przez architektów biur Anelinda di Muzio i Studio DDM Associati. Zidentyfikowali m.in. rozwarstwienie muru (cavillatura), wypłukiwanie muru (dilavamento), wybrakowania (mancanze), spękania (fessurazione) czy występowanie erozji (erosione), patyn organicznych (patina biologica) i porostu wegetacją (presenza vegetazione). Najczęstszymi przyczynami tych degradacji są: wpływ wiatru, zawilgocenie oraz mostki termiczne.

Aby zabezpieczyć budynek przed dalszą degradacją, należy zastosować kompleksowe działania konserwatorskie oraz wzmocnić jego osłabioną konstrukcję i uzupełnić ubytki w strukturze.

 DEGRADATO INTONACO CAVILLATURA DEFINIZIONE: (DEGRADAZIONE CHE SI MANIFESTA COME FESSURAZIONE SUPERFICIALE DIFFUSA) CAUSE: - BRUCIATURE - OSCILLAZIONE TERMICA	 DEGRADATO INTONACO DEPOSITO DEFINIZIONE: ACCUMULO DI INTONACI, RESTI DI UN'A NATURA QUALSIASI, ADOTTANDO PER UNO, TROVANDO, QUALCOSA CON UNA SPESORE UNIFORME E, GENERALMENTE, SCARSA COERENZA E, NECESSARIAMENTE, SOTTOFONDI CAUSE: - AZIONE DEL VENTO	 DEGRADATO INTONACO DILAVAMENTO DEFINIZIONE: ASPORTAZIONE DI MATERIALE DALLA SUPERFICIE DI INFINITI PUNTI A PIoggIA BATTENTE SUL RUGO L'INIBITO DI ACQUA METEORICA CAUSE: - AZIONE DEL VENTO - ACCIDENTI D'ACQUA - MANCANZA DI PROTEZIONE	 DEGRADATO INTONACO DISTACCO DEFINIZIONE: SOLUZIONE DI CONTINGENTI TRA STRATI SUPERFICIALI DEL MATERIALE, DA UNA LORO CHE RISULTA AL SOTTOSTANTE, PRELUDE IN GENERALE ALLA CACATA DELLA STRUTTURA CAUSE: - RISALITA CAPILLARE - VIBROCOMPRESSIONE - AZIONE DEL VENTO
 DEGRADATO INTONACO MANCANZA PARZIALE DEFINIZIONE: CADUTA E PERDITA DI PARTI CON MESSA IN LUCE DEGLI STRATI D'INTONACO PIU' PROFONDI CAUSE: - ACCESSO DI ACQUA - OSCILLAZIONE TERMICA - PROPRIETA' MECCANICHE DEI MATERIALI	 DEGRADATO INTONACO MANCANZA TOTALE DEFINIZIONE: CADUTA E PERDITA DI PARTI CON MESSA IN LUCE DEL SOTTOSTANTE CAUSE: - ACCESSO DI ACQUA - OSCILLAZIONE TERMICA - PROPRIETA' MECCANICHE DEI MATERIALI	 DEGRADATO INTONACO FESSURAZIONE DEFINIZIONE: DEGRADAZIONE CHE SI MANIFESTA CON LA FORMAZIONE DI SOLI LINEE DI CONTINUITA' NEL MATERIALE E CHE PUO' PER CAUSE DI SPONTANEO RIGRESSO DELLE PARTI CAUSE: - OSCILLAZIONE TERMICA - PROPRIETA' MECCANICHE DEI MATERIALI	 DEGRADATO INTONACO MACCHIA DEFINIZIONE: ALTERAZIONE CHE SI MANIFESTA CON IMBAGNANTAMENTO ACCIDENTALE E LOCALIZZATO DELLA SUPERFICIE E' DOVUTA ALLA PRESSIONE DI MATERIALE E INTONACO AL SOTTOSTANTE, PER CAUSE DI RAGIONE, CALI DI FINE, SCOPPIO, INFIAMMAZIONE, VIBRAZIONI CAUSE: - ACCESSO DI ACQUA - PRESSIONE DI GAS
 DEGRADATO INTONACO MANCANZA ELEMENTI DECORATIVI DEFINIZIONE: CADUTA E PERDITA DI PARTI DECORATIVE CON MESSA IN LUCE DEGLI STRATI D'INTONACO PIU' PROFONDI O DEL SOTTOSTANTE CAUSE: - ACCESSO DI ACQUA - OSCILLAZIONE TERMICA - PROPRIETA' MECCANICHE DEI MATERIALI	 DEGRADATO INTONACO RIPIRESA CEMENTIZIA E/O INCONGRUA DEFINIZIONE: INTAGLIAMENTO DELL'INTONACO TRASVERSALE CON MATERIALI INCONGRUI PER CARATTERISTICO D'INCONGRUA CAUSE: - CAUSE ALTERRATIVE	 DEGRADATO INTONACO DEPOSITO - CROSTA DEFINIZIONE: INTAGLIO SUPERFICIALE DI ALTERAZIONE DEL MATERIALE L'APPORTO DI DEI PRODOTTI SOLIDI PER EVENTUALI TRATTAMENTI DI SPERIMENTAZIONE, E' QUINDI, TRAGGIA E DETERMINATA DALLA PARTI SOTTOSTANTI PER LE CARATTERISTICHE MORFOLOGICHE E PER IL COLORE CAUSE: - PRESSIONE DI VIBRAZIONI - PRESSIONE DI INFIAMMAZIONE	 DEGRADATO INTONACO RICONFIAMENTO DEFINIZIONE: SOGLIAMENTO SUPERFICIALE E LOCALIZZATO DEL MATERIALE CHE ASSUME FORMA E CONSISTENZA UNIFORME CAUSE: - ACCESSO DI ACQUA - AZIONE DEL VENTO - FATTORI CLIMATICI
 DEGRADATO INTONACO EROSIONE DEFINIZIONE: ASPORTAZIONE DI MATERIALE DALLA SUPERFICIE DOVUTA A PROCESSO DI NATURA DIVERSA CAUSE: - AZIONE DEL VENTO	 DEGRADATO INTONACO PATINA BIOLOGICA DEFINIZIONE: STRATO SOTTILE, MORBIDO E INCONGRUO, ADERENTE ALLA SUPERFICIE E' DI NATURE NATURALI BIOLOGICA E' COLPITA D'INFEZIONE E' PUO' DI PUO' VENERE, COSTITUITA PREVALENTEMENTE DA MICROORGANISMI CHE POSSONO ADATTARSI ALL'ACQUA, TERRENO, ECC. CAUSE: - ACCESSO DI ACQUA - FATTORI CLIMATICI	 DEGRADATO INTONACO PRESENZA DI VEGETAZIONE DEFINIZIONE: LOCALIZIONE INFEZIONATA QUANDO VI SONO LEVIGHE, BUCHI E PORE CAUSE: - ACCESSO DI ACQUA - FATTORI CLIMATICI	 DEGRADATO INTONACO PRESENZA DI VEGETAZIONE SUPERIORE DEFINIZIONE: LOCALIZIONE INFEZIONATA QUANDO VI SONO PIANTE COME APPARTENENTI ALLE SPECIE TRONCHI CAUSE: - ACCESSO DI ACQUA - FATTORI CLIMATICI

Rys. 1.24 Zdjęcie papierni z książki „*L'archeologia industriale nel Lazio. Storia e recupero*”, datowane ok. lata 80' XX wieku, na krótko przed jej wydaniem. Udokumentowany stan budynku wskazuje znacznie mniejszą skalę zniszczeń względem czasów obecnych. Zachowane są wszystkie przekrycie dachowe ocalałych zabudowań oraz widoczny jest odsłonięty fragment zrujnowanych zabudowań cartiera di sotto, obecnie niemożliwy do dostrzeżenia przez przerost roślinności. Źródło: „*L'archeologia industriale nel Lazio. Storia e recupero*”, Natoli M. Wydawnictwo Fratelli Palombi Editori, 1989 Marino

Całkowitemu zniszczeniu uległa znaczna część *cartiera di sotto*, zachowana została część niższych kondygnacji całego segmentu oraz niemalże całościowo pojedyncza bryła, najbardziej wysunięta na północ.

Druga część zachowała się natomiast niemal całkowicie. Względem dokumentacji z końca XIX wieku w bryle zredukowana została wieża, która znajdowała się na południowym krańcu kompleksu – całość tej bryły została przykryta równym dachem, który ok. 2010 roku uległ częściowemu zawaleniu. Zawalony jest również dach w segmencie przylegającym do kaplicy oraz częściowo w dawnym domu właściciela.

Częściowo zachowane są detale dekoracyjne budynku i detale wnętrz. W kaplicy Na fasadach domu mieszkalnego właściciela ostały się narożne boniowania, opaski okienne oraz malowane okiennice. Okiennice zachowane są także częściowo na zachodniej fasadzie *cartiera di sotto*. W kaplicy widoczne są dekoracyjne freski religijne, a w głównym segmencie produkcyjnym *cartiera di sopra* znajdują się sklepienia krzyżowe, gzymsy kolumn oraz dekoracja stiukowa – opaska wokół portalu w postaci pnących winorośli, wykonana ku chwale papieża Giuliano della Rovere. W *cartiera di sopra* wciąż znajduje się również dekoracyjny łukowy strop Kleina. Wewnątrz pomieszczeń budynku pozostawione zostały zabytkowe maszyny używane do produkcji papieru, który mogłyby stanowić ekspozycję muzeum obiektu.

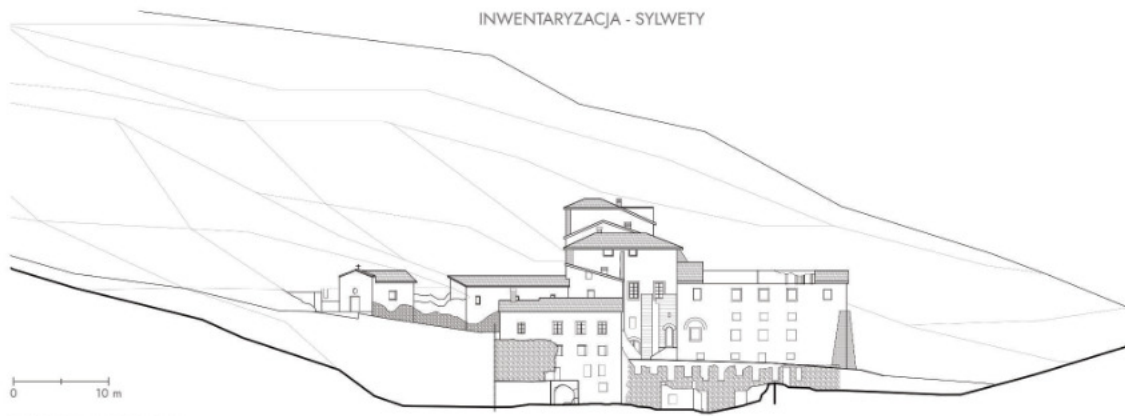

Rys. 1.25 Zdjęcie fresku z kaplicy papierni. Źródło: „L’archeologia industriale nel Lazio. Storia e recupero”, Natoli M. Wydawnictwo Fratelli Palombi Editori, 1989 Marino

Rys. 1.26 Zdjęcie fragmentu wnętrza *cartiera di sopra*. Źródło: film „Traversata integrale del Vallone di Grottaferrata”, opublikowanego na platformie YouTube przez mieszkańca Grottaferrata – Davida Pelei.

INWENTARYZACJA - SYLWETY

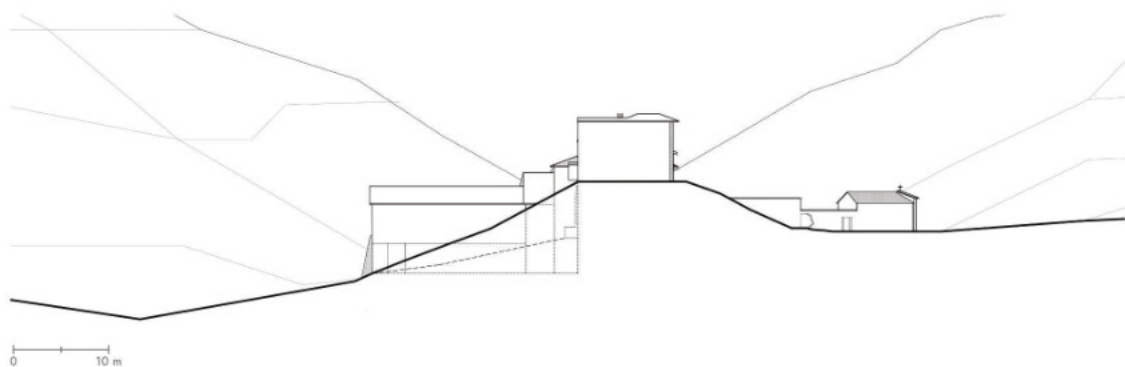
SYLWETA ZACHODNIA

SYLWETA PÓŁNOCNA

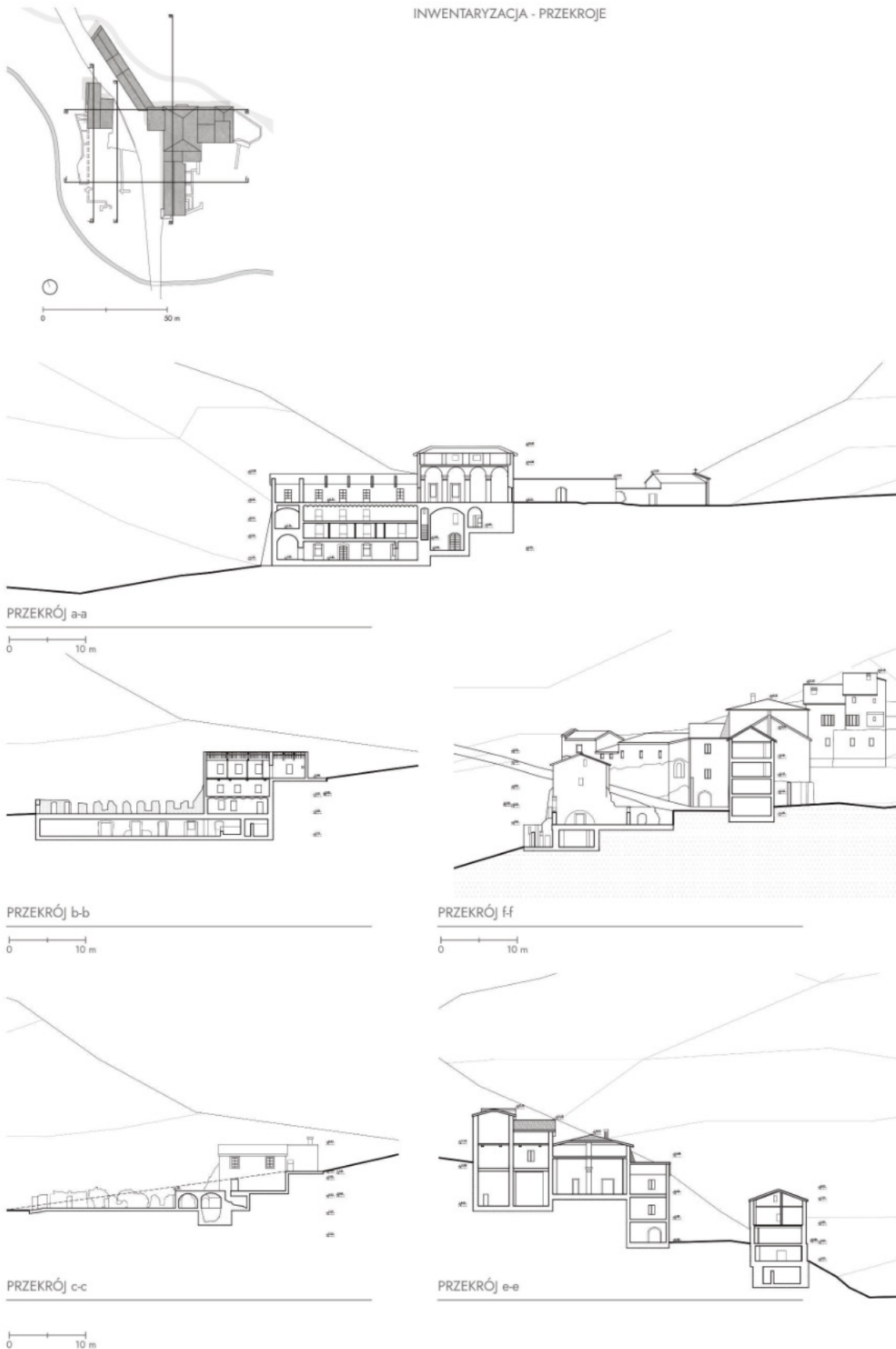
SYLWETA POŁUDNIOWA

SYLWETA WSCHODNIA

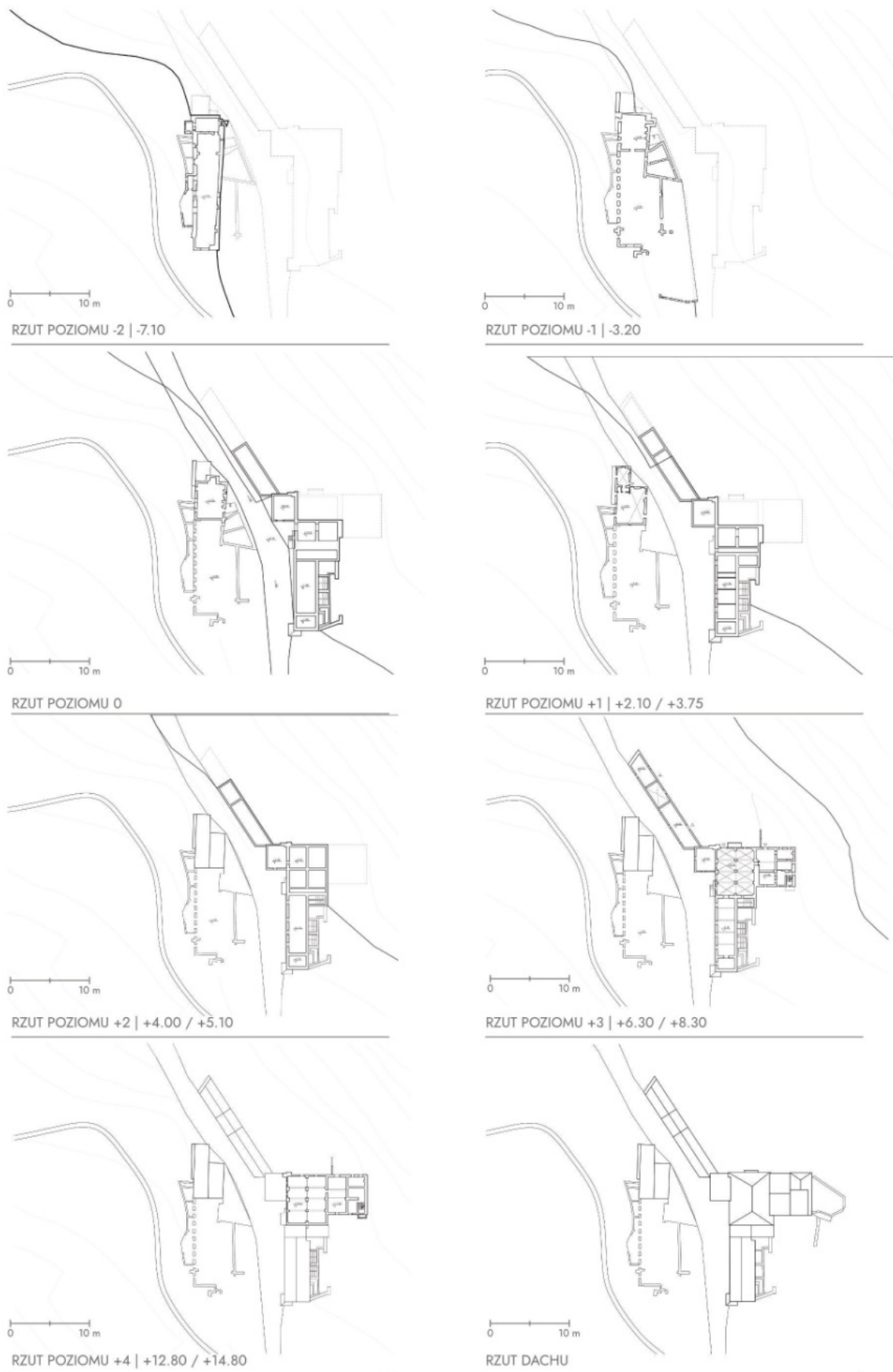
Rys. 1.27 Sylwety stanu obecnego papierni. Opracowanie własne na podstawie wymienionych w akapicie 1.4 źródeł.

INWENTARYZACJA - PRZEKROJE

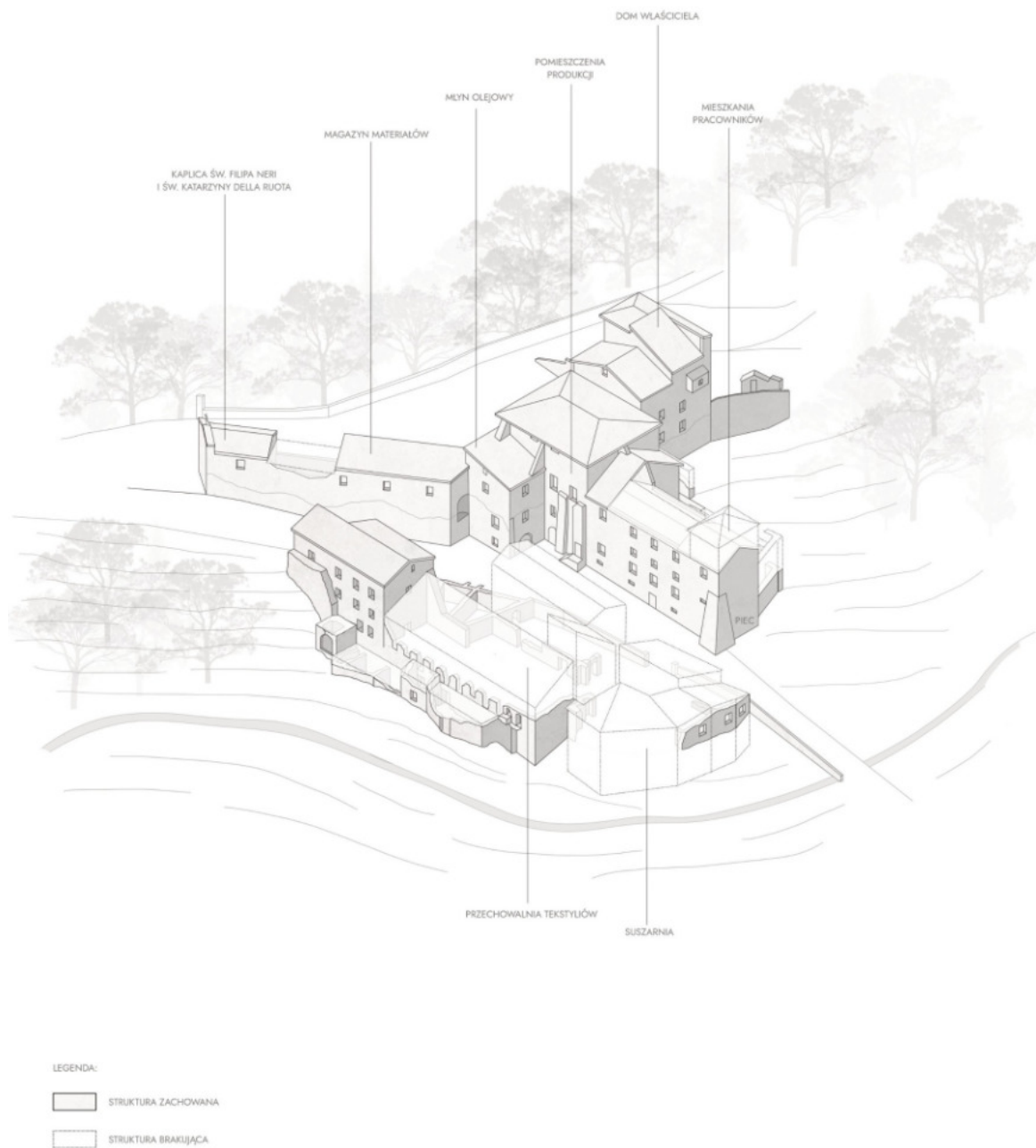
Rys. 1.28 Przekroje stanu obecnego pałacu. Opracowanie własne na podstawie wymienionych w akapicie 1.4 źródeł.

INWENTARYZACJA - RZUTY

Rys. 1.29 Rzuty stanu obecnego papierni. Opracowanie własne na podstawie wymienionych w akapicie 1.4 źródeł.

INWENTARYZACJA - AKSONOMETRIA

Rys. 1.30 Aksonometria stanu obecnego i struktury brakującej papierni. Opracowanie własne na podstawie wymienionych w akapicie 1.4 źródeł.

1.4.2 Koncepcja rekonstrukcji

Architekci rzymskich biur Anelinda di Muzio i Studio DDM Associati opracowali koncepcję rekonstrukcji obiektu i zagospodarowania terenów towarzyszących. W swojej koncepcji uprościli bryłę względem stanu widocznego na zdjęciach z XIX wieku, prawdopodobnie kierując się dostosowaniem obiektu do obecnych warunków technicznych i norm bezpieczeństwa. Koncepcję zbiorczo przedstawia widok perspektywiczny udostępniony przez jedno z biur.

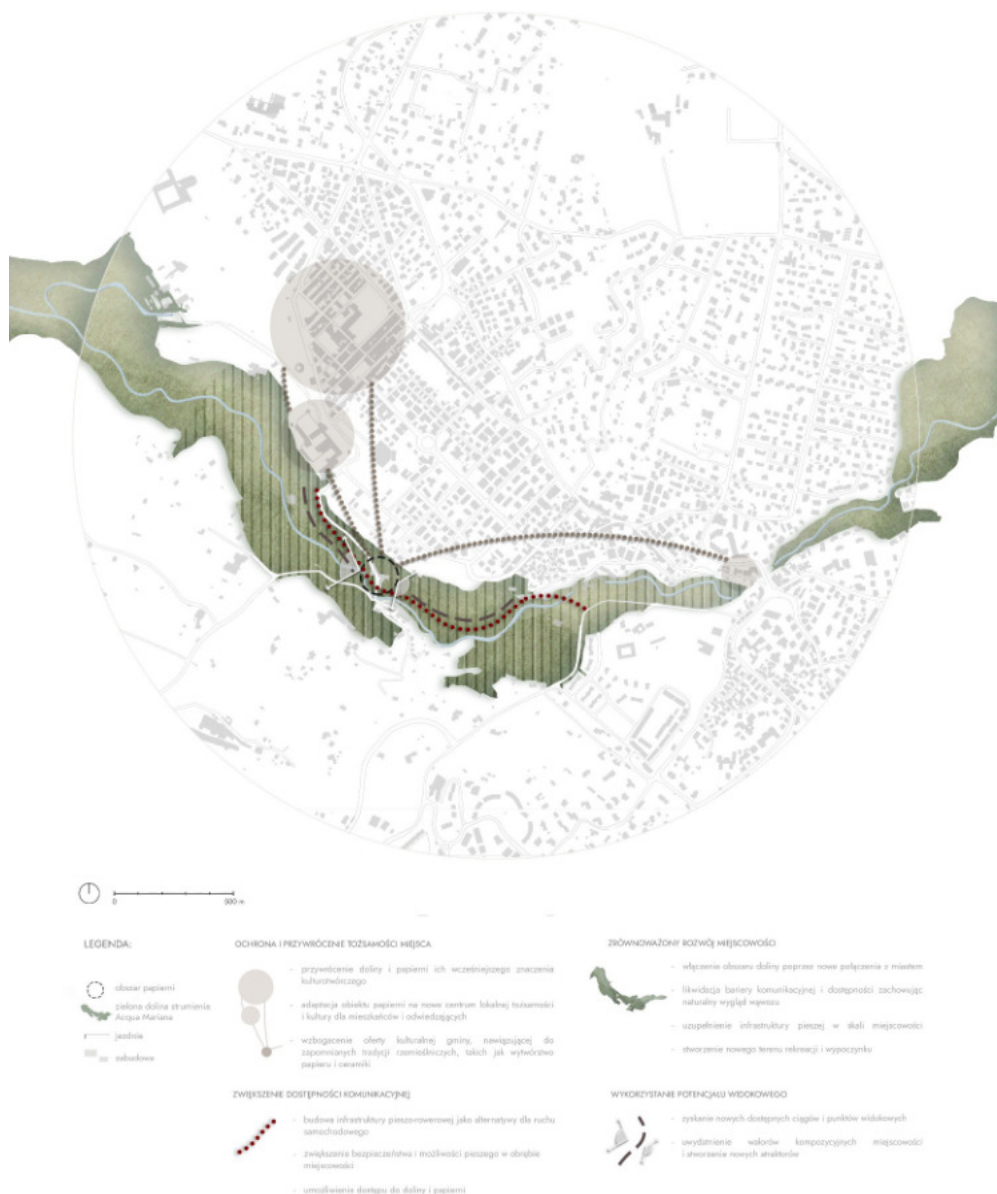

Rys. 1.31 Widok perspektywiczny przedstawiający koncepcję rekonstrukcji zabudowań papierni.
Źródło: <https://studio-ddm.wixsite.com/studio-ddm-aa/cartiera-del-papa>

1.5 Wnioski z analiz i główne wytyczne projektowe

Odpowiednie rozpoznanie tematyki problemowej oraz wszelkich uwarunkowań dotyczących miejscowości Grottaferrata oraz terenu opracowania i obiektu papierni, umożliwiły sformułowanie głównych wytycznych projektowych. Wytyczne te powinny zapewnić obranie stosownej taktyki projektowej w celu poprawy sytuacji urbanistyczno-społecznej związanej z tożsamością miejsca w Grottaferrata oraz przede wszystkim, zaproponowanie koncepcji twórczej reinterpretacji obiektu papierni i terenów jej towarzyszących.

1.5.1 Wytyczne projektowe w skali miejscowości

Rys. 1.32 Ilustracja zawierająca obrane wytyczne projektowe. Opracowanie własne.

Grottaferrata wymaga działań rozwojowych prowadzących do zrównoważonego gospodarowania nieużytkowanymi lub zaniedbanymi terenami, tworzenia nowej infrastruktury zwiększającej dostępność w obrębie miejscowości oraz ochrony dziedzictwa kulturowego. Filozofia miast *Cittaslow* i *slow tourismu* może zapewnić wytyczne do stworzenia wysokiej jakości przestrzeni rekreacyjnych, zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju. Kompleksowy plan działania mógłby wzbogacić ofertę kulturową gminy, wykorzystać potencjał widokowy wynikający z ukształtowania terenu oraz poprawić dostępność w jej obszarze. Efektem działań byłoby miejsce atrakcyjne i przyjazne zarówno dla mieszkańców, jak i turystów.

W ramach rozwoju miejscowości dążyć do stworzenia przestrzeni, która umożliwiłaby swobodne i komfortowe uczestniczenie w jej życiu. Poprawa dostępności architektonicznej i komunikacyjnej, m.in. poprzez likwidację barier fizycznych, wprowadzenie inteligentnych rozwiązań w zakresie transportu publicznego oraz dostępnych tras pieszych, wpłynęłaby na podniesienie jakości życia mieszkańców.

Jednocześnie w Grottaferrata istnieje duży potencjał na wzbogacenie oferty miasta o nowe formy jego doświadczania i spędzania czasu – poprzez sztukę, ścieżki edukacyjne, czy wydarzenia kulturalne. Włączenie lokalnej społeczności w proces projektowania takich rozwiązań może zaowocować autentycznym charakterem nowych przestrzeni i zwiększyć ich wartość emocjonalną. Kreowanie miejsc, które stają się sceną dla codziennych spotkań, działań artystycznych czy rekreacji, sprzyja budowaniu silniejszej tożsamości lokalnej i pogłębia więź mieszkańców z otoczeniem.

Rys. 1.33 Ilustracja zawierająca obrane wytyczne projektowe. Opracowanie własne.

1.5.2 Wytyczne projektowe w skali wybranego terenu

Analizy dotyczące miejscowości, jej historia, poznanie jej tożsamości, a także głosy mieszkańców wyrażają silną potrzebę ochrony dziedzictwa miasta Grottaferrata związanego z doliną Vallone, a w szczególności obiektu papierni. Wytyczne dotyczące papierni i jej otoczenia obejmują:

- nowy sposób wytyczenia komunikacji jezdnej i pieszej – priorytetyzacja ruchu pieszego, doprowadzenie ciągów pieszych łączących obiekt z miastem oraz wprowadzenie woonerfu ze zwężonym pasem jezdni i ograniczeniem prędkości w bezpośrednim sąsiedztwie papierni;
- udostępnienie terenu mieszkańcom miasta poprzez stworzenie atrakcyjnych przestrzeni publicznych o charakterze rekreacyjnym, kulturalnym i społecznym, zintegrowanych z infrastrukturą turystyczną.
- zastosowanie idei slow tourism, podkreślając lokalną tożsamość związaną z tradycją rzemieślniczą;
- pogłębianie świadomości kulturowej społeczności lokalnej, ale również wzmacnianie więzi międzyludzkich oraz budowanie przyjaznych relacji między mieszkańcami a turystami;
- wykorzystanie malowniczego położenia obiektu oraz potencjału widokowego,
- przeprowadzenie kompleksowych działań naprawczych i konserwacyjnych na zachowanej substancji architektonicznej,
- wzmocnienie konstrukcji i możliwe dostosowanie obiektu do aktualnych norm bezpieczeństwa i ochrony przeciwpożarowej oraz komfortu użytkowania i ergonomii,
- uzupełnienie obiektu o nową tkankę architektoniczną eksponującą jego walory historyczne i kompozycyjne, zapewniającą jakościową przestrzeń mieszczącą bogaty program kulturowo-warsztatowy; nowa tkanka powinna być odróżnialna od tkanki zabytkowej, ale komponować się nie zaburzając charakteru obiektu i doliny;
- zapewnienie intuicyjnych i dostępnych dróg komunikacji poziomej i pionowej w obrębie obiektu;
- zapewnienie koniecznej infrastruktury obsługującej – podjazd i parking dla pracowników, autokarów, samochodów osób z innymi potrzebami; place do zbiórek oraz plac przystankowy dla trasy pieszo-rowerowej przez dolinę; miejsce składowania odpadów.

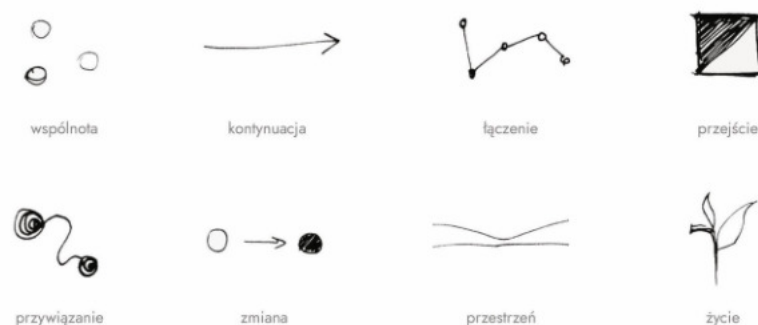
2. Koncepcja projektowa

2.1 Przedmiot i zakres opracowania

Przedmiotem opracowania jest koncepcja projektu zagospodarowania terenu oraz projekt koncepcyjny adaptacji budynku XVII-wiecznej papierni na funkcje kulturowo-społeczne, a także koncepcja projektu Parku Doliny.

Celem projektu jest stworzenie atrakcyjnej, wielofunkcyjnej przestrzeni publicznej, podkreślającej wyjątkową tożsamość miejsca i rzemieślniczą przeszłość miasta oraz pełniącej funkcję integracji lokalnej społeczności oraz turystów. Projekt ma mieć charakter prospołeczny, edukacyjny i promować ideę „slow tourism”.

2.2 Idea projektowa

Rys. 1.34 Ilustracja przedstawiająca wartości i zjawiska obrane za kluczowe w budowaniu koncepcji. Opracowanie własne.

W części teoretycznej pracy poruszone zostały kluczowe zagadnienia związane z tożsamością miejsca – jej wpływem na relacje międzyludzkie oraz kształtowanie wspólnoty. Zjawisko to zostało ukazane również przez pryzmat zagrożeń, jakim podlega, oraz metod jego wzmacniania, wśród których wyróżnia się reinterpretację miejsc i budynków o szczególnym znaczeniu dla lokalnej historii i społeczności. Omówione zostały także idee ruchów *Cittaslow*, *slow tourism* oraz rola rzemiosła jako nośnika tradycji i czynnika stymulującego rozwój. Kolejnym krokiem było odniesienie tych pojęć do miejscowości Grottaferrata. Dogłębna analiza wspomnianych zjawisk i zachodzących między nimi zależności doprowadziła do ukształtowania

koncepcji projektu Centrum Lokalnej Tożsamości i Rzemiosła w Papierni Papieskiej w Grottaferrata.

Ideą przyświecającą projektowi jest stworzenie miejsca symbolicznego, które stanie się lokalnym ośrodkiem celebrowania tożsamości i pielęgnowania historii miasta. Lokalizacja projektu na terenie o historycznym znaczeniu to świadomy gest szacunku wobec przeszłości miasta. Projekt Centrum to projekt miejsca narodzonego na nowo, ukształtowanego z tego co już stanowi jego materialną i symboliczną istotę.

Centrum Lokalnej Tożsamości i Rzemiosła w Grottaferrata ma stać się miejscem, które łączy lokalną społeczność, podtrzymuje wartość wspólnoty i pomaga zacieśniać relacje między mieszkańcami, a także sprowadzać do niego osoby poszukujące autentycznych doświadczeń wynikających z fascynacji odwiedzanym miejscem. Projekt Centrum ma zapoczątkować nowy etap rozwoju miasta, koncentrować życie i ruch, inspirować do spokojnego, refleksyjnego i autentycznego sposobu spędzania czasu oraz oferować alternatywę dla masowej turystyki – bardziej zrównoważoną, świadomą i zakorzenioną w lokalnej kulturze.

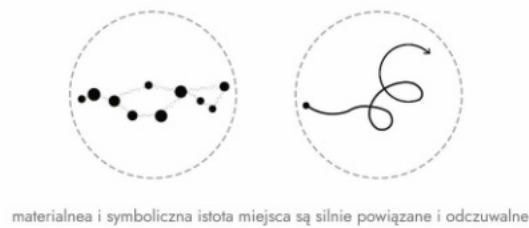
To miejsce ma sprzyjać wspólnemu odkrywaniu tradycji Grottaferrata – poprzez bezpośredni kontakt z historią miejsca, sztuką rzemieślniczą oraz otaczającą przyrodą doliny. Poprzez udział w warsztatach i inicjatywach mieszkańcy będą mieli okazję do poszukiwania nowych form rozwoju i ekspresji kreatywnej oraz zacieśnienia relacji. Projekt zakłada wspieranie lokalnych inicjatyw czy oddolne działania społeczne. Ma również charakter edukacyjny – przewiduje interaktywne ekspozycje i wydarzenia, które przybliżą mieszkańcom oraz turystom bogate dziedzictwo tego regionu.

Elementy architektury nawiązują do zabytkowej tkanki obiektu papierni – reinterpreterując je w nowej formie, dostosowanej do funkcji edukacyjnych, wystawienniczych i społecznych, a infrastruktura zastosowana w dolinie ma uczynić ją dostępną i podkreślić jej wyjątkowe piękno.

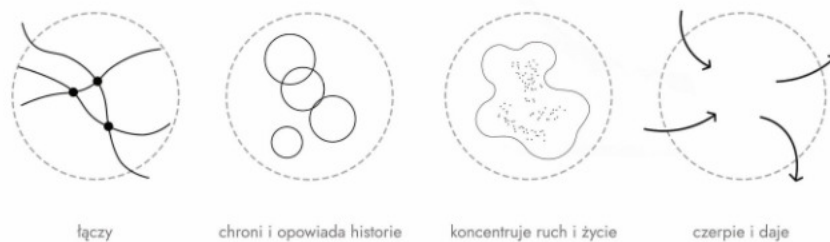
Integralnym uzupełnieniem projektu są ścieżki na platformach w koronach drzew, zaprojektowane jako forma kontemplacji przyrody i lokalnego krajobrazu. Kładka zachowa również odpowiednie nachylenie odpowiadające osobom z trudnościami w poruszaniu się. Spacer wśród koron drzew stwarza możliwość wytchnienia, refleksji i bezpośredniego kontaktu z naturą, pozwala na pozyskanie atrakcyjnych i ogólnodostępnych punktów widokowych na dolinę i miasto.

Zgodnie z ideą slow tourism, projekt stawia na jakość doświadczeń, lokalne zaangażowanie oraz pielęgnowanie autentyczności miejsca. Architektura centrum została zaprojektowana tak, by harmonijnie wpisać się w krajobraz doliny, a jego oferta ma zachęcać turystów do aktywnego udziału w życiu lokalnej społeczności i wspierania jej rozwoju. Dzięki temu Grottaferrata zyskuje nie tylko nową przestrzeń, ale i narzędzie do budowania tożsamości oraz trwałych relacji między mieszkańcami a odwiedzającymi.

W miejscu, w którym...

Powstaje miejsce, które...

Rys. 1.35 Ilustracja przedstawiająca podsumowanie idei projektowej. Opracowanie własne.

2.2.1 Założenia i strategia projektowa

Dziedzictwo i tożsamość miejsca to podstawowy rdzeń projektu. Aby te wartości mogły zostać odpowiednio wyeksponowane, projekt został ukształtowany zgodnie z szeregiem wytycznych zapewniających jego odpowiednią jakość m.in. pod względem poszanowania kontekstu i historii, dostępności, zrównoważonego budownictwa, ekologii i poszanowania środowiska oraz wymiaru prospołecznego i kulturowego.

Ze względu na wysoką wartość historyczną i znaczny stopień zachowania architektury zdecydowano o pozostawieniu istniejącej tkanki zewnętrznej z zastosowaniem subtelnych interwencji wzmacniających konstrukcję, porządkujących bryłę i usprawniających komunikację wewnątrz obiektu.

Nowo projektowana część będzie stanowiła uzupełnienie istniejącej bryły budynku w formie współczesnego akcentu. Całościowo obiekt zyska lżejszą formę, opartą na subtelnych kontrastach historycznej i nowej tkanki, uporządkowane elewacje oraz integralne otwarte przestrzenie zapewniając użytkownikom jednocześnie obcowanie z wyjątkową historią i otoczeniem przyrodniczym miejsca. Nowe kubatury pojawią się w obszarze brakujących zabudowań *cartiera di sotto* oraz na wschodniej i południowej elewacji *cartiera di sopra*. Formy będą oparte na pozostałościach historycznych zabudowań, natomiast przyjmą formę

dostosowaną do potrzeb nowego przeznaczenia budynku, zapewniając ergonomię, komfort użytkowania, odpowiednie doświetlenie i atrakcyjność przestrzeni.

Otoczenie papierni zostanie poddane kompleksowej przemianie w celu rozwiązania problemów dostępności i bezpieczeństwa, a także wydobycia walorów otaczającej ją zieleni. Do obiektu doprowadzony zostanie ciąg pieszy, biegnący wzdłuż ulicy Giulano della Rovere i zostanie on zintegrowany z nowymi przystankami autobusowymi. Droga delle Mola Vecchia, przekształcona w ciąg pieszo-rowerowy, zostanie uzupełniona o plac przystankowy zlokalizowany od północnej strony cartiera di sopra. Papierni zostanie połączona z miastem także za pomocą nowych tras rekreacyjnych w dolinie, czyniąc ją łatwo osiągalną z różnych punktów miasta, niezależnie od wybranego rodzaju transportu i potrzeb.

Integralność zewnątrz i wewnątrz to kluczowy aspekt tego projektu. Rozluźnienie zabudowań oraz zaplanowanie cyrkulacyjnych tras w obszarze obiektu zachęca użytkowników do wzmożonej eksploracji tej przestrzeni i zapewni bezpośrednią ekspozycję na piękno otaczającej doliny, a nowo projektowane zejście do strumienia zapewni bezpośredni kontakt z do tej pory ukrytym i niedostępnym ciekim wodnym.

Architektura oraz elementy zagospodarowania terenu zostaną oparte na licznych nawiązaniach do historycznej tkanki obiektu, otoczenia przyrodniczego oraz do elementów typowych dla wysokiej jakości architektury włoskich przedmieść i wsi. Projekt naturalnie wkomponuje się w otoczenie oraz zostanie skonstruowany w oparciu o zasady zrównoważonego budownictwa. Zachowana substancja obiektu zostanie użyta w maksymalnym możliwym stopniu, co ograniczy konieczność wykorzystania nowych surowców. Do konstrukcji nowej tkanki użyte zostaną materiały naturalne, tradycyjne i niskoemisyjne, w ramach możliwości pochodzące z recyklingu.

Dostępność to jedna z najważniejszych wytycznych w procesie kształtowania architektury obiektu. Wspomniane trasy komunikacji zostaną zaprojektowane tak, aby zapewnić wszystkim użytkownikom możliwie równy sposób doświadczania obiektu. Windy zostaną zintegrowane z kłatkami schodowymi i zostaną rozmieszczone równomiernie w całym kompleksie. Klatki schodowe zostaną zaprojektowane ergonomicznie oraz wyposażone w wygodne balustrady, oznaczenia stopni i odpowiednie oświetlenie, a nachylone powierzchnie piesze tam gdzie to możliwe utrzymują maksymalny spadek 5%.

Koncepcja uwzględnia rozwiązania zapewniające odpowiednią jakość pro-ekologiczną. Budynek zostanie wyposażony w technologie umożliwiające zrównoważone gospodarowanie surowcami i pozyskiwaną energią. Całościowo koncepcja została rozplanowana tak, aby ograniczyć ingerencję w tereny przyrodnicze, poprzez przeniesienia tras zwiedzania ponad dolinę oraz zachowując niemalże wszystkie rosnące drzewa.

W projekcie równie ważne było zapewnienie użytkownikom swobody korzystania z obiektu i doświadczania jego przestrzeni. Oprócz alternatywnych tras przemieszczenia się w jego zakresie, użytkownicy będą mogli świadomie zrezygnować z wkraczania w konkretne przestrzenie, ograniczając tym ich potencjalny dyskomfort lub nieśmiałość. Obiekt wyposażony

zostanie w szereg pomieszczeń o zmiennej, niezdefiniowanej stałe funkcji, co uczyni go łatwo adaptowalnym na potrzeby lokalnej społeczności czy organizację okolicznościowych wydarzeń. W centrum rozplanowane zostaną pomieszczenia do wspólnego spędzania czasu, integracji i odpoczynku, oferując użytkownikom przestrzeń, w której mogą zawiązywać i zacieśniać relacje lub znaleźć swój azyl, miejsce do relaksy czy skupienia i nauki.

Główną składową programu projektu jest natomiast to, co wywodzi się z przeszłości miejsca i obiektu - centrum będzie stanowiło miejsce kultywowania i rozwoju tradycji rzemieślniczej. W obiekcie znajdzie się muzeum, sale wystawowe oraz sale warsztatowe, w których regularnie odbywać będą się zajęcia z wyrobu ceramiki i papieru czerpanego. W salach odbywać będą się cykliczne wystawy efektów pracy na warsztatach oraz czasowe wystawy lokalnych artystów i rzemieślników. Centrum zostanie przystosowane również do przyjmowania goszczących artystów lub osób pragnących wynająć tymczasowo pracownię artystyczną.

Obranie za wytyczne odpowiednich wartości umożliwiło wystosowanie kompleksowej strategii projektowej, której efektem jest projekt wytwarzający połączenie między przeszłością a przyszłymi dziejami papierni. Centrum umożliwi kontynuację rzemieślniczej tradycji miasta w nowoczesnym wymiarze, nie tylko odda hołd dziedzictwu, ale również wzbogaci je o nowe znaczenia i funkcje. W obiekcie promowana będzie tożsamość miasta, edukacja i rozwój poprzez rzemiosło, działania społeczne oraz zrównoważona turystyka. Centrum ma stworzyć warunki do integrowania lokalnej społeczności i przyciągania turystów poszukujących autentycznych sposobów doświadczania odwiedzanych miejsc.

Strategia projektowa

Ratowanie zabytku

- pozostawienie istniejącej tkanki zewnętrznej z zastosowaniem subtelnych interwencji
- zabezpieczenie struktury budynku przed dalszym niszczeniem, uzupełnienie ubytków i wzmocnienie konstrukcji i osłabionych

Poszanowanie historii

- inspiracja dawnym przeznaczeniem obiektu w budowie programu funkcjonalnego
- uhonorowanie miejsca poprzez stworzenie muzeum oraz nową ekspozycję jego wartości i historii

Kultywacja i rozwój rzemiosła

- miejsce kontynuowania i rozwijania tradycji rzemieślniczej Grottaferrata
- Funkcje muzeum, sale wystawowe oraz sale warsztatowe, zajęcia z wyrobu ceramiki i papieru czerpanego, odwiedziny artystów i rzemieślników

Integracja społeczna

- miejsca do integracji, wspólnego spędzania czasu i zawiązywania relacji, o dowolnym przeznaczeniu i sposobie użytkownia
- otwartość na lokalne inicjatywy, potrzeby lokalnej społeczności i wydarzenia okolicznościowe

Dostępność i swoboda

- osiągalność różnymi drogami, komunikacja pozioma i pionowa stwarza alternatywne i dostępne trasy zwiedzania obiektu
- użytkownicy mogą świadomie zrezygnować z wkraczania w konkretne przestrzenie, ograniczając tym ich potencjalny dyskomfort lub nieśmiałość

Troska o środowisko

- ograniczyć ingerencję w tereny przyrodnicze, poprzez przeniesienie tras zwiedzania ponad dolinę
- zachowanie istniejącej tkanki przyrodniczej i naturalnego biegu strumienia

Ekologia

- ograniczenie konieczności wykorzystania nowych surowców lub użycie materiałów naturalnych, tradycyjnych i niskoemisyjnych
- technologie ograniczające zużycie surowców i wykorzystujące ergonomię bryły i energię odnawialną

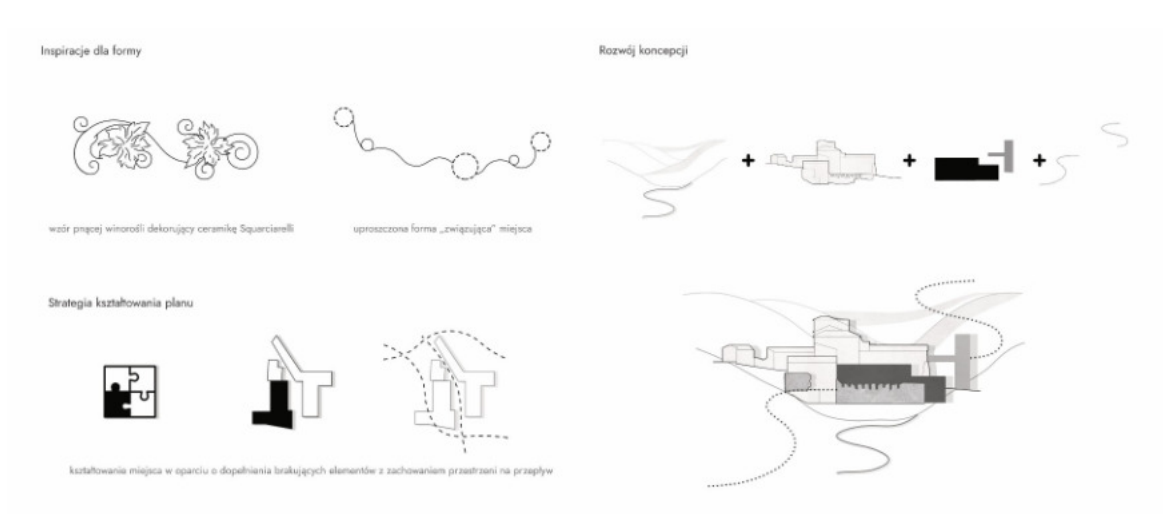

Przestrzeń i relacja z otoczeniem

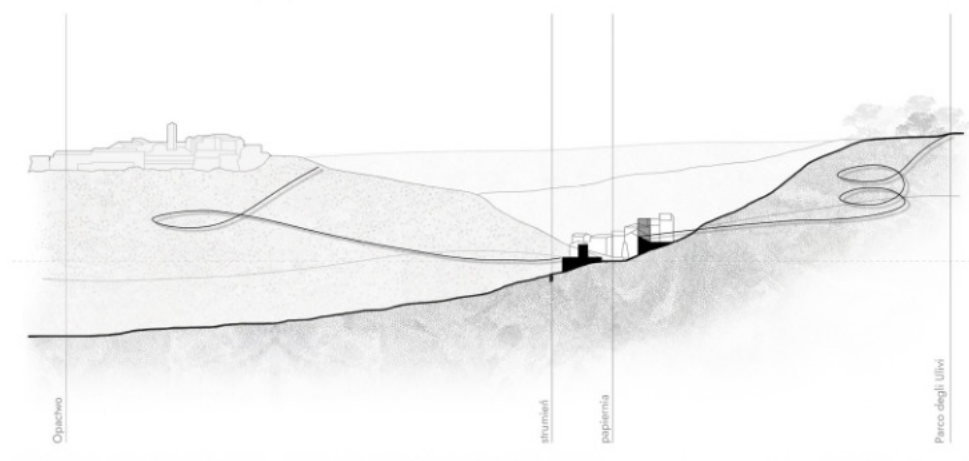
- projektowanie w oparciu o walory i potencjał lokalizacji, podkreślenie jego wyjątkowości
- kreowanie nowych połączeń, relacji, punktów widokowych i obszarów dostępu

Rys. 1.36 Ilustracja przedstawiająca podsumowanie strategii projektowej. Opracowanie własne.

2.3 Kompozycja i koncepcja zagospodarowania terenu

Rys. 1.37 Ilustracja przedstawiająca inspiracje dla formy projektu Opracowanie własne.

Rys. 1.38 Ilustracja przedstawiająca inspiracje dla ukształtowania projektu Opracowanie własne.

2.3.1 Park Doliny w Grottaferrata – koncepcja i masterplan

Pomysł utworzenia parku to kompleksowy plan, który szanuje tożsamość i dziedzictwo Grottaferraty. Przywrócenie prestiżu papierni i utworzenie miejsca integracji dla mieszkańców pozwoliłoby na powrót do układu, który niegdyś przyczynił się do rozwoju miasta, a który w ostatnich dziesięcioleciach został utracony.

W ramach zagospodarowania terenów doliny pod park zakłada się odsłonięcie historycznych ruin oraz umieszczenie tablic informacyjnych opowiadających niezwykłą historię tego miejsca. Kompleks przyrodniczo-historyczny w dolinie to także okazja do wzbogacenia infrastruktury o nowe połączenia pieszo-rowerowe, które znacznie ułatwią życie mieszkańcom, a także umożliwią dostęp do zielonych terenów rekreacyjnych i strumienia. To także szansa na wykorzystanie potencjału widokowego miejscowości i przybliżenie mieszkańcom ich ukochanej miejsca w nowy sposób.

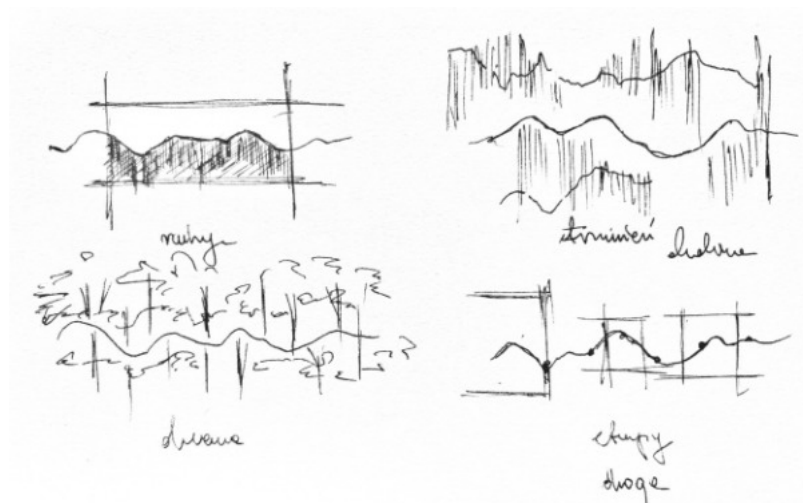
W projektowanym parku zakłada się adaptację budynku papierni na Centrum Lokalnej Tożsamości i Rzemiosła w Grottaferrata, które stanowiłoby kluczowy punkt założenia. Projekt obejmuje także przystosowanie biegnącej w dolinie drogi delle Mola Vecchia na ciąg-pieszo-rowerowy, biegnący wzdłuż najważniejszych punktów w dolinie oraz umożliwiający dostęp do strumienia i wodospadów. Urozmaiceniem parku stałyby się szlaki biegnące w koronach drzew, łączące trzy ważne lokalizacje - opactwo, papiernię i park degli Ulivi. Opracowany plan parku opierałby się o te dwie główne trasy - szlak historyczno-przyrodniczy oraz szlak w koronach drzew, co zapewniłoby atrakcyjną różnorodność i umożliwiło użytkownikom swobodny wybór sposobu zwiedzania parku.

Szlak historyczno-przyrodniczy

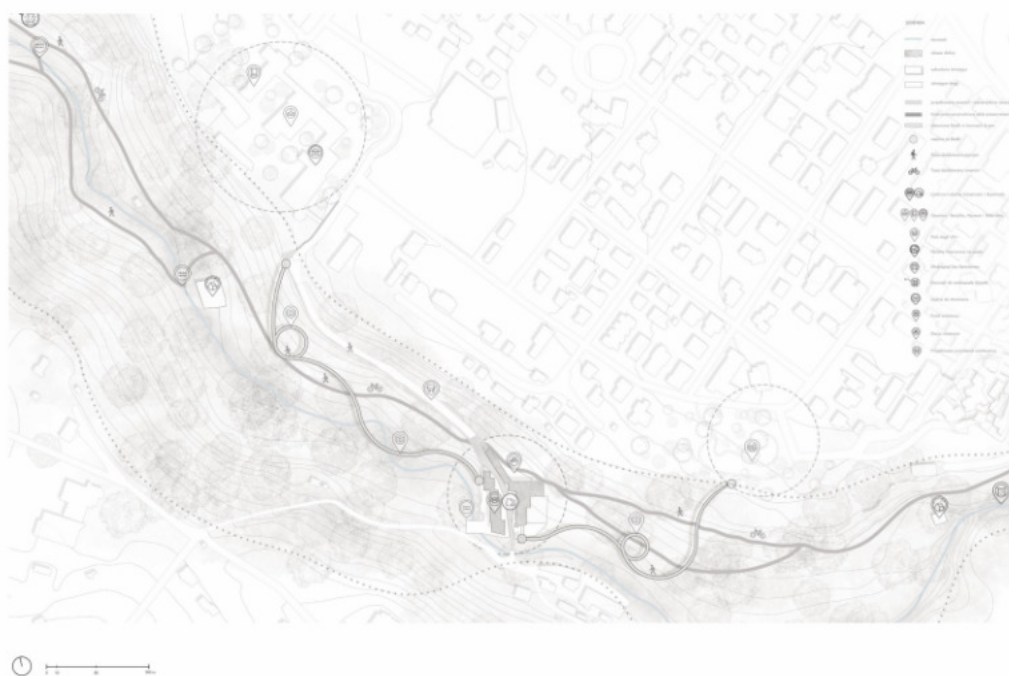
Szlak historyczno-przyrodniczy parku przebiegałby trasą drogi delle Mola Vecchia, prowadząc użytkowników do wszystkich kluczowych obiektów historycznych - zaczynając od wodospadu San Bartolomeo i kończąc się przy wodospadzie Gavotti. Na trasie najważniejsze przystanki stanowiłyby nowe centrum w budynku papierni oraz historyczne ruiny huty i młynów. Droga zostałaby dostosowana pod komfortowy ciąg pieszo-rowerowy z infrastrukturą towarzyszącą w postaci tablic informacyjnych, miejsc do odpoczynku, zejść do strumienia, źródeł wody pitnej, stacji rowerowej i miejsc na odpadki.

Szlak w koronach drzew

Drewniane podniesione kładki, tworzyłyby trasę w koronach drzew doliny. Szlak mógłby łączyć trzy zasadnicze punkty - opactwo, papiernię i park degli Ulivi, tworząc atrakcyjną trasę rekreacyjną w mieście. Podniesienie szlaku ponad ziemię to również okazja do wydobycia zachwycających punktów widokowych na dolinę, miasto oraz otaczający je krajobraz wzgórz Albańskich. Projektowana kładka, dzięki zachowaniu odpowiedniego nachylenia, będzie dostępna dla osób z trudnościami w poruszaniu się.

Rys. 1.39 Idea projektowa zmian w obszarze doliny i papierni. Opracowanie własne.

Rys. 1.40 Masterplan parku doliny Vallone. Opracowanie własne.

Rys. 1.41 Kolaże ideowe głównych szlaków parku. Opracowanie własne.

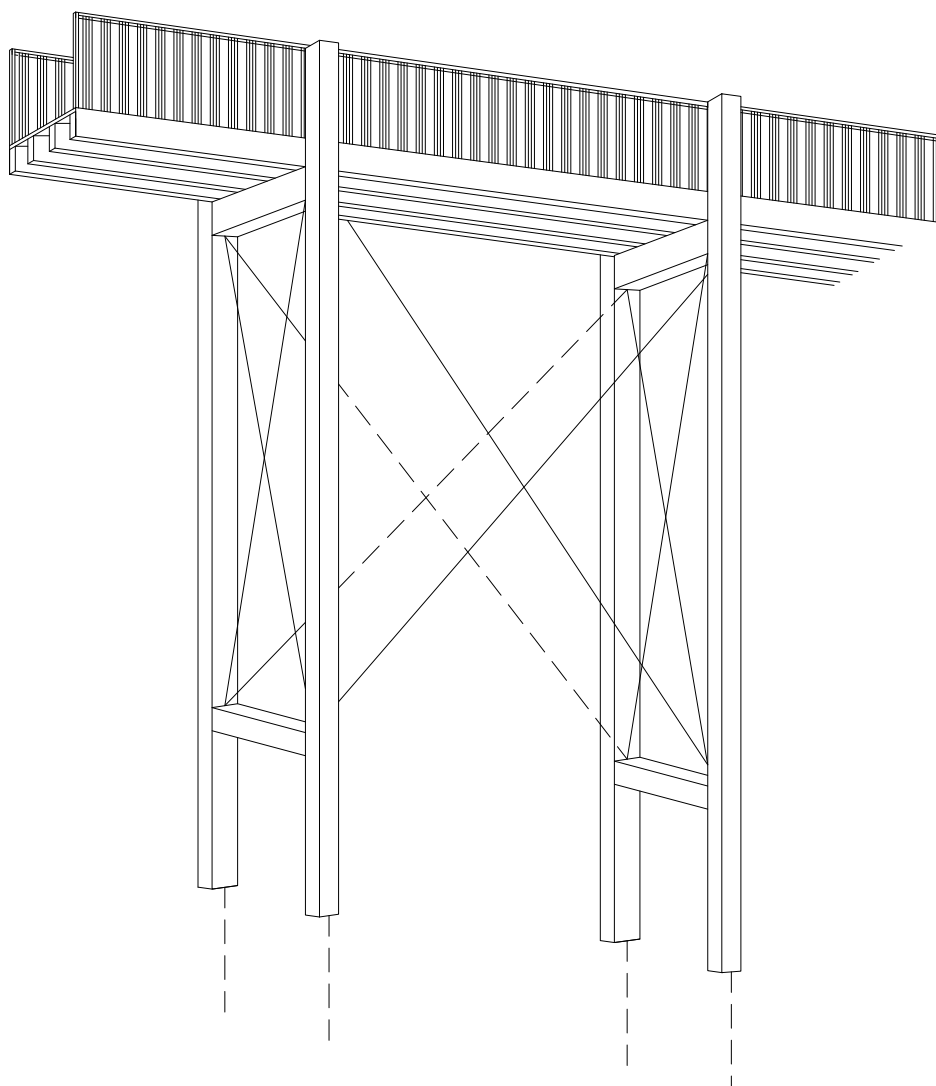
2.3.2 Idea wielopoziomowych ścieżek

Projekt kładki stanowią kilkusetmetrowe trasy panoramiczne o stałym nachyleniu 5%, rozpięte na dwóch odcinkach w dolinie Vallone. Pierwszy odcinek ma swój początek na placyku pod opactwem i zakończony jest na tarasie budynku papierni. Drugi odcinek połączony jest z wieżą widokową i zakończony przyłączeniem do ciągu pieszego w powiększonym parku degli Ulivi. Wieża widokowa wyposażona jest w windę oraz klatkę schodową i umożliwia bezpośrednie zejście na poziom terenu lub wejście do papierni. Na obu trasach projektowane są pierścienie o średnicy 15 i 20 metrów, gwarantujące uzyskanie odpowiedniej wysokości i warunki widokowe. Kładki oparte są na słupach, zatwierdzonych w ziemi zbocz doliny i przebiegają pomiędzy istniejącymi drzewami.

Projektowane kładki w koronach drzew zakłada się jako wykonane z drewna sosnowego litego i klejonego, wzmocnione stalowymi stężeniami. Wybór materiału konstrukcyjnego został podyktowany zarówno uwarunkowaniami estetycznymi, łatwością konserwacji oraz wytrzymałością i możliwością prefabrykacji, która ograniczyłaby ingerencję ciężkich maszyn w obszar doliny. Trasy zakłada się o szerokości 250 cm, wykończone deską sosnową, ułożoną na podwójnym układzie belek opartych na słupach z drewna klejonego i zabezpieczone drewnianą balustradą słupkową. Słupy stanowiące konstrukcje projektuje się o przekroju 30x30 cm, a pomiędzy nimi zakłada się wzmacniające belki poprzeczne oraz rozpięcie stężących lin stalowych, przytwierdzonych śrubami. Słupy zostaną umieszczone w ziemi na fundamentach wykonanych jako stopy żelbetowe, osadzone na głębokość przemarzania gruntu. Rozstaw par słupów powinien wynosić od 3,5 metra do 7 metrów, w zależności od geometrii trasy na danym odcinku i wysokości wyniesienia.

Rys. 1.42 Przekrój koncepcyjny przez dolinę. Opracowanie własne.

Rys. 1.43 Schemat konstrukcji kładki. Opracowanie własne na podstawie projektu analogicznej kładki w Hamaren Activity Park, autorstwa kopenhaskiego biura architektonicznego Effekt.

2.3.3 Koncepcja projektu zagospodarowania terenu papierni

Koncepcja zagospodarowania terenu obejmuje projekt powierzchni utwardzonych i biologicznie czynnych wokół zabudowań papierni oraz nowy projekt drogi Giuliano della Rovere na odcinku przebiegającym w obrębie papierni.

Wejście drogą pieszą na teren projektowy możliwe będzie z trzech zasadniczych tras – nowo-projektowanego ciągu pieszego wzdłuż drogi Giuliano della Rovere, ciągu pieszo-rowerowego drogi delle Mola Vecchia oraz podniesioną kładką z Opactwa lub Parku degli Ulivi. Dojazd drogą kołową możliwy będzie drogą Giuliano della Rovere, a docelowo nową trasą

komunikacji autobusowej na nowe przystanki projektowane na północno-zachodnim odcinku tej drogi. Droge projektuje się jako woonerf z ruchem kołowym naprzemiennym, z ograniczeniem prędkości do 20km/h, sterowany sygnalizacją świetlną z progami zwalniającymi na obu krańcach. Zwiększone zostanie również bezpieczeństwo przejścia w miejscu skrzyżowania dróg Giuliano della Rovere i delle Mola Vecchia. Nawierzchnia wykończona zostanie kostką granitową w neutralnym szaro-beżowym kolorze, miejscowo odgródzona od ciągów pieszych pasami niskiej zieleni ozdobnej. Zaprojektowany został również pas wjazdowy do garażu umieszczonego w skarpie. Zjazd został zaplanowany na obszarze placu znajdującego się pomiędzy budynkiem papierni a wieżą widokową. Placyk docelowo ma służyć także jako miejsce postojowe dla samochodów dostawczych i pojazdów odbierających odpady. Dodatkowy wjazd na teren obiektu możliwy jest również od północy, przy budynku kaplicy, z wykorzystaniem nawierzchni utwardzonej placu i ciągu pieszo-rowerowego. Projektowany garaż stanowi przestrzeń parkingową zarezerwowaną dla obiektu i mieści 8 miejsc postojowych dla samochodowych, w tym 2 miejsca dla osób z innymi potrzebami oraz 4 miejsca postojowe dla motorów i skuterów.

Wzdłuż woonerfu projektowane są ciągi piesze zapewniające bezpieczną komunikację wzdłuż zabudowań papierni. Miejscowo zostały one rozszerzone do form placyków poprzedzających główne wejścia do obiektu. Nawierzchnie ciągów pieszych projektowane są z kostki i płyt kamiennych w jasnych odcieniach szarości i beżu. W obszarze *cartiera di sopra* projektowane są dodatkowo tarasy oraz scena letnia, wykończone malowaną na ciemny brąz deską drewnianą lub ciemną deską kompozytową.

Główne wejścia do budynku znajdują się od północnej strony na poziomie + 3.00 m - do muzeum w *cartiera di sotto* oraz od zachodniej elewacji *cartiera di sopra*, na poziomie 0.00 - do pionu reprezentacyjno-warsztatowego. Drugorzędne wejścia rozmieszczone są w całym obiekcie na różnych poziomach.

Towarzyszącymi funkcjami są dwa ogrody – ogród kontemplacyjny, usytuowany w ruinach segmentu sąsiadującego z kaplicą oraz ogród owocowo-kwietny, od wschodnio-południowej strony *cartiera di sopra*, na skarpie w której ukryty został garaż. Aranżacja ogrodów została zaprojektowana na podstawie istniejących drzew i z dodatkiem ozdobnej zieleni niskiej i średniowysokiej, ciągów pieszych, schodów terenowych oraz miejsc do odpoczynku.

Zewnętrzną funkcją jest także stacja rowerowa usytuowana na placu od północnej elewacji *cartiera di sopra*. Zostaną tam umieszczone miejsca siedzące i stojaki rowerowe.

2.4 Koncepcja architektoniczna

2.4.1 Bryła i założenia kompozycyjne

Podstawowym założeniem kompozycyjnym dla przekształcenia obiektu papierni było osiągnięcie wyraźnego, kontrastowego dialogu pomiędzy zabytkową a nową strukturą, przy jednoczesnym zachowaniu płynności przejścia między nimi. Płynność ta, osiągnięta dzięki integracji obu form, miała być odczuwalna zarówno z zewnątrz, jak i wewnątrz. Obrany język architektoniczny oparto na harmonijnym kontraście oraz świadomych nawiązaniach do formy, detalu i materiałów oryginalnych zabudowań. Celem było uzyskanie efektu wizualnej reprezentacji dwóch etapów w funkcjonowaniu papierni: historycznego oraz tego, który dopiero się rozpoczyna.

Zachowany został schodkowy układ obiektu oparty na ukształtowaniu doliny, dzięki czemu architektura nie dominuje nad krajobrazem, ale dalej stanowi jego naturalne przedłużenie. Relacja między nowym budynkiem a doliną została wzmocniona w stosunku do historycznej formy – nowa koncepcja zakłada potraktowanie jej jako integralnej przestrzeni związanej z budynkiem, zapewnia dodatkowe możliwości kontaktu z naturą i strumieniem i zaciera granice między wnętrzem a zewnątrz. Nowa forma budynku dodatkowo eksponuje piękno doliny, a wykształcone punkty widokowe stanowią ramy ujmujące jej krajobraz.

Pełne zewnętrzne mury dawnej papierni pozostały w niemalże niezmienionej postaci, reprezentując jej tożsamość architektoniczną. Zostały poddane jedynie delikatnym korektom, mającym na celu osiągnięcie harmonijnych podziałów i czystych linii, co przekłada się na klarowność odbioru budynku. Uporządkowano rytmy i wymiary otworów, wprowadzono subtelne dekoracje inspirowane dawnymi detalami. Zmiany te nie naruszają charakteru budynku — nie odbierają mu ciężkości ani surowości, ale przeciwnie, podkreślają monumentalność istniejącej struktury.

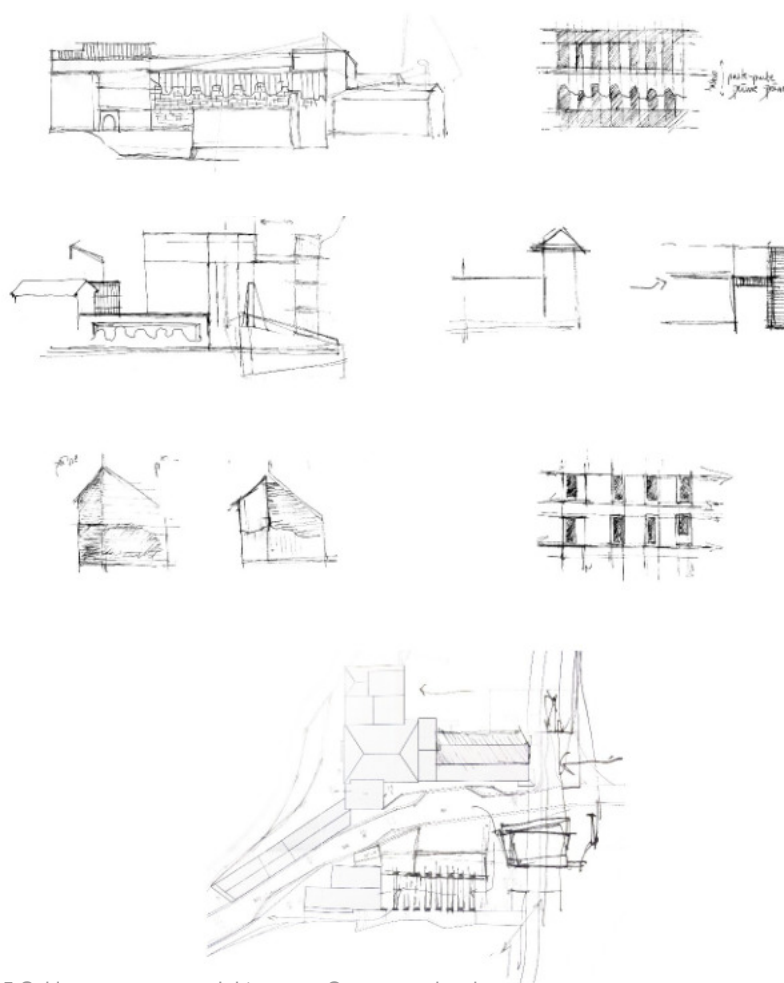
Resztkowe fragmenty murów stały się natomiast przestrzenią dla nowych dialogów przestrzennych i kompozycyjnych. W koncepcji wyróżnić można trzy główne komponenty: oryginalną strukturę poddaną subtelnym interwencjom, pawilon owinięty tarasami w *cartiera di sotto* oraz drewniane, półprzeziernie „stemple”, wyznaczające pionowe komunikacji i powiązania pomiędzy segmentami. Nowe elementy nie imitują dawnej tkanki — wypełniają jej ubytki z szacunkiem, ale i własną tożsamością. Ich forma, choć nowoczesna, czerpie z rytmów dawnych murów.

Proporcje nowych brył oparto w większości na oryginalnych podziałach, stanowiących bazę dla nowej kompozycji. Współczesna kubatura jest jednak mniejsza niż historyczna, co pozwoliło na wykreowanie spójnych przestrzeni zewnętrznych — placów, tarasów i ogrodów. Ich obecność umożliwia pogłębione doświadczenia związane z przebywaniem w obiekcie, tworzy przestrzeń na kontemplację, odpoczynek i umożliwia swobodne przebywanie w jego obrębie.

Realizacja opisanych założeń jest szczególnie widoczna w nowej bryle *cartiera di sotto*, gdzie podziały otworów okiennych oparto na rytmie oryginalnej elewacji. Natomiast w *cartiera di sopra*, częściowo zawalony dach stworzył potencjał do wyraźnego zaznaczenia kontrastu: nowa część została od frontu domknięta dachem imitującym oryginalny, podczas gdy od strony ogrodu powiększono ją i zespolono z murami szklaną formą, częściowo osłoniętą ażurowymi elementami drewnianymi.

Koncepcja drewnianych stempli służy jako narzędzie orientacyjne — użytkownicy, chcąc przemieścić się między poziomami, kierują się ku nim instynktownie, co jest szczególnie ważne w kontekście złożonej, kaskadowej formy obiektu. Największy ze stempli, pełniący funkcję wieży widokowej, stanowi zakończenie panoramicznej trasy parku. Wieża jest symbolicznym odtworzeniem historycznego przewyższenia zamykającego niegdyś *cartiera di sopra* od południa. W nowej odsłonie została lekko odsunięta, zyskała lekkość i została połączona z papieżnią zawieszoną w powietrzu kładką — stając się przestrzenną dominantą i wyznaczając nowe ramy dla całego założenia.

Program architektoniczny został zbudowany w oparciu o poszanowanie historii miejsca i pierwotnego przeznaczenia danych segmentów.

Rys. 1.45 Szkice z procesu projektowego. Opracowanie własne.

Rys. 1.46 Aksonometria koncepcji architektonicznej. Opracowanie własne.

Rys. 1.47 Wizualizacja główna – elewacja zachodnia. Opracowanie własne.

Rys. 1.48 Wizualizacja – widok aksonometryczny od strony wschodnio-południowej. Opracowanie własne.

2.4.2 Program i układ funkcjonalny

Obrany program funkcjonalny został rozłożony pomiędzy *cartiere di sopra i di sotto*, z założeniem przeznaczenia dolnego segmentu na funkcje społeczne i kulturowe, a wyższego na pion warsztatowy z integracyjnym pionem reprezentacyjno-wystawowym i funkcjami towarzyszącymi.

W obszarze *cartiera di sotto* planowane jest muzeum, centrum spotkań, kawiarnia, zaplecza techniczne i magazynowane oraz funkcje zewnętrzne w postaci tarasów. Muzeum papierni i rzemiosła w Grottaferrata zostanie umieszczone na kondygnacjach zachowanego starego budynku. Główne wejście do muzeum będzie znajdować się od z północy, na najwyższej kondygnacji. Zostanie tam umieszczona recepcja i punkt informacyjny. Zakłada się wstęp wolny do muzeum, ze względu na dostęp do niego z 3 różnych wejść. W muzeum podstawę ekspozycji będą stanowić oryginalne maszyny do wytwarzania papieru, wciąż znajdujące się w jej wnętrzach, a także materiały informacyjne i graficzne opowiadające historię obiektu i dziedzictwa rzemieślniczego. Zakłada się integralność muzeum z zewnętrznymi tarasami oraz budynkiem mieszczącym centrum spotkań na potrzeby większych wystaw i wydarzeń. Zaplecze archiwalne, administracyjne i magazynowe muzeum zostanie umieszczone w pomieszczeniach na kondygnacji podziemnej, z którą muzeum zostanie połączone pionem komunikacyjnym z windą i klatką schodową. Tarasy zostaną wyposażone w miejsca siedzące w postaci eleganckich kamiennych bloków. W nowo-projektowanym budynku znajdować się będzie duża, przestronna i jasna sala, przeznaczona na centrum spotkań. Zostanie wyposażona w stoły, miejsca do siedzenia, podkonstrukcje na cele wystaw i urządzenia multimedialne. Docelowo sala ma być łatwo adaptowalna na potrzeby czasowych wydarzeń i potrzeby miejscowej społeczności, a także potrzeby muzeum. Zadaszone przejście z sali będzie prowadziło do kawiarni, funkcji na stałe zakorzenionej we włoskiej kulturze. Kawiarnia będzie miała możliwość korzystania z zewnętrznego tarasu oraz miejsc siedzących na schodkowym zejściu do strumienia. Znajdujący się u podnóża tego zejścia podest będzie służył jako scena letnia lub swoiste molo do odpoczynku i wspólnego spędzania czasu. Na kondygnacji podziemnej umieszczone zostaną szatnie, toalety oraz pomieszczenia zapleczerw i pracownicze kawiarni.

Wszystkie funkcje rozplanowane w tym obszarze opierają się na swobodnym dostępie i wielości przeznaczenia – stale ze sobą współgrają, a czasowo mogą zostać całościowo wykorzystane na jedną funkcję lub potrzeby wydarzenia. Swobodę w ramach tego obszaru gwarantują także cyrkulacyjne ciągi komunikacyjne, pozwalające obejść całość dookoła i wybór dogodnej w danej chwili ścieżki.

W *cartiera di sopra* zaplanowane zostały znacznie bardziej zróżnicowane funkcje, jednak dzięki jasnym podziałom poszczególnych segmentów bryły pod nie, zachowuje się

czytelność przestrzeni. Główne wejście do obiektu znajdować się będzie na poziomie 0.00 m i będzie prowadzić do reprezentacyjnego foyer. Foyer będzie połączone z punktem informacyjnym, znajdującym się w sąsiedniej bryle, a pomiędzy nimi zostaną umieszczone toalety i szatnie. Z foyer będzie można udać się na poziom +4.00 m - reprezentacyjnymi schodami oraz na poziom -1.60 m i +2.10 m. Na poziomie +4.00 m zostanie ulokowana otwarta przestrzeń do swobodnego spędzania czasu, wychodząca jako antresola na foyer. Z niej możliwe będzie wyjście na powierzchnię schodami zewnętrznymi lub przejście do toalet. Z kolei na poziom -1.60 m prowadzi będą winda i schody usytuowane po przeciwnej stronie pomieszczenia. Na poziomie -1.60 m znajdować się będą pomieszczenia administracyjne, biurowe i pracownicze oraz garaż. Z klatki schodowej prowadzącej na ten poziom można także dostać się na wyższe poziomy, na których znajdować się będą sale warsztatowe.

Planowane sale zostaną zaprojektowane analogicznie na sukcesywnych piętrach segmentu. Znajdująca się na poziomie +2.10 m sala do wyrobu papieru czerpanego zostanie wyposażona w czerpnię z wodą, prasy, stoły do pracy, stanowiska nauczycielskie i wieszaki do suszenia arkuszy. Haki do suszenia arkuszy zostaną umieszczone także w korytarzu, tworząc efekt przestrzennej wystawy

W sali do ceramiki na poziomie +8.30 m znajdować się będzie szereg miejsc do pracy, koła garncarskie, regały do suszenia naczyń, stanowiska nauczycielskie oraz miejsca składowania gliny. Na piec do wypieku naczyń zostanie wydzielone specjalne pomieszczenie, w części która kiedyś stanowiła wieżę, a dawniej mieściła także piec służący papierni.

Wzdłuż sali rozpięty zostanie korytarz, a ściany pomiędzy tymi pomieszczeniami będą przeszkłone, aby otworzyć ją na ogród rozciągającym się wzdłuż wschodniej elewacji. Korytarz będzie prowadził do toalety, windy i na klatkę schodową, z której możliwe będzie również wyjście do ogrodu. Integralne z pionem będą także wszelkie pomieszczenia go otaczające – będzie można z nich obserwować przebieg warsztatów oraz będą stanowić przestrzeń ekspozycji ich efektów. Sale zostały zaprojektowane tak, aby umożliwić uczestnikom zajęć swobodne interakcje i zachęcać ich do wspólnej pracy w ramach warsztatów, co wpisuje się w ideę rozwoju wspólnoty opartej na przynależności i kultury lokalnych tradycji.

Sala reprezentacyjna znajduje się w miejscu dawnego głównego pomieszczenia produkcyjnego. Jest to niezwykle okazałe pomieszczenie, z centralnymi słupami z ozdobnymi gzymsami, na których oparte są sklepienia krzyżowe. Znajduje się tam również dekoracja tynkarska dedykowana papieżowi Giuliano della Rovere, która zostanie wyeksponowana. Sala zostanie wyposażona w standy wystawowe, miejsca siedzące i urządzenia multimedialne na potrzeby wystaw. Nowe wykończenia i detale nadadzą jej odpowiednią elegancję i atmosferę. Z sali będą prowadziły dodatkowe 3 wyjścia – letnie wyjście na zewnątrz, przejście do foyer hotelu oraz przejście do pionu warsztatowego.

Hotel stanowić będzie główne foyer, łazienki dostępne także dla gości wystaw oraz kilka pokoi noclegowych na wyższych kondygnacjach. Pokoje będą wynajmowane specjalnym

gościom, artystom oraz rzemieślnikom pragnącym zatrzymać się w papierni na dłużej w celu rozwijania swojego warsztatu.

W budynku dawnej kaplicy zachowana została funkcja sakralna – zostanie on dalej przeznaczony na miejsce modlitwy i medytacji. Wejście znajdować się będzie zgodnie z oryginalną lokalizacją, od frontowej elewacji. W pomieszczeniu zostaną zachowane oryginalne freski katolickie, umieszczone zostaną miejsca siedzące i urny wotywne. Moment przejścia między strefami sacrum i profanum wyznaczy ogród, umieszczony w sąsiadującym z kaplicą segmentcie. Przeznaczenie go pod ogród jest podyktowane jego obecnym stanem – zwalony dach i ściany stworzyły idealne warunki do porośnięcia go bujną zielenią. Po uporządkowaniu zieleni, ułożenia przejścia z płyt kamiennych i umieszczeniu miejsc siedzących stanie się prawdziwym miejscem relaksu i odpoczynku w cieniu. Wejście do ogrodu planowane jest z placu rozpiętego od północnej elewacji *cartiera di sopra*. Plac będzie stanowić przestrzeń poprzedzającą wejścia do kilku segmentów obiektu oraz stację rowerową. Jedno z wejść prowadzić będzie do przylegającego do ogrodu budynku, w którym na kondygnacji dostępnej z zewnątrz, zostanie umieszczony sklep z wyrobami rzemieślniczymi i drobną ofertą spożywczą, przeznaczoną przede wszystkim dla zatrzymujących się po drodze parku pieszych i rowerzystów. Na niższej kondygnacji znajdować się będą toalety. Kondygnacje zostaną połączone zewnętrznymi schodami i windą. Sąsiednie wejście będzie prowadzić do pomieszczenia pełniącego funkcję głównego wejścia oraz foyer na czasy wydarzeń. Zlokalizowana tam recepcja będzie pełnić także rolę minibaru. Z pomieszczenia możliwe będzie przejście do sklepu oraz głównej sali reprezentacyjnej.

Rys. 1.49 Wizualizacja – widok na cartiera di sotto od strony południowej. Opracowanie własne.

Rys. 1.50 Wizualizacja – widok obie części cartieri z woonefu Giuliaano della Rovere. Opracowanie własne.

2.4.3 Substancja istniejąca i substancja dodana

Koncepcja architektoniczna zakłada niemal całkowite wykorzystanie istniejącej struktury zewnętrznej obiektu oraz miejscowe wyburzenia ścian i stropów w celu ulokowania nowego programu funkcjonalnego w obiekcie. Istniejące zabudowania zostaną w całości zintegrowane z nową architekturą i przeznaczone na nowe funkcje, nadając im nowy, reprezentacyjny charakter. Znaczące zmiany w układzie pomieszczeń i stropów zostały podyktowane potrzebą uzyskania ergonomicznych i komfortowych przestrzeni oraz usprawnienia komunikacji w obiekcie.

Nowy program architektoniczny w znaczącym stopniu wykorzystuje oryginalne układy pomieszczeń i stropów, co ogranicza stopień skomplikowania interwencji. Większość zmian w wewnętrznych ścianach polega na miejscowych wyburzeniach otworów na drzwi i przejścia. Wśród największych zmian w formie budynku zakłada się następująco:

- rozbudowa części *cartiera di sotto* w formie pawilonu, tarasów zejścia do platformy nad strumieniem, połączona z zachowanym segmentem *cartiera di sotto* umieszczony zostanie pionem komunikacyjnym mieszczący klatkę schodową i windę
- budowa pionu komunikacyjnego między głównym trzonem *cartiera di sopra* a pionem warsztatowym i wyniesienie go na wysokość dachu trzonu głównego. Z zewnątrz pion zostanie obudowany przezierną strukturą szklano-drewnianą
- uzupełnienie i domknięcie wschodniej elewacji *cartiera di sopra* przezierną drewnianą strukturą wpuszczającą do wnętrza światło i wydobywającą widok na ogród na skarpie za budynkiem
- budowa garażu w ukrytego skarpie za wschodnią elewacją *cartiera di sopra*, połączonego z budynkiem na kondygnacji -1.60
- powiększenie przestrzeni na poziomie 0.00 projektu w głównym trzonie *cartiera di sopra*, co wymaga częściowych wyburzeń ścian tej kondygnacji i dobudowę nowego stropu i ścian zewnętrznych. Wyburzona ściana zewnętrzna zostanie zastąpiona żelbetowymi słupami zapewniającymi odpowiednią nośność.
- zdjęcie stropu środkowego kondygnacji w południowym segmencie *cartiera di sopra*
- wymiana stropu stanowiącego przekrycie kondygnacji -3.20 w *cartiera di sotto*. Nowy strop zostanie podparty wzmocnieniami konstrukcji ścian istniejących i nowymi ścianami konstrukcyjnymi powiększonej kondygnacji -6.50
- zmiana wysokości stropu w budynku hotelu na kondygnacji parteru, doprowadzając do zrównania go do wysokości +8.30 m
- zmiana wysokości kondygnacji w północnym segmencie *cartiera di sopra* sąsiadującym z głównym członem – dodanie stropu na +4.00.
- umiejscowienie zewnętrznych schodów i windy łączących kondygnacje +4.00 m i +8.30 m od północnej elewacji *cartiera di sopra*

Pozostałe interwencje w historycznej tkance zostały opisane w punkcie 2.5.1 *Środki ochrony konserwatorskiej*.

Rys. 1.51 Rzut kondygnacji przyziemia. Opracowanie własne.

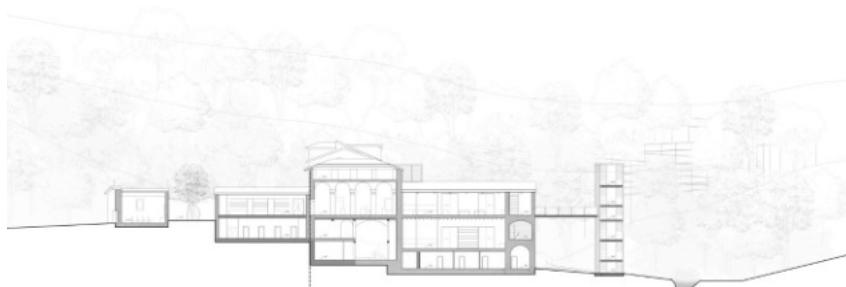
Rys. 1.52 Rzut kondygnacji pierwszych i drugich pięter. Opracowanie własne.

Rys. 1.53 Rzut kondygnacji trzecich pięter. Opracowanie własne.

Rys. 1.54 Przekrój podłużny przez cartiera di sotto Opracowanie własne.

Rys. 1.55 Przekrój podłużny przez cartiera di sopra Opracowanie własne.

2.4.4 Środki architektoniczne i materiały

Wśród wykorzystanych materiałów przeważać będą drewno, kamień i szkło. W całości budynku zostanie umieszczona nowa elegancka stolarka, niejednokrotnie w kształcie zawierającym tradycyjne łuki oraz ozdobne elementy w postaci opasek i okiennic. Na posadzkach oraz pionowych elementach takich jak słupy położone zostaną ceramiczne płytki, niejednokrotnie ze zdobieniami nawiązującymi do stylu fabryki braci Tidei. Drewniane konstrukcje dachów zostaną wykonane na wzór oryginalnych i wyeksponowane we wnętrzach, tak samo jak ceglane łukowe sufity Kleina.

Nowe struktury będą wyposażone w duże przeszklenia, które nie tylko wpłyną na interesujący odbiór bryły z zewnątrz, ale również zbudują fascynującą narrację przestrzeni wewnętrznych - Ciemniejsze, bardziej surowe przestrzenie dawnej papierni będą łagodnie przechodzić w otwarte, jasne strefy nowej części.

2.4.5 Granice wnętrza i zewnątrz

Fizyczne granice wnętrza i zewnątrz zostały znacząco zatarte w koncepcji architektoniczno-urbanistycznej projektu. Centrum zostało dodatkowo połączone z doliną poprzez ustanowienie go głównym przystankiem tras Parku Doliny. Trasy zostały poprowadzone do niej bezpośrednio, nakierowując odwiedzających wstąpienie do obiektu. W koncepcji nie zastosowano żadnych dodatkowych przegród ani barier, zapewniając całkowicie swobodne przejścia z doliny do przestrzeni centrum.

Z kolei sposób operowania granicami fizyczno-symbolicznymi został w znacznej mierze podyktowany ilością zachowanej substancji architektonicznej, która odczuwalna jest jako ciężka i zamknięta, niemalże momentami warowna. Ze względu na niski stopień jej zachowania w *cartiera di sotto* granice te zostały niemalże całkowite zatarte, traktując wnętrze i zewnętrzne jako jedną, integralną przestrzeń. Komunikacja między poszczególnymi obiektami w tym obszarze przebiega po równo w obu sferach i generuje wiele miejsc przejścia i przenikania się jednej w drugą. Dodatkowym zatarciem granic jest forma nowej architektury – lekka zabudowa pawilonowa z dużymi przeszkleniami niemalże wtapia się w swoje otoczenie, co jest odczuwalne zarówno na zewnątrz, jak i w środku. Przeszklenia rozpięte do samej ziemi, oparte na dawnych podziałach, wytwarzają poczucie jednoczesnego bycia po obu ich stronach.

W *cartiera di sopra* symboliczne granice uległy lekkim rozluźnieniom, utrzymując dystans pomiędzy dwiema sferami wnętrza i zewnątrz. Podstawowymi „przetarciami” było powiększenie części i dodanie nowych otworów okiennych w budynkach, w celu wpuszczenia do nich większej ilości światła i uzyskania panoramicznych widoków na dolinę.

Rys. 1.56 Wizualizacja – widok na plac i elewację północną. Opracowanie własne.

Rys. 1.57 Wizualizacja – widok na ogród i elewację wschodnią. Opracowanie własne.

Rys. 1.58 Wizualizacja – wnętrze sali warsztatowej do wyrobu ceramiki. Opracowanie własne.

Rys. 1.59 Wizualizacja – wnętrze głównej sali wystawowej. Opracowanie własne.

2.4.6 Zestawienie pomieszczeń

ZESTAWIENIE POMIESZCZEŃ		
Numer	Nazwa	Powierzchnia
BUDYNEK A – CARTIERA DI SOPRA		
Kondygnacja -1 -1.60		
A -1.1	Klatka schodowa	44 m ²
A -1.2	Sekretariat	13 m ²
A -1.3	Administracja	28 m ²
A -1.4	Biuro dyrekcji	21 m ²
A -1.5	Sala konferencji	22 m ²
A -1.6	Pom. socjalne	16 m ²
A -1.7	Hol	25 m ²
A -1.8	Przed. ppoż.	6 m ²
A -1.9	Szatnia personelu	12 m ²
A -1.10	Toaleta	5 m ²
A -1.11	Toaleta	5 m ²
A -1.12	Śmietnik	15 m ²
A -1.13	Hala garażowa	292 m ²
A -1.14	Pom. tech.	16 m ²
A -1.15	Pom. tech.	23 m ²
A -1.29	Klatka schodowa	26 m ²
Kondygnacja 0 ± 0.0		
A 0.1	Foyer	100 m ²
A 0.2	Punkt informacji	47 m ²
A 0.3	Szatnia	39 m ²
A 0.4	Toaleta	4 m ²
A 0.5	Toaleta	4 m ²
A 0.7	Pom. sanit.	4 m ²
Kondygnacja +1 + 2.10		
A 1.1	Klatka schodowa	22 m ²
A 1.2	Hol	68 m ²
A 1.3	Warsztat papieru	110 m ²
A 1.14	Suszarnia arkuszy	24 m ²
A 1.15	Toaleta	5 m ²
Kondygnacja +2 + 4.00		
A 2.1	Sala nauki	85 m ²
A 2.2	Sala odpoczynku	47 m ²
A 2.3	Komunikacja	75 m ²
A 2.4	Klatka schodowa	17 m ²
A 2.5	Klatka schodowa	35 m ²
A 2.6	Pom. sanit.	3 m ²
A 2.7	Toaleta personelu	5 m ²
A 2.8	Toaleta	5 m ²
A 2.9	Toaleta	5 m ²

Kondygnacja +3 + 8.30		
A 3.1	Kaplica	38 m ²
A 3.2	Ogród	30 m ²
A 3.3	Sklep	76 m ²
A 3.4	Foyer	49 m ²
A 3.5	Sala wystawowa	184 m ²
A 3.6	Foyer hotelu	64 m ²
A 3.7	Toalety	35 m ²
A 3.8	Klatka schodowa	20 m ²
A 3.9	Klatka schodowa	22 m ²
A 3.10	Hol	84 m ²
A 3.11	Toaleta	4 m ²
A 3.12	Warsztat ceramiki	110 m ²
A 3.13	Sala na piec	15 m ²
Kondygnacja +4 + 12.80		
A 4.1	Klatka schodowa	20 m ²
A 4.2	Hol	21 m ²
A 4.3	Pokój 1-os.	15 m ²
A 4.4	Pokój 2-os.	23 m ²
A 4.5	Pokój 1-os.	17 m ²
A 4.6	Łazienka	16 m ²
Kondygnacja +5 + 14.80		
A 5.1	Przedsionek	8 m ²
A 5.2	Pom. tech.	188 m ²
Kondygnacja +6 + 17.00		
A 6.1	Klatka schodowa	20 m ²
A 6.2	Hol	21 m ²
A 6.3	Pokój 1-os.	22 m ²
A 6.4	Pokój 2-os.	23 m ²
A 6.5	Pokój 1-os.	17 m ²
A 6.6	Łazienka	16 m ²

ZESTAWIENIE POMIESZCZEŃ		
Numer	Nazwa	Powierzchnia
BUDYNEK B – CARTIERA DI SOTTO		
Kondygnacja -1 - 7.10		
B -1.1	Magazyn muzeum	29 m ²
B -1.2	Magazyn muzeum	43 m ²
B -1.3	Wyjście ewak.	6 m ²
B -1.4	Archiwum	7 m ²
B -1.5	Biuro	13 m ²
B -1.6	Szatnia personelu	10 m ²
B -1.7	Komunikacja	7 m ²
B -1.8	Pom. socjalne	34 m ²
B -1.9	Pokój rodzica	15 m ²
B -1.10	Szatnia	38 m ²
B -1.11	Toaleta personelu	8 m ²
B -1.12	Komunikacja	6 m ²
B -1.13	Toalety	14 m ²
B -1.14	Toalety	14 m ²
B -1.16	Pom. tech.	27 m ²
B -1.17	Pom. tech.	39 m ²
B -1.18	Pom. tech.	28 m ²
B -1.19	Hol	72 m ²
B -1.20	Komunikacja	80 m ²
B -1.21	Pom. sanit.	4 m ²
B -1.22	Toaleta	4 m ²
B -1.23	Toaleta	4 m ²
B -1.24	Toaleta personelu	5 m ²
B -1.25	Magazyn	25 m ²
B -1.26	Magazyn	28 m ²
B -1.27	Magazyn	55 m ²
Kondygnacja 0 - 3.20		
B 0.1	Ekspozycja muzeum	84 m ²
B 0.2	Komunikacja	14 m ²
B 0.3	Klatka schodowa	34 m ²
B 0.4	Komunikacja	18 m ²
B 0.6	Hol	33 m ²
B 0.7	Kawiarnia	102 m ²
B 0.8	Pom. zaplecza	18 m ²
B 0.9	Toaleta	7 m ²
Kondygnacja +1 + 0.20		
B 1.1	Ekspozycja muzeum	80 m ²
B 1.2	Klatka schodowa	43 m ²
Kondygnacja +2 + 3.00		
B 2.1	Recepcja	19 m ²
B 2.2	Ekspozycja muzeum	87 m ²
B 2.3	Klatka schodowa	43 m ²

Rys. 1.60 Wizualizacja –widok z woonerfu na cartiera della sotto. Opracowanie własne.

Rys. 1.61 Wizualizacja – główne wejście na teren cartiera della sotto. Opracowanie własne.

2.5 Opis techniczny

2.5.1 Środki ochrony konserwatorskiej

Istniejąca substancja budynku to ściany murowane z kamieni i cegieł, pokryte tynkami, drewniane oraz ceglane stropy oraz drewniane konstrukcje dachowe pokryte dachówką. Przed rozpoczęciem dalszych etapów projektowych konieczne jest przeprowadzenie ponownej oceny stanu technicznego poprzez wykonanie ekspertyzy budowlanej i wydanie opinii konserwatorskich. Z architektury usunięte zostaną zniszczone struktury, zawalone dachy, stare okna, okiennice i drzwi oraz pozostałości po dawnych instalacjach. Przy zastosowaniu odpowiednich technik konserwatorskich struktura budynku zostanie zabezpieczona przed dalszym niszczeniem. Techniki te obejmują m.in. osuszenie murów, hydroizolację oraz zabezpieczenie przed dalszym działaniem wody i wiatru. Projekt przewiduje odnowienie elewacji i pokryć dachowych. Stary tynk zostanie usunięty, a po odpowiednim osuszeniu i zabezpieczeniu ścian, zostaną one pokryte tynkiem renowacyjnym w kolorze imitującym oryginalny. Ściany i przypory murowane z kamienia pozostaną oczyszczone i wyeksponowane. Oryginalna dachówka zostanie oczyszczona i uzupełniona nową.

Planuje się zachowanie istniejącej konstrukcji, jeśli pozwoli na to stan wykazany w ekspertyzie technicznej, z dostosowaniem obciążeń do tych wynikających z nowej funkcji. Tam gdzie będzie to konieczne, konstrukcja budynku zostanie wzmocniona elementami konstrukcyjnymi drewnianymi i stalowymi, zintegrowanymi z projektem architektonicznym i projektem wnętrz. Wyburzane zostaną elementy nieposiadające wysokiej jakości architektonicznej lub będące w bardzo złym stanie technicznym, częściowo zostaną zdjęte lub przebite stropy. Usunięte elementy, w zależności od założeń, zostaną zastąpione analogicznymi lub nowymi elementami w celu zachowania odpowiednich proporcji i efektu wizualnego. Miejscowo stropy zostaną założone na innych wysokościach, w celu usprawnienia komunikacji w obiekcie. W trakcie przeprowadzania wyburzeń zachowana zostanie wszelka ostrożność zapewniająca trwałość pozostałych struktur kamiennych.

2.5.2 Rozwiązania konstrukcyjne i ogólnobudowlane

Koncepcja architektoniczna zakłada dodanie nowych elementów konstrukcyjnych i wykończeniowych w całości założenia oraz miejscowe dobudowy. Projektowane budynki wykorzystują technologie ścian i stropów murowanych z cegieł lub pustaków ceramicznych, konstrukcji z drewna klejonego w konstrukcji szkieletowej ramowej oraz konstrukcji płytowej żelbetowej. W miejscach styku z oryginalną tkanką wykonane zostaną dylatacje konstrukcyjne

i powietrzne. Zastosowane zostały dwa główne typy nowej architektury – dobudowa w części *cartiera di sopra* oraz miejscowe uzupełnienia w obu częściach obiektu.

W *cartiera di sotto* dobudowa składa się z dwóch segmentach – głównego budynku i pionu komunikacyjnego. Cała dobudowa zostanie posadowiona na nowym stropie z płyty żelbetowej, przykrywającym poniższą kondygnację, znajdującą się częściowo pod ziemią. Kondygnacja niższa stanowić będzie także zaplecze techniczne i instalacyjne dla całej części *cartiera di sopra*. Ściany pionu zostaną wykonane w technologii szklanej ściany słupowo-ryglowej z drewna klejonego, przysłoniętej ażurową drewnianą strukturą, a stropy z drewnianych belek. Główny budynek zostanie wykonany w technologii ściany trójwarstwowej z pustaków ceramicznych i elewacją z cegły z przeszkleniami. Użyta zostanie jasno-beżowa cegła klinkierowa o nierównym wykończeniu. Dach budynku projektuje się jako taras dachowy zielony ekstensywny, na stropie żelbetowym. Taras dostępny będzie jako przejście dla użytkowników kompleksu z dostępem na niego z ciągu pieszego oraz schodami z kondygnacji niżej. Otaczające budynek tarasy zostaną skonstruowane na uzupełnionych ścianach niższej kondygnacji i otoczone szklaną balustradą w listwie. Powierzchnia tarasów i schodkowej bryły zostanie wykończona jasnymi płytami kamiennymi, a konstrukcja zostanie wykonana z drewna i osadzona na betonowych płytach i ławach.

Nowe struktury w *cartiera di sopra* stanowią dwa piony komunikacyjne oraz powiększenie obiektu od strony ogrodu. Pion zespojony z obiektem został zaprojektowany analogicznie do tego w *cartiera di sotto*. Powiększenie bryły *cartiera di sopra* projektowane jest na tej samej zasadzie, z zastosowaniem pasów przykrytych ażurową strukturą i pasów czystych szklanych. Drugi pion, stanowiący wieżę widokową, projektowany jest w technologii szkieletowej ramowej z drewna klejonego, z zastosowaniem dodatkowych elementów konstrukcyjnych z drewna klejonego. Połączenie z *cartiera di sopra* w postaci kładki zostanie wykonane na belkach i słupach z drewna klejonego, umieszczonych w konstrukcji wieży oraz konstrukcji powiększającej papiernię. Konstrukcje dachowe zostaną wykonane z więźby dachowej jętkowej, z pokryciem z dachówki ceramicznej.

Dobudowany garaż umieszczony w skarpie zostanie wykonany w całości w konstrukcji żelbetowej, ze wzmocnionym stropem w technologii dachu zielonego intensywnego.

2.5.3 Zastosowane technologie i instalacje

Zaplanowano zainstalowanie w obiektach poniższych systemów instalacyjnych: sanitarne, elektryczne, centralnego ogrzewania, wentylacji, sygnalizacji pożaru oraz oddymiana klatek schodowych, odgromowa, teletechniczne.

Planowane jest przyłączenie budynku do miejskiej sieci wodociągowej i sieci elektrycznej. Pomieszczenia techniczne i przyłączy zlokalizowane zostaną w kondygnacji podziemnej *cartiera di sotto*, garażu oraz na poddaszach *cartiera di sopra*.

Ogrzewanie budynku oraz przygotowanie ciepłej wody użytkowej planuje się zrealizować przy użyciu gruntowej pompy ciepła. Zastosowana zostanie wentylacja mechaniczna, z założeniem rozwiązania hybrydowego. W ramach systemu wentylacji mechanicznej zostanie zastosowana rekuperacja, umożliwiająca odzysk ciepła z powietrza usuwanego i jego wykorzystanie do ogrzewania lub chłodzenia budynku.

Przyjęte rozwiązania służą realizacji koncepcji projektowej, wszelkie szczegółowe rozwiązania i parametry techniczne ujęte zostaną ujęte osobnym opracowaniem.

2.5.4 Rozwiązania proekologiczne

Budynek został zaprojektowany z myślą o zrównoważonym rozwoju i z zastosowaniem ekologicznych rozwiązań, których celem jest minimalizacja negatywnego wpływu na środowisko oraz efektywne zarządzanie zasobami energetycznymi i wodnymi.

W celu osiągnięcia tych założeń zastosowano m.in. wysokowydajne materiały izolacyjne, które zapewniają skuteczną termoizolację obiektu. Budynek wyposażono w systemy zarządzania energią, umożliwiające bieżące monitorowanie i kontrolowanie jej zużycia. Użyte okna zostaną wyposażone w szyby o niskim współczynniku przenikania ciepła. Rozprowadzony zostanie także system wentylacji mechanicznej z odzyskiem ciepła, który umożliwi efektywne ogrzewanie powietrza nawiewanego, wykorzystując energię zawartą w powietrzu usuwanym. Zastosowane zostaną urządzenia sanitarne o niskim zużyciu wody oraz systemy jej oczyszczania i ponownego wykorzystania, co pozwala na racjonalne gospodarowanie wodą i zmniejszenie obciążenia środowiska naturalnego. Na etapie budowy i wykończenia obiektu wykorzystano materiały o niskim wpływie na środowisko – w tym certyfikowane drewno klejone oraz ekologiczne farby i wykończenia.

Obiekt docelowo ma zostać wyposażony w pompę ciepła, system gromadzenia wody deszczowej i odzyskiwania wody szarej. Bryła została skonstruowana tak, aby doświetlić ją w znacznym stopniu światłem dziennym, stosując jednak elementy przeziernie, ograniczające nadmierne przegrzewanie obiektu w czasie letnim.

2.5.5 Zagadnienia przeciwpożarowe

Budynek został zaprojektowany z uwzględnieniem uniwersalnych przepisów zapewniających bezpieczeństwo i ochronę przeciwpożarową. Zgodnie z polskimi i włoskimi przepisami szczegółowe wytyczne dotyczące bezpieczeństwa przeciwpożarowego w obrębie obiektu zostaną ustalone na podstawie ekspertyzy technicznej, uzgodnionej z adekwatnym

komendantem Straży Pożarnej. Ze względu na wpis budynku do rejestru zabytków ekspertyza podlegać będzie również uzgodnieniu z adekwatnymi włoskimi służbami konserwatorskimi.

W celu zapewnienia bezpieczeństwa w budynku już w ramach koncepcji budynek został zaprojektowany w sposób zapewniający odpowiednie rozdzielenie stref pożarowych, drogi ewakuacji z min. 2 dojściami, a wszędzie tam, gdzie to możliwe, z wyjściem na zewnątrz. Ewakuacyjne klatki schodowe zostały zaplanowane jako odrębne strefy pożarowe, mając na celu zapewnienie bezpieczeństwa. Ich parametry i rozmiary są zgodne z przepisami technicznymi i spełniają wymogi dotyczące dróg ewakuacyjnych. W holach przewiduje się rozmieszczenie oznakowanych gaśnic oraz hydrantów, w pobliżu klatek schodowych ewakuacyjnych. Główny wyłącznik prądu znajduje się przy głównym wejściu do budynku.

W obiekcie nie uwzględniono żadnych obszarów ani stref, które byłyby narażone na ryzyko wybuchu.

Funkcję drogi pożarowej dla obiektu pełni droga Giulano della Rovere przebiegająca wzdłuż dłuższych elewacji pomiędzy dwiema częściami obiektu.

Zgodnie z polskimi przepisami nowo-projektowane elementy w części *cartiera di sotto* zalicza się do budynków niskich (N) i są kwalifikowane jako ZL III. Klasa odporności ogniowej tych elementów to „C”.

2.5.6 Dostępność dla osób z innymi potrzebami

Opracowana koncepcja architektoniczna zakłada zapewnienie wysokiego dostępu dla osób z innymi potrzebami - z niepełnosprawnościami ruchowymi, bądź borykających się z problemami słuchowymi czy wzrokowymi. Dostęp do każdej kondygnacji budynku jest możliwy przez system komunikacji pionowej, a główne piony komunikacyjne zostały specjalnie podkreślone w bryle. Aby zniwelować bariery spowodowane znacznymi różnicami w budowie terenu, tam gdzie to możliwe, dostosowano nachylenie zewnętrznych ciągów pieszych do maksymalnie 5%. Umożliwiają one przedostanie się do dźwigów osobowych przystosowanych do osób poruszających się na wózku inwalidzkim, zachowując minimalne wymiary kabiny wynoszących przynajmniej 1,1 metra szerokości i 1,4 metra długości.

W rozwiązaniach komunikacyjnych zakłada się stosowanie płaskich, niepoślizgowych nawierzchni i stosowanie progów nieprzekraczających wysokość 2 cm. Szerokość wszelkich otworów drzwiowych w świetle ościeżnicy wynosi min. 90 cm. Główne wejścia wyposażone zostały w drzwi automatyczne.

W budynku zastosowano także systemu sygnalizacji pożarowej (SSP) oraz dźwiękowej sygnalizacji ostrzegawczej (DSO).

Zaprezentowana koncepcja projektowa jest próbą odpowiedzi na złożoną problematykę ochrony tożsamości miejsca za pomocą narzędzi architektonicznych i urbanistycznych. Poprzedzająca ją praca badawcza umożliwiła zbudowanie podłoża do podjęcia odpowiednich decyzji projektowych, których efektem miało być powstanie ośrodka ochrony i rozwoju tożsamości lokalnej i tradycji rzemieślniczej. W projektowaniu takich obiektów priorytetowa jest szczególna uważność i wrażliwość na symboliczny i materialny kontekst projektowy. Projekt nie mógł powstać bez zapoznania się ze złożonością charakterystyki miasta Grottaferrata, jej społecznością oraz historią skrywającą wyjątkową tożsamość opartą na tradycjach rzemieślniczych. Obiekt papierni z otaczającą go doliną, będące kolebką tej tożsamości, to miejsca wymagające poddaniu wrażliwej reinterpretacji, opartej na działaniach chroniących i wydobywających na nowo ich wyjątkowość – tkwiącą w ich indywidualizmach i wzajemnej relacji. Podstawowym pragnieniem i zamierzeniem w projekcie było zwrócenie tych miejsc lokalnej społeczności i działanie na rzecz zwiększania u mieszkańców poczucia przynależności do wspólnoty i miasta Grottaferrata.

Nadana projektowi kompozycja, forma oraz program są wynikiem zgłębienia tematyki nurtów i filozofii opartych na zrównoważonym rozwoju i wykorzystaniu zastanego potencjału. Ruchy *Cittaslow* i *slow tourism*, narodzone we Włoszech, znajdują swoje odzwierciedlenie w procesie kształtującym prezentowane Centrum Lokalnej Tożsamości i Rzemiosła w Grottaferrata. Projekt został oparty na istocie i charakterze obszaru doliny i starej papierni, a nadane mu funkcje mają tworzyć przestrzeń sprzyjające integracji mieszkańców poprzez interakcje z historią, kulturą i pracą manualną w czasie warsztatów.

1. Baldoni C., Strollo R. M.: *Villini del '900 in Grottaferrata*, Aracne Editrice S.r.l., Rzym 2005
2. Baszak E.: *Historyczne uwarunkowania regionalizmu we Włoszech*, Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne 38, 2021
3. Bellver D. F i inni: *Crafts as a key factor in local development: Bibliometric analysis. Heliyon*, 9, e13039, 2023, [3.776 Impact Factor]
4. Bielawska A., Łukasik G., *Rzemiosło w społeczeństwie i gospodarce. Ekonomiczne problemy usług*. 111, 25-34, 2014
5. Bierwiazzonek K.: *Miejskie przestrzenie publiczne i ich społeczne znaczenia – próba systematyzacji*. "Przegląd Socjologiczny" (2018, z. 1, s. 25-48), doi 10.26485/PS/2018/67.1/2, 2018
6. Bierwiazzonek K.: *„Społeczne znaczenie miejskich przestrzeni publicznych”*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2016
7. Bierwiazzonek K., Dymnicka M., Kajdanek K., Nawrocki T.: *Miasto. Przestrzeń. Tożsamość.*, Warszawa 2017
8. Biondi M., Paolucci S., Petrucci F.: *Sulle antiche fiere di Grottaferrata*, "Castelli Romani", LVIII, n. 1-2, styczeń-kwiecień 2018, str. 44-50.
9. Burdzik T.: *Przestrzeń jako składnik tożsamości w świecie globalizacji*. "Kultura-Historia-Globalizacja" (No. 11 (2012), s. 13–27), doi10.6084/m9.figshare.903720, 2012
10. Burmecha-Olszowy M.: *Slow tourism – cechy i funkcje nowego nurtu w turystyce*. Akademia Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, Wrocław 2014
11. Capulli D., *La cartiera di Grottaferrata*, in "L' archeologia industriale nel Lazio. Storia e recupero" a cura di M. Natoli, Fratelli Palombi Editori, Roma 1999, p. 33-38
12. De Guttry I., Maino M.P.: *Artisti e Fornaci. La felice stagione della ceramica a Roma e nel Lazio (1880-1930)*, Museo di Roma a Trastevere, Wydawnictwo: De Luca Editori D'Arte
13. Devoti L.: *La ceramica di Squarciarelli di Grottaferrata*, Wydawnictwo Tra8&9, 1996
14. Dziewierski M.: *Tożsamość miejsca a strategie adaptacyjne mieszkańców małych i średnich miast*, W: A. Bartoszek, U. Swadźba (red.), "Aktywizacja edukacyjna i zawodowa mieszkańców a jakość życia w miastach peryferyjnych" (S. 271-293)., Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2012
15. Dr. Forestale Giovanni Ludovici: *Progetto per la realizzazione di un ecocentro comunale per la raccolta dei rifiuti raccolti in modo differenziato Villa Senni*, INDAGINE VEGETAZIONALE, Comune di Grottaferrata, Marzec 2018

16. Fondazione Migrantes della Conferenza Episcopale Italiana: Rapporto Italiani nel Mondo 2022, Tau Editrice, 2022
17. Głowacka A.: *Tożsamość miejsca. Anthropos?* 24:153-161.
18. Gruszecka-Tieśluk A., *Sieć Cittaslow – Strategią rozwoju małych miast w Polsce?*, Szkoła Nauk Społecznych IFiS PAN w Warszawie, Akademia Pedagogiki Specjalnej w Warszawie, 2013, nr 144, cz. 2 Nowoczesne instrumenty polityki rozwoju lokalnego - zastosowanie i efekty w małych miastach, s. 383--393
19. Happach M. Sadowy K.: *Przestrzeń publiczna jako wyzwanie społeczne*, w *Autoportret*, nr 4 [51] 2015
20. Herudziński T., Swacha P.: *Społeczności lokalne. Konteksty przemian i innowacje.*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2018
21. Jarczyńska J., Orzechowska A.: *Sieciorholizm i fonoholizm zagrożeniem młodzieży*, w *Uzależnienia behawioralne i zachowania problemowe młodzieży. Teoria, Diagnoza, Profilaktyka, Terapia*, red. Jarczyńska J., Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2014
22. Jaszczak A.: *Przyszłość miast Cittaslow*, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, 2015
23. Kędziorek W., Różycka E.: *Turystyka w dobie globalizacji i internacjonalizacji działalności gospodarczej*, Zeszyty Naukowe PWSZ w Płocku, Nauki Ekonomiczne, t. XXIV, 2016,
24. Komorowski J.: *Współczesne problemy ekonomiczno-społeczne turystyki masowej w miastach*, *Studia Periegetica* nr 2(22)/2018DOI: 10.26349/st.per.0022.01
25. Leszniewski T.: *Tożsamość jednostki w obliczu wyzwań wielokulturowego społeczeństwa*, edycja: E. Smolarkiewicz, J. Kubera, „Człowiek i Społeczeństwo” vol. XLIV: *Tożsamość i identyfikacje. Propozycje teoretyczne – doświadczenia badawcze*, Poznań 2017, pp. 65-79, Adam Mickiewicz University.
26. Leszniewski T.: *Tożsamość jednostki w warunkach kultury indywidualizmu – problem społecznego zaangażowania. Wokół rozważań Richarda Sennetta*, *Studia Edukacyjne* nr 36, 2015, Poznań 2015, pp. 205-218. Adam Mickiewicz University Press
27. Łuczak, K., Leśniak, A. :*Tożsamość miejsca w kontekście architektonicznym, Przestrzeń/Urbanistyka/Architektura*, 1, s. 79–90, 2021
28. Maga-Jagielnicka R.: *Oferta kulturowa przestrzeni rewitalizowanych” w Problemy Rozwoju Miast*, 2013/1, Kraków
29. Martellotta B., Di Feo G., Roncaccia M.G., *Gli insediamenti industriali sul Vallone di Grottaferrata: la cartiera e la ferriera*, Ed. Regione Lazio Ass. Cultura, Roma 1989.
30. Makowska B.: *Nowe tendencje w projektowaniu przestrzeni publicznych w Architektura: Czasopismo Techniczne*, 3-A/ 2010, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej
31. McLuhan M.: *Understanding Media: The Extensions of Man*, McGraw-Hill, Canada 1964

32. Mika P.: *Wykorzystanie prac ręcznych w rozwijaniu postawy twórczej u dzieci – zastosowanie w praktyce edukacyjnej*, w „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, 10, 2023, s. 21–30, Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie
33. Mroczkowska D. (2008). *Czas wolny jako kategoria społecznie i kulturowo zmienna. Przeobrażenia w czasowej organizacji oraz doświadczaniu czasu wolnego*. W: W. Muszyński (red.). „Czas ukoi nas?”. Jakość życia i czas wolny we współczesnym społeczeństwie. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 89-101.
34. Musialik W., Mazur-Włodarczyk K., Edaich S., *Rzemiosło - stan i zmiany w wymiarze lokalnym, regionalnym i międzynarodowym*, Wydawnictwo Politechniki Opolskiej, Opole 2021
35. Musialik W., Śmietański R.: *Rzemiosło. Problemy doby współczesne i czasów minionych*, Wydawnictwo „Skład i druk”, Opole 2017
36. Natoli M.: *L’archeologia industriale nel Lazio. Storia e recupero.*, Wydawnictwo Fratelli Palombi Editori, 1989 Marino
37. Niezgoda A., Markiewicz E.: *Slow tourism - idea, uwarunkowania i perspektywy rozwoju*, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Rozprawy Naukowe Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, Wrocław 2014
38. Niewieska M.: *Wyzwania zrównoważonego rozwoju w dobie społeczeństwa informacyjnego – Podkreślenie problemów w zakresie więzi i relacji społecznych w dobie internetu*, Uniwersytet Śląski w Katowicach, EUNOMIA 1(100)/2021
39. Ostrowska B.: *Globalizacja światowej gospodarki a trendy we współczesnej turystyce*, W: *Gospodarka światowa w dobie globalizacji.* (red.) Marcin Lasoń. Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM, 2011, s. 47-62.
40. Pawlikowska-Musiewicz S., Foltyniak M., Głyda B.: *Tożsamość miasta a tożsamość miejsca. Wybrane aspekty.*, Redakcja Wydawnictwa WST w Katowicach, Wyższa Szkoła Techniczna w Katowicach, Katowice 2018
41. Pawłowska, K.: *Idea swojskości w urbanistyce i architekturze miejskiej*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2001
42. Paolucci S.: *La cartiera di Grottaferrata in un disegno inedito di Edward Lear*, w "Castelli Romani", LXIII, n. 4, lipiec-sierpień 2023, str. 106-115,
43. Paolucci S.: *La ferriera di Grottaferrata nel 'Trattato di Architettura' del Filarete*, "Castelli Romani", XLVIII, n. 2, marzec-kwiecień 2008, pp. 45-47
44. Pecsek B.: *Slow tourism as the sustainable alternative for developing urban tourism destinations*, Szent István University, Gödöllő, Hungary 2018
45. Przecławski K.: *Człowiek, a turystyka. Zarys socjologii turystycznej*, ALBIS, Kraków, 1997, s. 157
46. Ricci M.: *Grottaferrata, villaggio urbano dai molteplici cuori* w Centri Storici, Vivavoce, nr 86, listopad 2009, Centro Stampa e Riproduzioni s.r.l, Rzym

47. Sadowski A.: *Tożsamość miasta jako kapitał kulturowy*, Uniwersytet w Białymstoku
48. Sennett R., *Upadek człowieka publicznego*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza, Warszawa 2009.
49. Smith, M. P.: *Transnational urbanism: Locating globalization*. John Wiley & Sons, 2001
50. Spagnoli L.: *Rappresentare l'identità dei luoghi. Il territorio di Grottaferrata nella cartografia storica*, Consiglio Nazionale delle Ricerche - Istituto di Storia dell'Europa Mediterranea, Cagliari 2010
51. Szmygina B.: *Adaptacja obiektów zabytkowych do współczesnych funkcji użytkowych*, Lubelskie Towarzystwo Naukowe, Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków ICOMOS, Politechnika Lubelska, Warszawa – Lublin 2009
52. United Nations World Tourism Organization (UNWTO): *Overtourism? Understanding and managing urban tourism growth beyond perceptions*. UNWTO 2018
53. Wrana J.: *Tożsamość miejsca. Kryterium w projektowaniu architektonicznym*, Politechnika Lubelska, Lublin 2011
54. Wyrzykowska M.: *Rewitalizacja zabytków i przestrzeni publicznych. Wybrane przykłady*, w Quart: Kwartalnik Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego, Nr 2(8)/2008, Wrocław
55. *Zabłocka M: Rzemiosło w przestrzeni kulturowej*, Izba Rzemiosła i Przedsiębiorczości w Lublinie, Lublin 2019
56. *Żmudzińska-Nowak, M.: Innowacyjność a tożsamość miejsca w rewitalizacji obszarów miejskich.*, Politechnika Śląska, Gliwice 2012

1. Almagia R., Borgia N., Kambo S.: *Enciclopedia Italiana* (1933), *Grottaferrata*: [https://www.treccani.it/enciclopedia/grottaferrata_\(Enciclopedia-Italiana\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/grottaferrata_(Enciclopedia-Italiana)/) (dostęp: 28.04.2024)
2. Abazia di S. Nilo, https://www.hurricane.it/castelliromani/grottaferrata/snilo_archi.html, (dostęp: 28.04.2024)
3. Archdaily: *El Mallol Civic Center Renovation*, https://www.archdaily.com/944987/el-mallol-civic-center-renovation-carles-crosas-plus-gemma-domingo-sog-design?ad_source=search&ad_medium=projects_tab, (dostęp: 16.07.2024)
4. Archdaily: *Kulturbahnhof Aalen Cultural Center*, <https://www.archdaily.com/998448/kulturbahnhof-aalen-cultural-center-a-plus-r-architekten>, (dostęp: 16.07.2024)
5. Archdaily: *Rotation Workshops Multi-Purpose Hall and Association House*, <https://www.archdaily.com/980818/rotation-workshops-multi-purpose-hall-and-association-house-acau-architects>, (dostęp: 16.07.2024)
6. Arietti F.: La carta archeologica di Grottaferrata, <http://www.osservatoriocollialbani.it/2018/09/18/4082/>, (dostęp: 28.04.2024)
7. Baybars M., Güzeloglu E.B., Üstündağı E.: *Collaborative Sustainability: Analyzing Economic and Social Outcomes in the Context of Cittaslow*, Business and Economics Research Journal, Volume 6 Number 1 2015, pp. 125-144 ISSN: 1309-2448, www.berjournal.com, (dostęp: 24.06.2024)
8. Blog Cuciniamo Italy: *I Castelli Romani, meta insolita tra cultura e gastronomia*, <https://cuciniamoitaly.com/it/italy-on-the-road/i-castelli-romani/>, (dostęp: 24.06.2024)
9. Blog Cuciniamo Italy: La storia delle tipiche fraschette di Ariccia, tra vini laziali e porchetta, <https://cuciniamoitaly.com/it/italian-taste/la-storia-delle-tipiche-fraschette-di-ariccia-tra-vini-laziali-e-porchetta/>, (dostęp: 24.06.2024)
10. Cardinale M.: *Il rito italo-greco nell'Italia medievale, ponte politico-culturale tra Oriente e Occidente: il monastero di Grottaferrata*, https://www.academia.edu/109325236/Grottaferrata_il_rito_italo_greco_nellItalia_meridionale, (dostęp: 24.06.2024)
11. Cenni Storici: Storia di Castelli Romani, https://www.hurricane.it/castelliromani/storia_castelli.html, (dostęp: 24.06.2024)
12. Cherici S.: Miasta jako puste skorupy. Turystyka miejska w świecie po koronawirusie, w Green European Journal, <https://www.greeneuropeanjournal.eu/miasta-jako-puste-skorupy-turystyka-miejska-w-swiecie-po-koronawirusie-2/>, (dostęp: 08.07.2024)

13. Chyla M.: *Miejsce jako podstawa kształtowania się tożsamości*, Kujawsko-Pomorska Szkoła Wyższa w Bydgoszczy, <https://open.icm.edu.pl/handle/123456789/15541>, (dostęp: 16.07.2024)
14. Comune di Grottaferrata: Sito Istituzionale, *Da vedere*, <https://www.comune.grottaferrata.rm.it/it/sezione/cultura-e-turismo/page/da-vedere>, (dostęp: 08.07.2024)
15. Czarnecki S., Martinez A.: *Miasto historyczne a tożsamość mieszkańców*, 2015, <https://open.icm.edu.pl/server/api/core/bitstreams/d4391e1c-ab80-491c-aa6a-e3bb911c7f94/content>, (dostęp: 08.07.2023)
16. Dai T., Zheng X.: *Understanding how Multi-sensory spatial experience influences atmosphere, affective city image and behavioural intention*. *Environmental Impact Assessment Review*, 89, 106595 2021, (dostęp: 16.07.2024)
17. D'Ottavi Angelo: *Grottaferrata – Creazione del Parco Urbano del Vallone*, <http://www.osservatoriocollialbani.it/2023/02/10/grottaferrata-creazione-del-parco-urbano-del-vallone/>, (dostęp: 16.07.2024)
18. Encyklopedia PWN, hasło: społeczność lokalna, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/spolecznosc-lokalna;3978393>, (dostęp: 21.06.2024)
19. Gibelli, M. *Urban crisis or urban decay?: Italian cities facing the effects of a long wave towards privatization of urban policies and planning*. In F. Eckardt & J. Sánchez (Ed.), *City of Crisis: The Multiple Contestation of Southern European Cities* (pp. 89-108), 2015 Bielefeld: transcript Verlag. <https://doi.org/10.1515/9783839428429-006>, (dostęp: 16.07.2024)
20. Giusti F.: *Grottaferrata, la Cartiera: un patrimonio eternamente perso. Il dibattito assente*, <https://www.ilmamilio.it/c/comuni/18188-grottaferrata,-la-cartiera-un-patrimonio-eternamente-perso-il-dibattito-assente.html>, (dostęp 21.06.2024)
21. Herman M.: *Nowe rzemiosło*, w *Magazyn Miasta*, 2019, <http://magazynmiasta.pl/2019/10/01/nowe-rzemioslo/>, (dostęp: 24.06.2024)
22. Info Roma Capitale: *Il Parco dei Castelli Romani compie 39 anni*, <https://www.inforomacapitale.it/2023/01/14/il-parco-dei-castelli-romani-compie-39-anni/>, (dostęp: 24.06.2024)
23. Jachimowicz K.: Status i przyszłość prowincji włoskich. *Toruńskie Studia Polsko-Włoskie*, 2014, s.89–114, DOI10.12775/TSP-W.2014.005, (dostęp: 08.07.2024)
24. *Jak zajęcia manualne wpływają na mózg?*, artykuł w *twoje-hobby.pl*, <https://twoje-hobby.pl/blog/post/10-jak-zajecia-manualne-wplywaja-na-mozg>, (dostęp 24.06.2024)
25. ISTAT 2023, Indicazioni demografici, <https://www.istat.it/comunicato-stampa/indicatori-demografici-anno-2023/>, (dostęp: 16.07.2024)
26. Kamen H: *El furor del turismo masivo*, *www.elmundo.es* (dostęp: 21.06.2024)

27. Kowalczyk-Anioł J., Zmysłony P.: *Turystyka miejska jako źródło protestów społecznych: przykłady Wenecji i Barcelony*, Turystyka Kulturowa, www.turystykakulturowa.org Nr 2/2017 (marzec-kwiecień 2017) , (dostęp: 16.07.2024)
28. *La citta'antica*, portal Tuscolo Parco Archeologico Culturale, <https://www.tuscolo.org/storia-della-citta/>
29. *La cucina tradizionale dei Castelli Romani*, blog „Le nostre Erbe”, <http://bio.uniroma2.it/lenostreerbe/la-cucina-tradizionale-dei-castelli-romani/>, (dostęp 24.06.2024)
30. Lowry, Linda L. and Lee, Misoon, "CittaSlow, Slow Cities, Slow Food: Searching for a Model for the Development of Slow Tourism" (2016). Travel and Tourism Research Association: Advancing Tourism Research Globally. 40. <https://scholarworks.umass.edu/ttra/2011/Visual/40>, (dostęp: 16.07.2024)
31. Medici F., *Un esempio di abbandono*: La “Cartiera Pontificia” di Grottaferrata, http://www.vivavoceonline.it/articoli.php?id_articolo=1115, (dostęp: 28.04.2024)
32. Narodowy Instytut Architektury i Urbanistyki: *Tożsamość miejsca w Notes Archikultury*, https://issuu.com/niaiu5/docs/notesarchikultury_ebook/s/17749298, (dostęp 21.06.2024)
33. Oficjalna strona organizacji Cittaslow, <https://www.cittaslow.org/>, (dostęp:08.07.2024)
34. Orszulak-Dudkowska K.: „Zrób to sam/Do it yourself”. Nowe oblicza rzemiosła i rękodzieła w kulturze współczesnej., „Zeszyty Wiejskie”, Z. XXII, 2016, (dostęp: 16.07.2024)
35. Poggio P.P: L'artigianato: tra memoria del passato e risorsa per il futuro, Fondazione Biblioteca Archivio Luigi Micheletti, <https://www.fondazionemicheletti.eu/contents/documentazione/archivio/Altronevecento/Arc.Altronevecento.12.09.pdf>, (dostęp:08.07.2024)
36. Parco Regionale dei Castelli Romani, Paessaggi Sensibili 2012, Parchi. Sezione dei Castelli Romani Italia Nostra, <https://www.parcocastelliromani.it/s/92003020580/>, www.italianostra.org, (dostęp: 16.07.2024)
37. Paszkowski, Z.: *Kryterium tożsamości miejsca w rewitalizacji miast.*, https://rpo.wzp.pl/sites/default/files/pliki/12._kryterium_tozsamosci_miejsca.pdf (dostęp: 28.04.2024).
38. Placemaking Europe: <https://placemaking-europe.eu/what-is-placemaking/>, (dostęp: 15.07.2024)
39. P.R.U.S.S.T. Asse Tributino, <http://www.urbanistica.comune.roma.it/news-edilizia/74-dipartimento/trasformazione/uo-riqual-diffusa/prusst.html#footer>, (dostęp:15.07.2024)
40. Romano I.: *Rapporto Istat 2023: una popolazione sempre più anziana*, <https://www.spazio50.org/rapporto-istat-2023-una-popolazione-sempre-piu-anziana/>, (dostęp: 16.07.2024)
41. Schütterly J., Stowarzyszenie Dobre Cechy: Po co miastu rzemieślnicy?, <https://liniaprosta.com/po-co-miastu-rzemieslnicy/>, (dostęp: 05.08.2024)

42. Slow Food Travel, <https://www.fondazione Slow Food.com/it/cosa-facciamo/slow-food-travel/>, (dostęp: 21.06.2024)
43. Smith D.: An Excellent View of Oblivion: On Italy's Vanishing Towns, w Literary Hub, <https://lithub.com/an-excellent-view-of-oblivion-on-italys-vanishing-towns/>, (dostęp: 03.07.2024)
44. Storia di Grottaferrata, <https://www.visitcastelliromani.it/informazioni/grottaferrata/storia/> (dostęp 21.06.2024)
45. Strada dei vini dei Castelli Romani: *Il territorio delle DOC> Un po' di storia*, http://www.stradadeivinideicastelliromani.com/stradavini/intro_storia.htm, (dostęp 24.06.2024)
46. Storia di Grottaferrata, <https://www.visitcastelliromani.it/informazioni/grottaferrata/storia/>, (dostęp 24.06.2024)
47. Trendy w projektowaniu przestrzeni publicznej, Artykuł w Arch.Goods, <https://archgoods.eu/trendy-w-projektowaniu-przestrzeni-publicznej/>, (dostęp: 12.07.2024)
48. Zadęcka, E. (2018). "Slow city" as a local development model/ „Slow city” jako model rozwoju lokalnego. *Economic and Regional Studies*, 11(30), 84-106. ,<https://doi.org/10.2478/ers-2018-0027> (dostęp: 08.07.2024)
49. Związek Rzemiosła Polskiego: Historia, <https://zrp.pl/o-nas/historia/>, (dostęp: 08.07.2024)
50. Visit Castelli Romani: Storia, <https://www.visitcastelliromani.it/castelli-romani/storia/>, (dostęp: 16.07.2024)
51. Visit Castelli Romani: Grottaferrata – Events, <https://www.visitcastelliromani.it/informazioni/grottaferrata/events/>, (dostęp 24.06.2024)
52. Wikipedia, hasło: Azulejo, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Azulejo>, (dostęp: 08.07.2024)
53. Wikipedia, hasło: Castelli romani, https://it.wikipedia.org/wiki/Castelli_Romani, (dostęp: 16.07.2024)
54. Wikipedia, hasło: Emfiteuza, <https://pl.wikipedia.org/wiki/Emfiteuza>, (dostęp: 08.07.2024)
55. Wikipedia, hasło: Grottaferrata, <https://it.m.wikipedia.org/wiki/Grottaferrata>, (dostęp 24.06.2024)
56. Wikipedia, hasło: Lingua siciliana, https://it.wikipedia.org/wiki/Lingua_siciliana, (dostęp: 08.07.2024)
57. Wikipedia, hasło: Pandemia COVID-19 we Włoszech w 2020 roku, https://pl.wikipedia.org/wiki/Pandemia_COVID-19_we_W%C5%82oszech_w_2020_roku, (dostęp: 08.07.2024)
58. Wikipedia, hasło: Tuscolo, <https://it.wikipedia.org/wiki/Tuscolo>, (dostęp: 21.03.2025)
59. Wirtualny Sztetl, hasło: Cech, <https://sztetl.org.pl/pl/slownik/cech>, (dostęp: 08.07.2024)

Część I

Rys. 1.1 Diagram elementów budujących tożsamość miejsca. Opracowanie własne.

Rys. 1.2 Schemat globalizacji współczesnej i globalizacji w nurcie Cittaslow, źródło: *Baybars M., Güzeloğlu E.B., Üstündağı E.: Collaborative Sustainability: Analyzing Economic and Social Outcomes in the Context of Cittaslow*,

Rys. 1.3 Schemat podstaw i działania slow tourism, źródło: *Pecsek B.: Slow tourism as the sustainable alternative for developing urban tourism destinations, Szent István University, Gödöllő, Hungary 2018*

Rys. 1.4 Schemat zależności pomiędzy wartościami i rodzajami tożsamości, a kształtowaniem wspólnoty. Opracowanie własne.

Rys. 2.1 Diagram ilustrujący współzależność między miastem a wsią w modelu Città Slow. Wieś dostarcza produkty, tradycję i naturę, a miasto zapewnia infrastrukturę, handel i usługi społeczne. Ten model sprzyja harmonijnemu rozwojowi obu obszarów. Źródło: *Jaszczak A.: Przyszłość miast Cittaslow, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, 2015*

Rys. 3.1 Widok na fasadę boczną centrum El Mallol, zdjęcie autorstwa Joan Guillamat, <https://www.archdaily.com/944987/el-mallol-civic-center-renovation-carles-crosas-plus-gemma-domingo-sog-design>

Rys. 3.2 Plany budynku. Od lewej: PB original – rzut inwentaryzacyjny stanu zastanego parteru, następnie rzuty stanu projektowanego: PB proyecto - rzut parteru, P1 – rzut pierwszego piętra, P2 - rzut drugiego piętra. Opracowanie: Carles Crosas, SOG design. Źródło: portal archdaily.com <https://www.archdaily.com/944987/el-mallol-civic-center-renovation-carles-crosas-plus-gemma-domingo-sog-design/5f27818ab357653d3a000e6e-el-mallol-civic-center-renovation-carles-crosas-plus-gemma-domingo-sog-design->

Rys. 3.3 Przekrój podłużny obiektu, ukazujący podział na oryginalne (hacz struktury kamienia) i nowe elementy strukturalne (normatywny rysunek techniczny). Opracowanie: Carles Crosas, SOG design. Źródło: portal archdaily.com, <https://www.archdaily.com/944987/el-mallol-civic-center-renovation-carles-crosas-plus-gemma-domingo-sog-design>

Rys. 3.4 Przekrój poprzeczny obiektu, ukazujący podział na oryginalne (hacz struktury kamienia) i nowe elementy strukturalne (normatywny rysunek techniczny). Opracowanie: Carles Crosas, SOG design, <https://www.archdaily.com/944987/el-mallol-civic-center-renovation-carles-crosas-plus-gemma-domingo-sog-design>

Rys. 3.5 Wnętrze centrum - otwarta klatka schodowa. Widoczne przenikanie się oryginalnych i nowych elementów konstrukcyjnych i wykończeniowych w obiekcie. Opracowanie: Carles Crosas, SOG design. Źródło: portal archdaily.com, <https://www.archdaily.com/944987/el-mallol-civic-center-renovation-carles-crosas-plus-gemma-domingo-sog-design>

Rys 3.6 Wnętrza centrum - aula. Widoczne przenikanie się oryginalnych i nowych elementów konstrukcyjnych i wykończeniowych w obiekcie. Źródło: portal archdaily.com
<https://www.archdaily.com/944987/el-mallol-civic-center-renovation-carles-crosas-plus-gemma-domingo-sog-design>

Rys. 3.7 Widok na budynek Ateliers de l'Odon i główną bramę, w tle kościół. Zdjęcie autorstwa Charly Broyez. Źródło: portal archdaily.com: <https://www.archdaily.com/980818/rotation-workshops-multi-purpose-hall-and-association-house-acau-architects>

Rys. 3.8 Widok na elewację frontową i nowe wejście. Zdjęcie autorstwa Charly Broyez.
<https://www.archdaily.com/980818/rotation-workshops-multi-purpose-hall-and-association-house-acau-architects>

Rys. 3.9 Widok na dziedziniec i łącznik między budynkami. Zdjęcie autorstwa Charly Broyez.
Źródło: portal archdaily.com

Rys. 3.10 Plan parteru obiektu Opracowanie: ACAU Architects. Źródło: portal archdaily.com
<https://www.archdaily.com/980818/rotation-workshops-multi-purpose-hall-and-association-house-acau-architects>

Rys 3.11 Przekrój poprzeczny obiektu. Opracowanie: ACAU Architects. Źródło: portal archdaily.com <https://www.archdaily.com/980818/rotation-workshops-multi-purpose-hall-and-association-house-acau-architects>

Rys. 3.12 Wnętrza obiektu. Zdjęcia autorstwa Charly Broyez. Źródło: portal archdaily.com,
<https://www.archdaily.com/980818/rotation-workshops-multi-purpose-hall-and-association-house-acau-architects>

Rys. 3.13 Wnętrza obiektu. Zdjęcia autorstwa Charly Broyez. Źródło: portal archdaily.com,
<https://www.archdaily.com/980818/rotation-workshops-multi-purpose-hall-and-association-house-acau-architects>

Rys. 3.14 Widok na główną fasadę i plac poprzedzający wejście do centrum. Zdjęcie autorstwa Brigidy González. Źródło: portal archdaily.com,
<https://www.archdaily.com/998448/kulturbahnhof-aalen-cultural-center-a-plus-r-architekten>

Rys. 3.15 Nowo ukształtowana elewacja – rekonstrukcja oryginalnej struktury, nowoczesna interpretacja z betonu architektonicznego i kontrastowa bryła pokryta blachą perforowaną. Zdjęcie autorstwa Brigidy González. Źródło: portal archdaily.com,
<https://www.archdaily.com/998448/kulturbahnhof-aalen-cultural-center-a-plus-r-architekten>

Rys. 3.16 Rzut parteru – jasno widoczny przeskok pomiędzy skalą pomieszczeń w zależności od podziału w programie funkcjonalnym. Opracowanie: a+r Architekten. Źródło: portal archdaily.com, <https://www.archdaily.com/998448/kulturbahnhof-aalen-cultural-center-a-plus-r-architekten>

Rys 3.17 Rzut pierwszego piętra – jasno widoczny przeskok pomiędzy skalą pomieszczeń w zależności od podziału w programie funkcjonalny. Opracowanie: a+r Architekten.

<https://www.archdaily.com/998448/kulturbahnhof-aalen-cultural-center-a-plus-r-architekten>

Rys. 3.18 Wnętrze obiektu – sala wystawowa. Jasne barwy dominujące we wnętrzu wzmacniają atmosferę zadumy i nadają mu delikatności. Zdjęcie autorstwa Brigida González. Źródło: portal archdaily.com, <https://www.archdaily.com/998448/kulturbahnhof-aalen-cultural-center-a-plus-r-architekten>

Rys 3.19 Wnętrze obiektu – sala koncertowa. Ciemne wykończenia nadają powagi i doniosłą atmosferę. Zdjęcie autorstwa Brigida González. Źródło: portal archdaily.com

<https://www.archdaily.com/998448/kulturbahnhof-aalen-cultural-center-a-plus-r-architekten>

<https://www.facebook.com/100068787744271/posts/816599565445803/>

Rys. 5.1 Schemat ilustrujący położenie i połączenie komunikacyjne gminy Grottaferrata z Rzymem i regionem Castelli Romani. Opracowanie własne.

Rys. 5.2 Zdjęcie przedstawiające dolinę Vallone i część Opactwa Santa Maria di Grottaferrata.

Źródło: portal it.wikiloc.com, hasło: The 'Vallone' below Grottaferrata,

<https://it.wikiloc.com/percorsi-escursionismo/the-vallone-below-grottaferrata-151932392>

Rys. 5.3 Zdjęcie uliczki w centrum Grottaferrata. Po prawej widoczna część Palazzo Santovetti, w tle wzgórze i domy w Grottaferrata. Źródło: archiwum prywatne.

Rys. 5.4 Zdjęcie uliczki Giuseppe Garibaldiego w centrum Grottaferrata. W tle widoczna wieża kościoła i zakonu sióstr Franciszkanek. Źródło: archiwum prywatne.

Rys. 5.5 Zdjęcie siedziby Comune di Grottaferrata z ulicy Principe Amedeo. Źródło: archiwum prywatne.

Rys. 5.6 Zdjęcie Corso del Popolo – głównej ulicy usługowej w historycznym centrum. Widok z bramy wjazdowej na teren opactwa w Grottaferrata. Źródło: archiwum prywatne.

Rys. 5.7 Zdjęcie przedstawiające widok na Opactwo Santa Maria di Grottaferrata górujące nad doliną Vallone. Źródło: archiwum prywatne.

Rys. 5.8 Zdjęcie pozostałości forum i teatru miasta Tuscolo w Parku Archeologicznym Tuscolo.

Źródło: portal visitcastelliromani.it, <https://www.visitcastelliromani.it/guida/parco-archeologico-di-tuscolo/>

Rys. 5.9 Zdjęcie dekoracji ściennych w katakumbach Ad Decimum. Źródło: Portal Catacombe d'Italia. <http://www.catacombeditalia.va/content/archeologiasacra/en/catacombs/by-provinces/lazio/catacomb-ad-decimum-at-grottaferrata.html>

Rys. 5.10 Obraz autorstwa Pierre-Athanase Chauvin (1774-1832), *Grottaferrata w Górach Albańskich*, 1811, olej na płótnie, 62,2×74,5 cm, Kopenhaga, Thorvaldsens Museum (nr inw. B89). Źródło: portal arkivet.thorvaldsensmuseum.dk, <https://arkivet.thorvaldsensmuseum.dk/artikler/udskriv/jean-marie-dominique-ingres-1780-1867-and-bertel-thorvaldsen-1770-1844>

Rys. 5.11 Obraz autorstwa Agostino Tassi (1578-1644), *Fiera a Grottaferrata*, 1600-1640, olej na płótnie, Florencja. Źródło: portale ilmamilio.it oraz catalogo.beniculturali.it;

<https://www.ilmamilio.it/c/news/6520-grottaferrata-lo-scoop-della-rivista-castelli-romani-il-quadro-storico-della-fiera-non-e-del-tassi-e-non-e-dell-anno-1600-ecco-la-nuova-collocazione.html>, <https://catalogo.beniculturali.it/detail/HistoricOrArtisticProperty/0900624198>

Rys. 5.12 Pocztówka ukazująca przystanek tramwajowy Bivio w Grottaferrata i nietypowy dwupoziomowy tramwaj. Źródło: Portal tramroma.it,

http://www.tramroma.com/tramroma/rete_ext/stfer/storia/caststo_02.htm

Rys. 5.13 Mapa ilustrująca stan infrastruktury i zabudowań na terenie gminy Grottaferrata w latach 50 dwudziestego wieku. Źródło: Baldoni C., Strollo R. M.: *Villini del '900 in Grottaferrata*, Aracne Editrice S.r.l., Rzym 2005.

Rys. 5.14 Mapa ilustrująca obecny stan infrastruktury i zabudowań na terenie gminy Grottaferrata. Dane pobrane z bazy Open Street Map.

<https://www.openstreetmap.org/#map=18/41.781935/12.670727&layers=Y>

Rys. 5.15 Zdjęcie Placu Cavour (niegdyś Placu Narodowego) w Grottaferrata, prawdopodobnie z 1936 roku. Źródło: Portal Pronto Castelli. <https://www.prontocastelli.it/grottaferrata/dialetto.php>

Rys. 5.16 Powojenne zdjęcie dzisiejszej ulicy del Popolo, niegdyś Vittorio Emanuele. Źródło: portal ilmamilio.it, <https://www.ilmamilio.it/c/news/60589-grottaferrata-che-fu-il-tempo-che-il-corso-era-dedicato-al-vittorio-emanuele-ii-e-piazza-cavour-era-piazza-nazionalez.html>

Rys. 5.17 Pocztówka z 1960 roku ukazująca widok na Colle delle Ginestre w Grottaferrata. Widoczna różnorodna zabudowa willowa. Źródło: Portal picclick.it

Rys. 5.18 Mapa Grottaferraty z 1630 autorstwa architekta Domenico Castelli, uważana za najstarszą mapę ewidencyjną. W okręgu oznaczono widoczne budynki papierni. Źródło: Portal .osservatoriocollialbani.it, <http://www.osservatoriocollialbani.it/2019/03/16/grottaferrata-la-piu-antica-carta-catastale/>

Rys. 5.19 Ilustracja z 1818 roku, zatytułowała „Widok na papiernię w Grottaferrata 5 godzin od Rzymu”, autorstwa Constant Bourgeois Du Castelet. Źródło: Paolucci S.: *La cartiera di Grottaferrata in un disegno inedito di Edward Lear*, w „Castelli Romani”, LXIII, n. 4, lipiec-sierpień 2023, str. 106-115

Rys. 5.20 Zdjęcie papierni z 1892 roku. Źródło: Martellotta B., Di Feo G., Roncaccia M.G., *Gli insediamenti industriali sul Vallone di Grottaferrata: la cartiera e la ferriera*, Ed. Regione Lazio Ass. Cultura, Roma 1989.

Rys. 5.21 Zdjęcie papierni z 1892 roku z dodanymi numerami wyznaczającymi rozmieszczenie funkcji: 1 – Kaplica św. Filipa Neri i św. Katarzyny z Ruota, 2- Mieszkania pracowników, 3 – Piec, 4 – Magazyn materiałów, 5 – Przechowalnia szmat, 6 – Olejarnia, 7 – Suszarnia, 8 – Dom właściciela. Źródło: Martellotta B., Di Feo G., Roncaccia M.G., *Gli insediamenti industriali sul Vallone di Grottaferrata: la cartiera e la ferriera*, Ed. Regione Lazio Ass. Cultura, Roma 1989.

Rys. 5.22 Zdjęcie budynku fabryki braci Tidei w Squarciarelli. Szyld zachował się do dnia dzisiejszego. Źródło: De Guttry I., Maino M.P.: *Artisti e Fornaci. La felice stagione della ceramica a Roma e nel Lazio (1880-1930)*”, Museo di Roma a Trastevere, Wydawnictwo: De Luca Editori D'Arte

Rys. 5.23 Zdjęcie tabliczek dekoracyjnych produkcji braci Tidei. Są doskonałą reprezentacją stylu produkcji fabryki w Squarciarelli. Źródło: Devoti L.: *La ceramica di Squarciarelli di Grottaferrata*, Wydawnictwo Tra8&9, 1996

Rys. 5.24 Zdjęcie wnętrza fabryki i młodych pracowników podczas wykonywania naczyń. Po lewej widoczny Eolo Tidei dekorujący wazę. Źródło: Devoti L.: *La ceramica di Squarciarelli di Grottaferrata*, Wydawnictwo Tra8&9, 1996

Rys. 5.25 Zdjęcie tabliczki z nazwą ulicy produkcji braci Tidei, znajdującej się na ścianie domu w centrum miasta. Źródło: Archiwum prywatne.

Rys. 5.26 Zdjęcie tabliczek produkcji braci Tidei - nazwa ulicy oraz numer domu, znajdujące się na ścianie domu w centrum miasta. Źródło: Archiwum prywatne.

Rys. 5.27 Grafika przedstawiająca elementy i powiązania budujące tożsamość miejscowości Grottaferrata. Opisane zostały rejony miasta, konkretne obiekty i miejsca, wyróżniona dolina Vallone, a także wskazane wartości wiążące dane elementy lub obszary.

Rys. 5.28 Kolaż artystyczny ilustrujący opactwo i dolinę Vallone. Opracowanie własne na podstawie materiałów własnych i dostępnych w internecie.

Rys. 5.29 Kolaż artystyczny ilustrujący papiernię położoną w dolinie Vallone. Opracowanie własne na podstawie materiałów własnych i dostępnych w internecie.

Rys. 5.30 Kolaż artystyczny zawierający fragmenty zdjęć z centrum Grottaferrata oraz mieszkańców w strojach z obchodów wrześniowej inscenizacji. Opracowanie własne na podstawie materiałów własnych i dostępnych w internecie.

Rys. 5.31 Kolaż artystyczny zawierający fragmenty zdjęć dekoracji ceramicznych z Grottaferrata oraz fabrykę Squarciarelli. Opracowanie własne na podstawie materiałów własnych i dostępnych w internecie.

Rys. 5.31 Kolaż artystyczny przedstawiający krajobraz Grottaferrata. Opracowanie własne na podstawie materiałów własnych i dostępnych w internecie.

Część II

Rys. 1.1 Analiza dostępności i połączeń z sąsiednimi miejscowościami. Opracowanie własne.

Rys. 1.2 Analiza chronologii tkanki miejskiej. Opracowanie własne.

Rys. 1.3 Analiza uwarunkowań historyczno-kulturowych. Opracowanie własne.

Rys. 1.4 Analiza funkcji i obszarów urbanistycznych. Opracowanie własne.

Rys. 1.5 Analiza uwarunkowań przyrodniczych. Opracowanie własne.

Rys. 1.6 Analiza transportu i dostępności. Opracowanie własne.

Rys. 1.7 Analiza uwarunkowań kompozycyjnych. Opracowanie własne.

Rys. 1.8 Ilustracja doliny Vallone w Grottaferrata. Opracowanie własne.

Rys. 1.9 Ilustracja przedstawiająca Mola dei Frati – pierwszy młyn na trasie strumienia Acqua Mariana. Źródło: portal osservatoriocollialbani.it

Rys. 1.10 Ilustracja przedstawiająca Mola di San Bartolomeo – pierwszy młyn na trasie strumienia Acqua Mariana. Źródło: portal osservatoriocollialbani.it

Rys. 1.11 Zdjęcie wodospadu św. Bartłomieja. Źródło: portal osservatoriocollialbani.it, <https://www.osservatoriocollialbani.it/2023/02/10/grottaferrata-creazione-del-parco-urbano-del-vallone/>

Rys. 1.12 Zdjęcie strumienia Acqua Mariana. Źródło: portal nl.wikiloc.com, <https://www.osservatoriocollialbani.it/2023/02/10/grottaferrata-creazione-del-parco-urbano-del-vallone/> <https://nl.wikiloc.com/routes-wandelen/grottaferrata-il-vallone-e-la-cartiera-pontificia-121592479>,

Rys. 1.13 Mapa przedstawiająca lokalizację papierni, dróg i strumienia. Numerami oznaczone są miejsca wykonania następujących zdjęć. Opracowanie własne.

Rys. 1.14 Widok na północną elewację papierni. Źródło: Archiwum prywatne.

Rys. 1.15 Widok papiernię z drogi Giulano della Rovere. Widoczna w pierwszej kolejności fasada kaplicy z wejściem. Źródło: Archiwum prywatne.

Rys. 1.16 Widok na papiernię i drogę Giulano della Rovere. Po lewej cartiera di sopra, po prawej cartiera di sotto. Źródło: Archiwum prywatne.

Rys. 1.16 Widok na papiernię i drogę Giulano della Rovere. Po lewej cartiera di sopra, po prawej cartiera di sotto. Źródło: Archiwum prywatne.

Rys. 1.17 Widok na dolinę sprzed cartiera di sotto. Widoczny samochód jadący drogą San't Anna. Źródło: Archiwum prywatne.

Rys. 1.18 Widok na drogę Giulano della Rovere prowadzącą z opactwa do papierni Źródło: Archiwum prywatne.

Rys. 1.19 Widok na skarpę od południowej strony cartiera di sopra Źródło: portal it.wikiloc.com. <https://nl.wikiloc.com/routes-wandelen/grottaferrata-il-vallone-e-la-cartiera-pontificia-121592479>

Rys. 1.20 Widok na przyporę od południowej strony cartiera di sopra, znajdującą się w miejscu dawnej wieży. Źródło: Archiwum prywatne.

Rys. 1.21 Widok papiernię i dolinę z drogi Sant'Anna. Z przodu widoczny jedyny pozostały budynek cartiera di sotto. Źródło: Archiwum prywatne.

Rys. 1.21 Widok na drogę delle Mola Vecchia w stronę dawnej huty. Źródło: Archiwum prywatne.

Rys. 1.21 Widok na ruiny dawnej huty. Źródło: Archiwum prywatne.

Rys. 1.22 Fragment P.R.G. Grottaferrata z czerwca 2023 roku. Źródło: Comune di Grottaferrata.

Rys. 1.23 Część wykazu i opis typów degradacji zidentyfikowanych w budynku papierni, opracowany przez biura Anelinda di Muzio i Studio DDM Associati. Źródło: <https://www.architettodimuzio.it/ex-cartiere-del-papa-grottaferrata-rm/>

Rys. 1.24 Zdjęcie papierni z książki „*L'archeologia industriale nel Lazio. Storia e recupero*”, datowane ok. lata 80' XX wieku, na krótko przed jej wydaniem. Udokumentowany stan budynku wskazuje znacznie mniejszą skalę zniszczeń względem czasów obecnych. Zachowane są wszystkie przekrycie dachowe ocalałych zabudowań oraz widoczny jest odsłonięty fragment

zrujnowanych zabudowań cartiera di sotto, obecnie niemożliwy do dostrzeżenia przez przerost roślinności. Źródło: „*L’archeologia industriale nel Lazio. Storia e recupero*”, Natoli M.

Wydawnictwo Fratelli Palombi Editori, 1989 Marino

Rys. 1.25 Zdjęcie fresku z kaplicy papierni. Źródło: „*L’archeologia industriale nel Lazio. Storia e recupero*”, Natoli M. Wydawnictwo Fratelli Palombi Editori, 1989 Marino

Rys. 1.26 Zdjęcie fragmentu wnętrza cartiera di sopra. Źródło: film „*Traversata integrale del Vallone di Grottaferrata*”, opublikowanego na platformie YouTube przez mieszkańca Grottaferrata – Davida Pelei.

Rys. 1.27 Sylwety stanu obecnego papierni. Opracowanie własne na podstawie wymienionych w akapicie 1.4 źródeł.

Rys. 1.28 Przekroje stanu obecnego papierni. Opracowanie własne na podstawie wymienionych w akapicie 1.4 źródeł.

Rys. 1.29 Rzuty stanu obecnego papierni. Opracowanie własne na podstawie wymienionych w akapicie 1.4 źródeł.

Rys. 1.30 Aksonometria stanu obecnego i struktury brakującej papierni. Opracowanie własne na podstawie wymienionych w akapicie 1.4 źródeł.

Rys. 1.31 Widok perspektywiczny przedstawiający koncepcję rekonstrukcji zabudowań papierni. Źródło: <https://studio-ddm.wixsite.com/studio-ddm-aa/cartiera-del-papa>

Rys. 1.32 Ilustracja zawierająca obrane wytyczne projektowe. Opracowanie własne.

Rys. 1.33 Ilustracja zawierająca obrane wytyczne projektowe. Opracowanie własne.

Rys. 1.34 Ilustracja przedstawiająca wartości i zjawiska obrane za kluczowe w budowaniu koncepcji. Opracowanie własne.

Rys. 1.35 Ilustracja przedstawiająca podsumowanie idei projektowej. Opracowanie własne.

Rys. 1.36 Ilustracja przedstawiająca podsumowanie strategii projektowej. Opracowanie własne.

Rys. 1.37 Ilustracja przedstawiająca inspiracje dla formy projektu Opracowanie własne.

Rys. 1.38 Ilustracja przedstawiająca inspiracje dla ukształtowania projektu Opracowanie własne.

Rys. 1.39 Idea projektowa zmian w obszarze doliny i papierni. Opracowanie własne.

Rys. 1.40 Masterplan parku doliny Vallone. Opracowanie własne.

Rys. 1.41 Kolaże ideowe głównych szlaków parku. Opracowanie własne.

Rys. 1.42 Przekrój koncepcyjny przez dolinę. Opracowanie własne.

Rys. 1.43 Schemat konstrukcji kładki. Opracowanie własne na podstawie projektu analogicznej kładki w Hamaren Activity Park, autorstwa kopenhaskiego biura architektonicznego Effekt.

Rys. 1.44 Koncepcja projektu zagospodarowania terenu papierni. Opracowanie własne.

Rys. 1.45 Szkice z procesu projektowego. Opracowanie własne.

Rys. 1.46 Aksonometria koncepcji architektonicznej. Opracowanie własne.

Rys. 1.47 Wizualizacja główna – elewacja zachodnia. Opracowanie własne.

Rys. 1.48 Wizualizacja – widok aksonometryczny od strony wschodnio-południowej. Opracowanie własne.

Rys. 1.49 Wizualizacja – widok na cartiera di sotto od strony południowej. Opracowanie własne.

Rys. 1.50 Wizualizacja – widok obie części cartiery z woonefu Giuliaano della Rovere. Opracowanie własne.

Rys. 1.51 Rzut kondygnacji przyziemia. Opracowanie własne.

Rys. 1.52 Rzut kondygnacji pierwszych i drugich pięter. Opracowanie własne.

Rys. 1.53 Rzut kondygnacji trzecich pięter. Opracowanie własne.

Rys. 1.54 Przekrój podłużny przez cartiera di sotto Opracowanie własne.

Rys. 1.55 Przekrój podłużny przez cartiera di sopra Opracowanie własne.

Rys. 1.56 Wizualizacja – widok na plac i elewację północną. Opracowanie własne.

Rys. 1.57 Wizualizacja – widok na ogród i elewację wschodnią. Opracowanie własne.

Rys. 1.58 Wizualizacja – wnętrze sali warsztatowej do wyrobu ceramiki. Opracowanie własne.

Rys. 1.59 Wizualizacja – wnętrze głównej sali wystawowej. Opracowanie własne.

Rys. 1.60 Wizualizacja – widok z woonefu na cartiera della sotto. Opracowanie własne.

Rys. 1.61 Wizualizacja – główne wejście na teren cartiera della sotto. Opracowanie własne.

Załączniki

1. Plansza 1 – Wprowadzenie do tematu, wizualizacja
2. Plansza 2 – Charakterystyka i tożsamość Grottaferrata
3. Plansza 3 – Analiza urbanistycznej wytycznej projektowej
4. Plansza 4 – Koncepcja projektu Parku Doliny w Grottaferrata
5. Plansza 5 – Inwentaryzacja i historia obiektu Papierni Papieskiej w Grottaferrata, idea projektowa
6. Plansza 6 – Koncepcja architektoniczna, projekt zagospodarowania terenu
7. Plansza 7 – Wizualizacja, rzut kondygnacji przyziemia, rzut inwentaryzacyjny
8. Plansza 8 – Rzuty kondygnacji wyższych pięter, rzuty inwentaryzacyjne
9. Plansza 9 – Koncepcja dla *cartiera di sopra*, wizualizacje, przekroje
10. Plansza 10 – Koncepcja dla *cartiera di sotto* – wizualizacje, przekroje
11. Plansza 11 – Wizualizacja i elewacje
12. Plansza 12 – Relacja obiektu z doliną – przekroje i wizualizacje
13. Zestawienie plansz projektowych
14. Rzuty uzupełniające – kondygnacje podziemia i hotelu
15. Inwentaryzacja obiektu Papierni Papieskiej w Grottaferrata